

ISSN 1336-9148

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

TOMUS XIX - 2016, VOL. 1

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

 TOMUS XIX - 2016
VOL. 1

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

19/2016

Vol. 1

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

Vychádza 2x ročne

Vydáva: BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

© Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – BELIANUM

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS),

Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Open Academic Journals Index

(OAJI) a Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Imrich Nagy (šéfredaktor)

Pavol Maliniak (výkonný redaktor)

Peter Mičko

Michal Šmigel

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Július Alberty

Dániel Bagi (Pécs)

Alexandr Čerkasov (Soči)

Vincent Múcska (Bratislava)

Éva Gyulai (Miskolc)

Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)

László Kiss (Eger)

Jiří Knapík (Opava)

Vjačeslav Ivanovič Meňkovskij (Minsk)

Martin Pekár (Košice)

Petr Popelka (Ostrava)

Jan Randák (Praha)

Jerzy Sperka (Katowice)

Ján Steinhübel (Bratislava)

Dušan Škvarna

Vladimír Varinský

Recenzenti:

prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., doc. Mgr. Jaroslav Nemeš, PhD.,

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., Mgr. Peter Zmátlo, PhD., prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

OBSAH

Články

- SZIRÁCSIK, É.: Poľnohospodárska produkcia na koháryovských majetkoch v Novohradskej stolici po povstaní Františka Rákociho II.....4
- FURMANIK, P.: Etablovanie československej moci v Spišskej župe v roku 1919.....34
- CHUDIŠ, P.: Zakarpatskí židia v migračných procesoch medzi Československom a Sovietskym zväzom v rokoch 1945 – 1948.....63

Materiály

- JUHÁSZ, K.: List Štefana Bočkaja adresovaný mestu Banská Bystrica (Szerencs, 24. marca 1605).....78
- SCHWARZ, K. W.: Ján Kollár in Wien: Bemerkungen zu und Edition seiner Denkschrift über die Slowakei vom März 1849.....89

Recenzie a anotácie

- FRIMMOVÁ, E.: *Rok 1515 v premenách času (na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon)*. Bratislava : Post scriptum, 2015. (I. Nagy)106
- KMEŤ, M. – OTTMÁROVÁ, B.: *Na žirnej rovine... Z príbehu Čabäna Michala Žilinského*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2014. (S. Polónyová)110

Správy

- Správa o 15. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v Skalici, 11. – 13. máj 2016 (P. Kunec).....116
- Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva* (L. Lichvár).....123
- Za profesorom dr. Milanom Myškom (J. Albery)126

Poľnohospodárska produkcia na koháryovských majetkoch v Novohradskej stolici po povstaní Františka Rákociho II.*

ÉVA SZIRÁCSIK

Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár Budapest (Maďarsko)

Manorial Production on the Nógrád County-centred Estates of the Koháry Family after the Rákóczi Freedom Fight

Abstract: In the period after the Rákóczi Freedom Fight on the Koháry's Nógrád-centred three estates the most significant manor was owned by István Koháry. On his land the ploughlands, meadows and pasturelands were more extensive than on the common family possession and the lands belonging to Koháry Farkas' sons. Only the undivided landed property and István Koháry's estate had manorial vineyards probably the latter being the bigger ones. And only István Koháry had a very modest manorial garden.

In István Koháry's manor in Fülek (Filakovo) horses, donkeys, cattle and bees were kept. As for András Koháry's land sources indicate only horses and pigs, while for the common family land only in one year paid horse grooms are mentioned, originally employed on István Koháry's land.

In the estate forests hunting was carried out and mushroom was collected for the landlords. Fees or tenth were imposed on pigs fed on acorn in these forests. Water usage of the estates, however, can hardly be found in documents.

Keywords: manorial production, Estates of the Koháry Family, Nógrád County, 18th century

Koháryovci, ktorí boli verní viedenskému dvoru, počas povstania Františka Rákociho II. dočasne prišli o svoje majetky. Po skončení povstania si obnovili vlastníctvo majetkov okrem iného aj v Novohradskej stolici. Súpisy vyhotovené pri tejto príležitosti sú vhodným prameňom k predstaveniu si hospodárenia na majeroch, ktoré sa uplatňovalo na novohradských majetkoch Koháryovcov a zhodnotenia jeho významu na koháryovských panstvách po stavovských povstaniach.

Odborná literatúra rozlišuje dva ideálne typy veľkostatkov v ranonovovekej Európe. Jedným je Grundherrschaft, kde veľkostatok

* Štúdia vznikla s podporou grantu OTKA (F 68089) za čo autorka vyslovuje svoje poďakovanie.

bol súborom drobných statkov odvádzajúcich peňažné dane. Poddanské povinnosti sa tu realizovali formou dávok vyplácaných zemepánovi. V prípade druhého typu, ktorým bol Gutsherrschaft, definoval hospodársky život panstva majer v správe zemepána. Majer bol vlastne súkromným podnikom veľkostatkára – podnet k jeho založeniu vzišiel z trhu a jeho produkcia smerovala na trh. K prevádzkovaniu takéhoto panského hospodárstva bola potrebná pôda i pracovná sila. To posledné riešili pripútaním k pôde. A pôdu získal Gutsherr kľčováním, získaním voľných poddanských pozemkov a inštitútom Bauernlegenu, t. j. vyhnaním poddaných.

Grundherrschafti vyberajúci dane sa rozšírili na západ od Labe, t. j. na území dnešného Nemecka a Francúzska, kým Gutsherrschafti hospodáriaci na majeroch sa vyskytovali na východ od Labe, t. j. na území Meklenburska, Holštajnska, Pomoranska, Východného Pruska, Poľska, Čiech a Moravy. Hranice rozšírenia však ani na jednu stranu neboli ostro vymedzené. Zo zemepisného hľadiska však platí, že čím viac smerujeme na západ, resp. čím viac ideme na východ smerom k Rusku, tým ľahšie môžeme veľkostatky klasifikovať podľa zmienenej typológie. Inak povedané aj na hospodárstvach, kde sa vyberali dane, fungovala samostatná poľnohospodárska výroba a analogicky aj poddaní na výrobných hospodárstvach boli povinní odvádzať peňažné dávky, resp. iné roboty. V Uhorsku sa vyvinul prechodný typ. Zemepán tu kvôli obmedzenej miere zdrojov podnikového kapitálu prevádzkoval svoj majer ešte aj v čase poľnohospodárskej konjunktúry 16. a začiatku 17. storočia v relatívne skromnom rámci.¹

V krajine vyslobodenej spod osmanskej nadvlády však musel uplynúť dlhší čas, aby sa alódiá (majere) na veľkostatkoch mohli obnoviť, resp. vo väčšej miere začali fungovať. Podľa Ernő Ébera „v tých častiach krajiny, ktoré si vytrpeli vojnové plienenia, sa poddanské hospodárenie, ktoré charakterizovala jednoduchšia štruktúra, rýchlejšie zregenerovalo do pôvodnej, východiskovej formy než komplikovanejšie hospodárenie na majeri (panstve).“² Ostatne pokiaľ ide o alódiá, na uhorských veľkostatkoch sa až do konca 18. storočia neobjavil intenzívny progres, rozvíjali sa iba extenzívne. Čo

¹ SZABÓ, István: *Tanulmányok a magyar parasztság történetéből*. Budapest, 1948, s. 161-165, 176.

² ÉBER, Ernő: *A magyar állattenyésztés fejlődése*. Budapest, 1961, s. 71.

znamená, že sa iba zvyšoval počet majerov a rozširovala sa ich výmera.³

Napríklad v Stoličnobelehradskej stolici začali zakladať alódiá v 40. rokoch 18. storočia a zemepanské hospodárstva nadobudli väčší význam až v 60. rokoch 18. storočia.⁴ V Peštianskej stolici významne vzrástol počet alódií v 60. rokoch 18. storočia, keď už v 82,3 % usadlostí fungovalo alódiium.⁵ V 18. storočí pod vplyvom konjunktúry rakúskeho trhu vzrástla hodnota majerov na zadunajských územiach, kým na územiach vzdialenejších od rakúskych dŕžav obmedzený charakter dopytu, ako aj doprava – činiteľ zvyšujúci náklady – brzdili rozširovanie majerov v zemepanskej správe.⁶

Počet alódií v Novohradskej stolici v období rokov 1696 – 1728 vzrástol. V roku 1696 sa alódiium nachádzalo iba v 39 usadlostiach, ktorých väčšina ležala v severnej časti stolice, ktorú Osmani tak veľmi nepoznali. V tom čase mohlo byť na území celej stolice nanajvyš 4000 bratislavských meríc⁷ alodiálnych polí na pestovanie obilia v protiklade k ploche 30 000 bratislavských meríc obrábaných poddanými. Do roku 1728 významne narástla rozloha poľnohospodárskej pôdy, ktorá dosiahla rozsah 99 100 bratislavských meríc, z ktorých 18 420 pripadalo na alódiá. V tejto dobe sa zvýšila (päť a pol násobne) nielen rozloha alódií, ale aj ich pomer: keď kým v roku 1696 fungoval tento typ hospodárenia na 12 % všetkých pozemkov v stolici, o 32 rokov neskôr, v roku 1728, to už bolo na 19 %.⁸

Osobitosťou koháryovských majetkov, ktoré mali svoje jadro v Novohradskej stolici a čiastočne zasahovali aj na územia Gemerskej, resp. Hevešskej a Vonkajšej solnockej stolice, bolo v pojednávanom období to,

³ WELLMANN, Imre: 18. századi agrártörténelem. Válogatás Wellmann Imre agrár- és társadalomtörténeti tanulmányaiból. In: *Officina Musei* 9. Miskolc, 1999, s. 41.

⁴ NAGY, Lajos: Adalékok a Fejér megyei jobbágyság történetéhez (1543–1768). In: *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve* 1. Székesfehérvár, 1960, s. 93.

⁵ WELLMANN, Imre: A parasztnép sorsa Pest megyében kétszáz évvel ez előtt tulajdon vallomásaik tükrében. In: *Mezőgazdaságtörténeti Tanulmányok* 3. Budapest, 1967, s. 73.

⁶ KOSÁRY, Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711 – 1867*. Budapest, 2001, s. 50-51.

⁷ Rozloha jednej bratislavskej merice je historická plošná miera zodpovedajúca ploche, ktorá sa dala obsiať jednou bratislavskou mericou (historická objemová miera o objeme 62,53 l) osiva.

⁸ PÁLMÁNY, Béla: Nógrád vármegye újratelepítése, benépesülése és az agrártermelés fellendülése a török kiűzése után (1683–1728). In: *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* XIV. Salgótarján, 1988, s. 205-210.

že sa nachádzali sčasti v spoločnom vlastníctve rodiny a sčasti vo vlastníctve jednotlivých členov rodiny. Všetky tri majetkové časti však spravoval jeden správca. Údaje vzťahujúce sa k alódiu na koháryovských majetkoch skúmame na základe urbárov spísaných v roku 1716 a 1718 a účtovných kníh z rokov 1720 – 1731. Podľa dochovaných dokumentov v roku 1716 prebehol urbársky súpis na Sečianskom a Gyöngyösskom panstve koháryovskej rodiny a na Želoveckom a Filakovskom panstve krajinského sudcu Štefana Koháryho II. Filakovské panstvo Štefana Koháryho II. však nebolo identické s Filakovským panstvom synov Wolfganga Koháryho, ktorého urbár spísali až o dva roky neskôr v roku 1718. K rodinnému majetku v tom čase patrilo Karancsságske panstvo, z ktorého sa však urbár nenašiel. Majetkovú časť synov Wolfganga Koháryho pripísali v účtovných knihách k menu jediného preživšieho syna Ondreja Koháryho, ktorý sa napokon v roku 1731 stal dedičom aj krajinského sudcu Štefana Koháryho II. V roku 1724 sa sečianske a gyöngyöské majetky, ktoré mali Koháryovci v zálohu, vrátili do vlastníctva Forgáčovcov (Forgách). Uvedené skutočnosti musíme brať na zreteľ pri analýze alodiálneho hospodárenia na koháryovských majetkoch s takouto osobitou štruktúrou.⁹ Uvedené tri panstvá môžeme na základe prameňov skúmať z hľadiska stavu hospodárskych zvierat na alódiu, pozemkov (oráčiny, vinice, záhrady, lúky a pasienky) a súčasne môžeme získať prehľad aj o výnosoch z lesov a vodných plôch na panstvách.

Alodiálna živočíšna výroba

Zo všetkých troch koháryovských majetkov možno vykázať najrozmanitejší stav hospodárskych zvierat na majetkovej časti Štefana Koháryho. Vo filakovskom centre chovali kone, hovädzí dobytok, ošípané a včely. Naproti tomu na majetkovej časti Ondreja Koháryho sa v účtovných knihách spomínajú iba kone a ošípané. Hoci vo Filakove mal majetky iba Štefan Koháry, predsa v prípade vlastníctva koní u Ondreja Koháryho pramene spomínajú opäť Filakovo. V prípade spoločného rodinného majetku vyplatili koniarov iba v roku 1727. Ostatne koniari

⁹ Urbáre boli publikované: SZIRÁCSIK, Éva: *A Koháry család Nógrád és Heves vármegyeyi birtokainak urbáriumai (1716, 1718)*. Salgótarján, 2007. Originály účtovných kníh sa nachádzajú v: Štátny archív v Banskej Bystrici, L. RODY A PANSTVÁ, I. Rody, Koháry-Coburg, Panstvo Koháry-Coburg vo Filakove, 1716 – 1718. Kópie na mikrofilmoch napríklad v: Nógrád Megyei Levéltár, Mikrofilmtár BB. 1156 tek.

v tom istom roku dostali výplatu aj od Štefana Koháryho. Možnože krajský sudca výnimočne časťou týchto výdavkov zaťažil aj pokladnicu rodinného majetku?

V prípade zemepanskej živočíšnej výroby ponúkajú dochované pramene najviac informácií práve o chove koní. Poukazuje to na dôležitosť koní na majetkoch jednotlivých členov koháryovskej rodiny.

Z účtovnej knihy spísanej v roku 1720 sa môžeme dozvedieť, že kováč dal 14 nových podkov, keď dva razy podkul „*jazdecké a ľahné kone*“ Ondreja Koháryho. Vtedy kúpili aj jeden pár „*kolies do taligy*“, jednu „*retiazku na oje*“, jeden pár chomútov a štyri kolesá „*na rebrinák*“.

Šafár v nasledujúcom roku predal na príkaz Štefana Koháryho jedného koňa. Dňa 3. apríla 1721 dal kováč 3 podkovy na podkutie koní zemepána, ale spolu nasadil 40 podkov a tiež v tom roku kúpili aj 15 párov jariem. Na zemepánov rozkaz prišli 3. marca 3 koniari, ktorým šafár do 3. septembra vyplácal 3 groše denne na stravu. Kočišom vyplátili aj dohodnutú odmenu a kúpili im, resp. ich koňom kamennú soľ. Kočiši sa dvakrát dali podkuť kone a nechali si opraviť voz. Šafár na tento účel kúpil 2 prúty železa, ako aj ďalší prút železa a podkovy. Zaplatili aj za kováčovú prácu, ktorý „*opravil jeden ľahký voz [czéza] a jeden nákladný voz*“.

Šafár Štefana Koháryho dal v roku 1725 koniarom a povozníkom jednu starú holbu zemepanskej pálenky a vyplatil aj dohodnutú odmenu kočišovi Jánovi Németovi, jazdcovi („*fulajtárovi*“) Jánovi Polinkovi a koniarom Štefanovi Ábelovi a Pavlovi Molnárovi. Martin Kuzma z Uhorského dostal zaplatené „*za opravu nákladného voza*“ zemepána.

Medzi 28. februárom 1726 a koncom decembra evidovali na majetku Štefana Koháryho výdavky pre kováča za podkutie koní, čistenie zubov a púšťanie žilou.

Aj v roku 1727 vyplátili na spoločnom majetku Koháryovcov dohodnuté odmeny viacerým koniarom a kočišom. Medzi nimi bol zemepánov kočíš Juraj Gevo a zemepánov koniar Demeter Ola. Ostatní, kočíš Ondrej Dúbravický (Dubroviczky) a koniari Pavol Molnár, Števo Ábel a Ján Német však dostali vyplatenú odmenu ešte za roky 1725 – 1726.

Z účtov majetku Ondreja Koháryho z roku 1727 sa dozvedáme, že sa gróf chystal do vojny a preto predal svoje kone z Kečkemétu a hotovosť za ne si vyžiadal do svojich rúk. Dvomi grófovým koniarom vyplátili

malú sumu na sviečky, lebo od 1. januára až do 9. marca „*sa tu vo Filakove starali o kobyly*“. Na zaopatrenie koniarov išlo aj 8 funtov soli, 104 funtov mäsa, 2 holby masla a po 8 týždňov „*žltá kaša, hrach a šošovica*“. Potom ako kúpili podkovy a klince a filakovský kováč podkúl kobyly, koniari 9. marca odišli na Čabrad'. Medzi 13. októbrom a koncom decembra „*tu došiel starať sa o kobyly*“ koniar „*môjho pána grófa*“. V tomto čase na jeho zaopatrenie vynaložili 11 funtov soli, 3 holby masla, do sv. Juraja mu kúpili aj ½ kily hrachu, ½ kily „*žltej kaše*“ a sviečky. Dňa 2. decembra vyplatili grófovmu koniarovi Praunpergerovi dohodnutú odmenu.

Aj medzi výdavkami Štefana Koháryho v roku 1727 sa často objavujú náklady na vydržovanie koní. Kováčovi zaplatili za podkúvanie a púšťanie žilou medzi 6. januárom a koncom decembra. Šafár 14. februára kúpil v Lučenci 10 retiazok do ohlávky, „*na zapriahnutie nemeckých koní som kúpil*“ desať štránkov, pre kone 12 ohlávok a 10 chomútov. Vo výdavkoch sa popri odmene Michalovi Lengyelovi objavuje aj odmena kočišovi Štefana Koháryho Jurajovi Števovi (Styevo), resp. platy za roky 1726 – 1727 pre: Jána Kostolániho (Kosztolányi), Ondreja Dúbravického (Dubraviczky), koniara Pavla Molnára, koniara Jána Németa a koniara Števa Ábela. V období od 5. januára 1727 do 3. januára 1728 dával šafár na mäso Michalovi Lengyelovi 5 rýnskych denárov denne a 6 parobkom 2½ rýnskych denárov denne. Týmto poskytoval v každom mesiaci aj 23 funtov soli a v období od 5. januára do konca apríla a od sv. Michala až do konca decembri aj 21 sviečok do stajní.

Dvaja koniari Ondreja Koháryho prišli 12. marca 1729 do Filakova „*zimovať*“ s 8 koňmi. Na ich zaopatrenie do 30. mája vynaložili tieto položky: v dobe od 12. marca do 29. mája 13 funtov mäsa týždenne, t. j. spolu 154 funtov, ďalej 4 holby masla, 4 funty slaniny, riady („*hrnce na varenie*“), 8 funtov mäsa a hrach. Dňa 30. mája odišli s koňmi do Svätého Antona, pričom im zaplatili cestovné náklady. Koniar Lacko (Laczko) ešte vo Filakove vypil v krčme 11½ holby vína, pričom útrata išla na ťarchu panstva. Pre dva kone zemepána kúpili 4. apríla dve ohlávky. Na rozkaz Ondreja Koháryho dal 2. mája šafár vykastrovať dvoch žrebčiek. Samuel Draškóci (Draskóczy) poslal 29. decembra pre pánove kone podkovy v súdku.

Šafár Štefana Koháryho kúpil 22. apríla 1730 voz na zapriahanie pánových koní. Počas roka vyplatili kováčovi odmenu za „*podkúvanie*

a čistenie zubov“ pánových koní. Na 196 dní od 1. januára do 15. júla, ako aj na 169 dní od 16. júla do konca decembra kúpili pre štyroch koniarov Štefana Koháryho po jednom funte mäsa, pričom im na osobu náležali ešte 3 funty soli, čo na 12 týždňov predstavovalo 144 funtov. Pre dve stajne na vydržiavanie koní vydávali od 1. januára do konca apríla 14 sviečok týždenne, t. j. spolu 238 sviečok na 17 týždňov, kým na 12 týždňov od 1. októbra do konca decembra to bolo 182 sviečok. Juraj Stumer z Čabrade poslal kočišovi Ondrejovi Dúbravickému, jazdcovi („*fulajtárovi*“) Števovi Ábelovi a koniarovi Pavlovi Molnárovi nohavice. Aj ich cena išla na vrub pokladnice panstva. Vyplatili aj dohodnutú odmenu Jána Németa za roky 1729 – 1730.

V roku 1731, keď zomrel Štefan Koháry, poukazujú na chov koní nasledujúci výdavky. Šafár kúpil 14. februára 3 povrazy pre „*nemecké ťažné kone*“. Dňa 15. mája vyplatili odmenu filakovskému kováčovi za podkúvanie „*nemeckých ťažných koní, neskrotných koní*“ v čase od 1. januára do konca apríla. Od 1. januára do konca apríla dali kočišom a koniarom Štefana Koháryho, spolu 4 osobám, denne jeden funt mäsa, čo dohromady činí 120 centov, tiež 3 funty soli, čo dohromady činí 48 funtov. Pre dve stajne určili 17 sviečok na týždeň, čo na 16 týždňov vydalo 272 sviečok. Koniarovi Palkovi náležal 10½ mesiaca od 15. júna 1730 do konca apríla 1731 plat 2 rýnske zlaté 16 rýnskych denárov, ale pán Juraj Stumer mu dal aj nohavice. Koniar Ján Nemet dostal za celý rok od 1. mája 1730 do konca apríla 1731 16 rýnskych zlatých 20 rýnskych denárov a k tomu od Juraja Stumera nohavice. Kočiš Ondrej Dúbravický (Dubrovics) mohol počas dvoch mesiacov od 23. februára do konca apríla počítať s 2 rýnskymi zlatými 51 rýnskymi denármi mesačne, kým jazdec („*fulajtár*“) Števo Ábel v čase od 1. februára do konca apríla s 2 rýnskymi zlatými 2 rýnskymi denármi mesačne.

Z účtovných dokladov si teda môžeme odvodiť, že kým časť koní boli jazdecké kone, zvyšok slúžil na ťahanie kočov a povozov. K ich predaju dochádzalo iba výnimočne. Skutočnou ťažnou silou však ani na koháryovských majetkoch nebol kôň. Aj na Divínskom panstve Zičovcov (Zichy) v Novohradskej stolici zabezpečovali ťažnú silu predovšetkým voly, čo bolo v súlade s dobovými pomermi a zodpovedala tomu aj úplná absencia alodiálnych konských stád na panstvách. Do vtedajších pluhov totiž nedokázali zapriať kone a na druhej strane chov koní

bol veľmi nákladný.¹⁰

Na majetkových častiach Štefana a Ondreja Koháryho mohlo byť častým javom, že zo severnejšie ležiacich majetkov presúvali kone, aby zaistili ich zaopatrenie. Tomu zodpovedá, že koniari a povozníci neboli výlučne zamestnancami centrálnych majetkov v Novohradskej stolici, lebo na výplatných listinách sa objavovali aj mená koniarov, ktorí na „prezimovanie“ privádzali najmä kobyly. Kone mali ustajnené vo Fiľakove a od sv. Michala do sv. Juraja sa o ne po zotmení starali pri svetle sviečok. Pre kone občas kupovali aj soľ. Kováč nemal na starosti iba podkúvanie, ale aj čistenie zubov a v prípade potreby aj púšťanie žilou. Časť žrebčov kastrovali ešte v žriebäcom veku. Konskú postroj, napr. ohlávku, chomút či reťaze nakupoval šafár.

Chov hovädzieho dobytku bol charakteristický pre majetok Štefana Koháryho. Fiľakovské stádo zdedil v roku 1731 Ondrej Koháry. Ako o dobových pomeroch zaznamenal Matej Bel, v Novohradskej stolici „chovali statné kravy so sivou, bielou a žltkastou srsťou, s kratšími, hrubými, zatočenými rohmi a ich povaha v ničom nezaostávala za ich vynikajúcim vzrastom.“¹¹

Už z účtovnej knihy z roku 1721 sa dozvedáme, že šafár v zmysle príkazu Štefana Koháryho predal 4 voly a kúpil jedného býčka. Podľa indícií chovali v roku 1726 na majetkovej časti Štefana Koháryho 65 kusov hovädzieho dobytku. Prihнали sem aj stádo z Visneku, resp. hovädá sem „hore prihnal“ aj František Bánhidy z Čabrade. Ich stáda zvyčajne pozostávali z kráv a teliat. Býky si ponechávali iba na plemenný chov, preto šafár 13. marca 1726 vo Fiľakove predal z troch býkov jedného „nepotrebného“. Ešte v tom istom roku „pošla na mor“ jedna krava a „pádom zo skalného brala“ zahynula ďalšia, napokon uhynuli aj 2 trojročné jalovice.

V nasledujúcom roku sa narodilo 15 teliat, takže sa stav dobytku zvýšil na 75 kusov. Hovädzí dobytok nechovali na predaj, predávali iba nepotrebné a staré zvieratá. Ako píše šafár v roku 1727: „predal som 11 starých kráv“. Naproti tomu viac zvierat uhynulo na choroby, ako to po-

¹⁰ SZIRÁCSIK, Éva: *A divényi uradalom gazdálkodása a Zichy hitbizomány első száz évében (1687–1787)*. Salgótarján, 2005, s. 94; GAÁL, László: *A magyar állattenyésztés múltja*. Bp., 1966, s. 242.

¹¹ BÉL, Máttyás: *Magyarország népeinek élete 1730 táján*. Budapest, 1984, s. 65.

znamenal v účtovnej knihe šafár: dve „zožrala zver“, štyri uhynuli na „hnis a mor“ a nato „býk preklal rohmi dva a pol ročného býčka“. Takže na majeri ostalo 57 kusov dobytky.

Stav stáda mohol byť podobný aj v roku 1730: tvorilo ho 45 zvierat, ktorým sa narodilo 15 teliatok, spolu teda evidovali 60 zvierat. „Teraz nedávno tu na okolí začali hynúť kravy, takže nám už uhynuli všetky letné teliatka“ a uhynuli aj „tri jalovice“, spolu 17 zvierat. Hoci predali iba 4 kravy, v dôsledku úhynu sa stav stáda citeľne znížil na 39 zvierat. Z účtov za rok 1730 vieme, že šafár 19. novembra z kráv a „zlých býčkov“ na majeri predal štyri zvieratá fiľakovskému mäsiarovi.

Po smrti Štefana Koháryho, ešte v priebehu roka 1731 sa vlastníkom stáda rožného dobytku stal Ondrej Koháry. Ten sa ho pokúsil s veľkou precíznosťou spísať, ale do jeho súpisu sa predsa len dostala matematická chyba. V stáde bolo aj v tom čase 39 zvierat. Štefan Koháry z neho dal dva kusy svätoantonskému mýtnikovi, 15 „zdochlo na mor a uchovali sa len kože“, preto zostalo len 22 zvierat.

Na majetku Štefana Koháryho poverili v roku 1721 starostlivosťou o hovädzí dobytok pastiera, ktorý pásol pánove kravy. Pastiera platili aj v roku 1726 a 1727. V rokoch 1730 – 1731 bolo úlohou šafára postarať sa o pánov hovädzí dobytok. Pri ňom sa však spomína aj „pastier teliat a somárov“. Pravdepodobne podobne ako na Divínskom panstve Zičovcov chovali teliatka osobitne, oddelené od matiek.¹²

O spôsobe chovu dobytky sa takmer neobjavujú zmienky. Na konci skúmaného obdobia už môžeme s istotou tvrdiť, že o teľatá oddelené od matiek sa osobitne staral pastier teliat a somárov. Šafár v roku 1720 kúpil

¹² O chove hospodárskych zvierat na blízkom Divínskom panstve vieme omnoho viac. V priebehu doby sa z pastierov starajúcich sa o hovädzí dobytok vyčlenili pastieri kráv, „pastieri teliat, býčkov a jalovic“ oddelených od matiek, ďalej skupiny bírešov, želiarov a nádenníkov starajúcich sa o ťažné voly, takže napokon sa chov a starostlivosť o hovädzí dobytok mohol členíť podľa pohlavia a veku zvierat. Poukazujú na to aj dve zmienky v prameňoch. Kým kravy a teliatka ostávali v 20-tych rokoch 18. storočia v Divíne, voly, býčkov, jalovice a odčlenené teľatá odviekli na pašu do hôr okolo Mýtnej. Inde v tom čase spomínajú osobitné maštale pre kravy a voly. SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 88. Potvrďuje to slová dobového pozorovateľa Mateja Bela. „Hned' ako teľatá z okolia hôr vyrastú, už v prvom roku alebo na začiatku druhého roka ich začlenia do osobitých stád býčkov a jalovic. Keď majú tri roky, býčky zapriahnu a jalovice dajú na rozmnoženie stáda. Záprahové voly sa pasú osobitne, až kým ich vo veku 13 rokov nezačnú vykrmovať na mäso. Niekde mäsiarovi predajú aj kravu, keď už telením a pasením odsľúžila osem a viac rokov.“ BÉL: *Magyarország népének*, s. 93.

pre hovädzí dobytok 12 párov liací. Dňa 27. apríla 1730 nechal vykastrovať 7 býčích teliatok. V roku 1731 kúpil pre rožný dobytok soľ.

Na mliečne výrobky máme len skromné odkazy. V priebehu roka 1725 „počas uplynulého pôstu, keď tu bola jeho Excelencia, veľkomožný pán [Štefan Koháry] dal z vlastného tvarohu pre jeho dvoranov“.

V roku 1721 bolo ešte potrebné kúpiť na rozkaz zemepána 100 holieb masla, ale v roku 1726 už z majetkovej časti Štefana Koháryho predali jeden okov masla z predchádzajúceho roka a v roku 1727 80 holieb. O masle si viedli účty iba v roku 1730, keď zaúčtovali 70 holieb masla, presnejšie boli „kravy tučnejšie, takže sa mohlo vyzbierať maslo“, ktoré v celosti poslali do kuchyne Štefana Koháryho. Podľa opisu Mateja Bela sa v Uhorsku 18. storočia maslo „pripravovalo z ovčieho a kravského mlieka, z toho druhého však častejšie. Potom čo mlieko nadojili do šechtára, preliali ho do nádoby, aby sa usadilo a smotana vystúpila na hladinu. Z odstátého mlieka vyzbierali smotanu, ktorú preložili do mútovníka. Je to vysoká nádoba vyrobená zo smrekového dreva, dno má širšie a do vrchu sa zužuje. Cez otvor v pokrievke vedie rukoväť zakončená piestom. Týmto pohybujú smotanou dovedy, kým sa tá nezrazí na hmotu vhodnú na maslo. V takto spracovanej smotane sa od masla odlúči cmar. Mnohí pijú cmar, aby ich prehnalo, niektorí ho dávajú ošípaným. Ženy, ktoré maslo pripravili, ho dajú do osobitnej maselničky, alebo ho ihneď stopia. V Uhorsku sa totiž radšej používa prevarené maslo...“¹³

V súlade s dobovými pomermi museli majerníci zaplatiť za mliečne výrobky z kravského mlieka určený nájomný poplatok. Napr. šafár alebo jeho manželka boli povinní uhradiť árendu za kravské mlieko na Lendavskom, Blatnopotockom alebo aj na Regéckom panstve a rovnako aj na Divínskom panstve Zičiovcov.¹⁴ Dochované pramene Koháryovcov sa však o ničom takom nezmieňujú.

Na majetkovej časti Štefana Koháryho bol významný počet somárov. V roku 1726 Koháryho šafár priviedol z Čbrade štyroch z 12 somárov, ale potom na rozkaz pána dve zvieratá poslali späť. Napriek tomu,

¹³ BÉL: *Magyarország népe*, s. 102.

¹⁴ RAVASZ, János: *A sárospataki uradalom gazdálkodása a XVIII. század első felében*. Budapest, 1938, s. 58; CSAPODY, Csaba: *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának gazdálkodása a XVIII. század első felében*. Budapest, 1933, s. 40-41; JÁRMAY, Edit – BAKÁCS, István: *A Regécsi uradalom gazdálkodása a XVIII. században*. Budapest, 1930, s. 46; SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 91-92.

že v účtovnej uzávierke za nasledujúci rok ostalo 10 zvierat, záznamy viedli iba o 9 zvieratách, ktoré sa však rozmnožili, a tak ich stav stúpol na 13 kusov. V roku 1730 zo 16 somárov poslali tri a „*keďže sa neskoro ožrebili, dve žriebätká zahynuli*“.

V roku 1725 na majetkovej časti Štefana Koháryho zaplatili kočišovi a jeho 3 druhom, ktorí sa starali o somáre, 12-týždňové výdavky a pastierovi somárov vyplatili dohodnutú ročnú odmenu, ktorú mu vyplácali aj v nasledujúcom roku za prácu odvedenú v predchádzajúcom roku. V roku 1730 vyplatili dohodnutú odmenu „*pastierovi somárov*“ a vyplatili ju aj „*pastierovi teliat a somárov*“. V roku 1731 Ondrej Koháry, ktorý zdedil tento majetok, dal šafárovi za úlohu, aby sa popri hovädzom dobytku staral aj o somáre. Opätovne sa však zmieňuje aj o „*pastierovi teliat a somárov*“.

V roku 1730 dal šafár na príkaz Štefana Koháryho vyrobiť záprahový postroj „*pre 6 somárov*“, k týmto postrojom kúpil „*ťažné laná*“ a do zásoby ešte „*2 vlečné laná*“, napokon 16. marca zaplatil za 18 úzd. Dňa 22. marca kúpil k somárom jeden voz. Z uvedeného môžeme dedukovať dôvod a poslanie chovu somárov.

Na majeroch sa vo veľkom počte chovali ošípané. V roku 1726 chovali na majetkovej časti Štefana Koháryho 203 ošípaných, v nasledujúcom roku 108 a v roku 1730 114 zvierat. Na majetkovej časti Ondreja Koháryho evidovali v roku 1727 16 ošípaných a v roku 1729 32.

Ošípané trpeli na mnohé choroby a často padli za obeť aj útokom predátorov. V účtovej knihe majetku Ondreja Koháryho za rok 1729 spomínajú dve „*zdochnuté prasatá*“. Z čriedy Štefana Koháryho „*zdochlo na mor*“ v roku 1726 10 ošípaných a 5 zvierat „*roztrhal vlk*“. Aj v roku 1730 6 prasiat „*zdochlo na mor a po útokoch divých zvierat*“, ba vtedy sa prihodilo aj to, že „*keď hnali čriedu do Fil'akova, jedno prasa zdochlo na úteku*“.

Ošípané boli určené predovšetkým pre kuchyňu pánov. Z majera poslali slaninu 10. januára 1727 do Svätého Antona, 15. decembra 1729 do kuchyne Ondreja Koháryho a v roku 1730 do kuchyne Štefana Koháryho. Niekoľko zvierat dostali zamestnanci na majeri a raz dali jedno aj žobrákom.

Na predaj išli ošípané iba zriedkakedy. Výnimkou bol rok 1726, keď z majetkovej časti Štefana Koháryho predali 112 prasiat. V roku 1731

odkúpili 9 prasiat od Ondreja Koháryho, ktorý zdedil majetok Štefana Koháryho.

O ošípané sa staral pastier sviň. Na majetku Štefana Koháryho možno vykázať prácu pastiera sviň Jána Bratinku od roku 1726 do roku 1731. Pastier sviň mal aj „*honetníka*“. Z dochovaných účtovných kníh možno zistiť, že na majetku Ondreja Koháryho vyplácali pastiera sviň v roku 1727 a v roku 1729.

Pastier sviň mal na starosti aj ich veterinárnu opateru. Dňa 11. augusta 1726 dali pastierovi sviň Bratinkovi peniaze „*na lieky pre ošípané*“ a potom 18. júla 1730 „*na pušný prach na liečbu ošípaných*“, na síru („*na smradľavý kameň*“). Za isté úkony platili aj iným osobám, napríklad na majetku Štefana Koháryho 6. apríla 1726 zaplatili za kastráciu prasiat.

O umiestnení a kŕmení ošípaných toho nevieme veľa. Aj z účtov sa dozvedáme iba to, že na majetku Štefana Koháryho 1. novembra 1730 a na rovnakom majetku už v rukách Ondreja Koháryho 13. októbra 1731 kúpili pre ošípané po 20 funtov soli.

Zmienky o ovciach a kozách nájdeme iba v dvoch účtovných knižkách, a aj v týchto prípadoch pochádzali z desiatku. V roku 1726 kúpili každému bačovi 26 funtov soli. V roku 1727 zaplatili zemepanskému bačovi, keď pásol ovce pri Karancsságu. Pravdepodobne tu ide o zvieratá z desiatku, poprípade sem mohli priviesť zvieratá zo severnejšie ležiacich majetkov Koháryovcov. Chov týchto zvierat alodiálnym spôsobom hospodárenia bol typický pre Divínske panstvo Zičiovcov.¹⁵ Napokon predpoklady k tomu existovali aj na koháryovských majetkoch.

Pramene sú skúpe aj na údaje o včelárstve. Počet úľov poukazuje na to, že im išlo predovšetkým o samozásobenie, nie výnos z predaja. Šafár Štefana Koháryho v roku 1726 predal 10 úľov, „*lebo sa rozpadali*“. Dňa 5. apríla 1730 kúpili 50 úľov pre včelstvá. Ondrej Koháry zdedil v roku 1731 spolu s majetkom Štefana Koháryho aj včelín, keď do evidencie zaznamenali 37 úľov.

Alodiálne oráčiny

Z urbárov spísaných v druhej polovici druhej dekády 18. storočia vyplýva, že na Gyöngyöskom panstve sa nenachádzali oráčiny v zemepanskej správe. Na Sečianskom panstve, ktoré bolo v spoločnom vlast-

¹⁵ SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 87-90.

níctve Koháryovcov, evidovali alodiálne oráčiny na viacerých miestach. V Sečanoch mali polia v dvojpoľnom obhospodarovaní Štefan Koháry a synovia Wolfganga Koháryho. Keď ich poddaní neobsiali oráčiny, páni ich prenajali za sedminu desiatku. V Rimovciach (Rimóc) smerom k brehom potoka Darázsdó (Drásdó) sa nachádzalo pole s plochou na 30 kíl jesennej siatby.¹⁶ Keď túto oráčinu obsiali obyvatelia, platili za ňu desiatok rovnako ako za domové miesta. Aj blízko kostola bola jedna oráčina na 15 kíl siatby, ktorú z hľadiska vlastníckych práv vlastnili Koháryovci spolu s manželkou Juraja Semereho (Szemere). Pri obsiatí spoločnej ornice zvykli obyvatelia platiť desiatok obom vlastníkom.

V Balážskych Ďarmotách patriacich k Želoveckému panstvu, ktoré bolo vo výlučnom vlastníctve Štefana Koháryho, sa rozkladala oráčina na 50 kíl siatby v dvojpoľnom obhospodarovaní. Obhospodarovať ju zvykli poddaní z čebeveckého okresu a v roku 1716 sa na nej urodilo 50 kôp obilia. Pole na 14 kíl siatby v dvojpoľnom obhospodarovaní bolo aj v Záhorciach, *„kde ho sami zorali, obsiali a zožali.“* Želovecké pole prenajali za sedminu desiatku poddaným. Sklabinské *„polia zvykli zorať spolu s inými, ako boli poddaní z Olovárov, alebo z inokadiaľ, odkiaľ si k nim priviedli pomoc.“* Oráčina v Bušinciach mala rozlohu na 30 kíl siatby a obrábali ju trojpoľným spôsobom, viac sa však o nej z urbára nedozvieme.

V centre Fiľakovského panstva Štefana Koháryho mal zemepán oráčiny na viacerých miestach. Jednu oráčinu na 25 kíl siatby užíval pri Kapitánskej studni (Kapitány-kút) vedľa cesty do Plešu smerom ku konopištiam. Oráčina na 60 kíl siatby bola na Egrešféli (Egres-fél), *„na východnej hranici kurtáňského chotára“* pri ceste do Fiľakovských Kováčov. Evidovali tu oráčinu na 24 kíl siatby s poznámkou, že ďalšia pôda na siatbu je smerom *„k ceste na Homok, pri odbočke na Kráľovu lúku“*. Druhá časť o rozlohe na 40 kíl siatby je pri ceste do Šávoľa, v časti zvanej Mýtna zem (Vámosföld). Vo Fiľakove sa teda alodiálne oráčiny rozkladali na území o rozlohe na 149 kíl siatby. Relatívne veľkú oráčinu o rozlohe na 240 kíl obrábali aj v Sentfalvapuste (Szentfalvapusztá). V Šávoli boli všetky alodiálne oráčiny obhospodarované trojpoľným systémom. Na majetkovej časti Štefana Koháryho vo Veľkých Dravciach bola oráčina na 92 kíl siatby. Rovnaké množstvo oráčiny tu mali aj synovia Wolfganga

¹⁶ 1 kila (pôvodne osmanská váhová jednotka) mala váhu približne 41 kg.

Koháryho.

Počiatky alodiálneho hospodárenia v Uhorsku siahajú do 14. storočia. Odvtedy mal zemepán v každej dedine vyhradzovanú takú oráčinu, lúku a záhradu, akú užívali jednotlivé poddanské rodiny.¹⁷ To je dôvod, prečo mali alodiálne pozemky aj na koháryovských majetkoch rozdrobený charakter. Alodiálne oráčiny sa však bez výnimky rozkladali na území Novohradskej stolice.

Tabuľka č. 1 Rozloha alodiálnych oráčín na majetkoch Koháryovcov (1716 – 1718)¹⁸

usadlosť	Koháryovská rodina	Štefan Koháry	Synovia Wolfganga Koháryho
Sečany		?	?
Rimovce	45		
Balázske Ďarmoty		50	
Záhorce		14	
Želovce		?	
Sklabiná		?	
Bušince		30	
Filákov		149	
Sentfalvapusta		240	
Šávoľ		?	
Veľké Dravce		92	?

Autori urbára zapísali do urbárskych súpisov spísaných na spoločnom majetku koháryovskej rodiny v roku 1716 a 1718 45 kíl oráčiny v Rimovciach. Hoci aj Sečany boli spoločným rodinným majetkom, oráčiny tu spravovali Štefan Koháry a synovia Wolfganga Koháryho osve. Na majetkovej časti synov Wolfganga Koháryho nezaevidovali alodiálne oráčiny v Sečanoch a vo Veľkých Dravciach. Krajinský sudca Štefan Koháry mal takéto oráčiny v desiatich usadlostiach. V šiestich prípadoch z nich vieme presný rozsah týchto oráčín, ktorý činil 575 kíl. Popri tom bolo na všetkých troch spísaných majetkoch 2887,5 kíl oráčiny určených pre 907 sedliakov. Aj z neúplných údajov však dobre vidno, že na majet-

¹⁷ ZIMÁNYI, Vera: Gazdasági és társadalmi fejlődés Mohácsi stól a 16. század végéig. In: R. VÁRKONYI Ágnes (ed.): *Magyarország története 1526–1686*. I. zv. Budapest, 1985, s. 320.

¹⁸ Údaje sú uvádzané v historickej váhe „kila“.

kovej časti Štefana Koháryho bol pomer alodiálnej oráčiny minimálne 21 % a vzhľadom k všetkým oráčinám sa približoval k vyššie spomenutému priemeru v Novohradskej stolici v roku 1728 (19 %), i keď bol o niečo vyšší.

Z účtovných kníh z rokov 1726 – 1731 vieme zistiť iba množstvo dopestovanej pšenice. V tom čase sa na majetkovej časti Štefana Koháryho, ktorá sa v roku 1731 stala vlastníctvom Ondreja Koháryho, evidovali alodiálne oráčiny vo Fiľakove a v Karancsságu. Na obidvoch miestach pestovali pšenicu, jačmeň a ovos, vo všeobecnosti však najviac bolo pšenice. Výnosy na obidvoch majeroch boli medziročne značne rozkolísané.

Tabuľka č. 2 Výnosy z alodiálnych oráčín Štefana Koháryho vo Fiľakove a v Karancsságu (1726 – 1731)¹⁹

rok	Fiľakovský majer			Karancsságsky majer		
	pšenica	jačmeň	ovos	pšenica	jačmeň	ovos
1726	370,5	23 (+121 majer a desiatok)	813,5	230	49	91
1727	604	144	80	455	150	342
1730	503	37	813,5	508,5	56	206
1731	318	75	365	290	124	345

V účtoch Ondreja Koháryho z roku 1727 zaevidovali obilie pochádzajúce z majera a desiatku, ktoré pozostávalo zo 74,75 kíľ pšenice, 4,33 kíľ jačmeňa a 7 kíľ ovsa. Ondrej Koháry mal tieto obilné výnosy zo spoločného rodinného majetku. V roku 1729 zožali na majetku Ondreja Koháryho z alodiálnych oráčín 132,5 kíľ pšenice a 45 kíľ ovsa. Zo spoločného majetku a z oráčiny Ondreja Koháryho nám chýbajú ďalšie údaje.

Aj na majeri Blatnopotockého panstva malo väčší význam iba pestovanie pšenice.²⁰ V iných častiach krajiny však nielen pšenicu a miešanú pšenicu považovali obyvatelia panstiev za obilie vhodné na chlieb. Napríklad obyvatelia panstva Pápa-Ugod-Devečer požívali na prípravu chlebovín v prvom rade raž, v menšej miere miešanú pšenicu a minimál-

¹⁹ Údaje sú uvádzané v historickej váhe „kila“.

²⁰ RAVASZ: *A sárospataki uradalom*, s. 86-87.

ne pšenicu.²¹ Aj na Divínskom panstve v usadlostiach najmenej vhodných na pestovanie pšenice „v obciach Ábelová, Lentvora, Budiná, Madačka, Polichno, Praha a v okolitom hornatom kraji žijú ľudia na ovsenom chlebe“.²² Analyzované majetky Koháryovcov však boli vhodné na pestovanie obilia a v rámci neho aj pšenice, preto môžeme pestovanie pšenice označiť za charakteristické pre alodiálne oráčiny Koháryovcov.

Treba však mať na pamäti osobitosť poľnohospodárskej výroby, kde premenlivé množstvo zožatého obilia z tej istej plochy úzko súvisí s prajnými či neprajnými charakteristikami počasia.²³ V druhej polovici 20-tych rokov 18. storočia sa objavila séria veľmi suchých rokov, čo môžeme zistiť aj z účtovných kníh blízkeho Divínskeho panstva Zičiovcov.²⁴ S týmto javom sa však môžeme stretnúť aj v iných kútoch krajiny. O Boňháde (Bonyhád) v Tolnianskej stolici v tejto súvislosti Matej Bel napísal: „V roku 1726 bol pre mimoriadne sucho veľký nedostatok obilia. Čo dozrelo, bolo prerastené neznámymi trávami, takže chlieb z neho bol nechutný a taký škodlivý, že tých, ktorí si z neho odhryzli, prepadlo šialenstvo a museli ich spútať do reťazí, aby si sebe či druhým neublížili.“²⁵

Na základe zloženia obilných zásob na panstve v týchto rokoch však môžeme poukázať na veľký význam alodiálneho hospodárenia na čiastkových majetkoch Štefana a Ondreja Koháryho. Množstvo pšenice, jačmeňa a ovsu dopestovaného na oráčinách v priemere vysoko prevyšovalo množstvo obilia pochádzajúceho z desiatku.

Tabuľka č. 3 a – b Pôvod zásob pšenice na majetkoch Štefana Koháryho (ŠK) a Ondreja Koháryho (OK) (1726 – 1731)²⁶

Rok	Spolu	Z predchádzajúceho roka	Zo spoločného majetku	Desiatok	Mlyn	Majer	Majer a desiatok
1726ŠK	12774,00	11539,00	88,50	271,50	201,50	673,50	
1727OK	121,25	20,00	22,00		4,50		74,75
1727ŠK	5203,00	2928,00		819,00	397,00	1059,00	
1729OK	313,63	128,00	36,13	17,00		132,50	
1730ŠK	9501,25	7177,50	176,75	987,50	148,00	1011,50	

²¹ FÜLÖP, Éva Mária: A pápa-ugod-devecseri Esterházy-uradalom megszervezése és gazdálkodása a 18. század folyamán. In: KUBINYI, András (ed.): *Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig*. Pápa, 1994, s. 237.

²² FÉNYES, Elek: *Magyarország leírása*. Pest, 1847, s. 198.

²³ WELLMANN, Imre: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században*. Budapest, 1979, s. 128.

²⁴ SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 97-99.

²⁵ BÉL, Mátyás: Tolna vármegye leírása. In: K. BALOGH, János (ed.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből IX*. Szekszárd, 1979, s. 351.

²⁶ Údaje sú uvádzané v historickej váhe „kila“.

1731OK	10482,75	8947,50	112,50	577,00	237,75	608,00	

Rok/kila	Spolu	Z predchádzajúceho roka	Zo spoločného majetku	Desiatok	Mlyn	Majer	Majer a desiatok
1726ŠK	100%	90%	1%	2%	2%	5%	0%
1727OK	100%	16%	18%	0%	4%	0%	62%
1727ŠK	100%	56%	0%	16%	8%	20%	0%
1729OK	100%	41%	12%	5%	0%	42%	0%
1730ŠK	100%	76%	2%	10%	2%	11%	0%
1731OK	100%	85%	1%	6%	2%	6%	0%

Tabuľka č. 4 a – b Pôvod zásob jačmeňa na majetkoch Štefana Koháryho (ŠK) a Ondreja Koháryho (OK) (1726 – 1731)²⁷

Rok	Spolu	Z predchádzajúceho roka	Zo spoločného majetku	Desiatok	Mlyn	Majer	Majer a desiatok
1726ŠK	1177,00	984,00				193,00	
1727OK	4,33						4,33
1727ŠK	664,50	313,00		57,50		294,00	
1729OK	37,33	37,33					
1730ŠK	287,50	184,50		10,00		93,00	
1731OK	390,25	160,00	2,50	28,50		199,25	

Rok	Spolu	Z predchádzajúceho roka	Zo spoločného majetku	Desiatok	Mlyn	Majer	Majer a desiatok
1726ŠK	100%	84%	0%	0%	0%	16%	0%
1727OK	100%	0%	0%	0%	0%	0%	100%
1727ŠK	100%	47%	0%	9%	0%	44%	0%
1729OK	100%	100%	0%	0%	0%	0%	0%
1730ŠK	100%	64%	0%	3%	0%	32%	0%
1731OK	100%	41%	1%	7%	0%	51%	0%

Tabuľka č. 5 a – b Pôvod zásob ovsu na majetkoch Štefana Koháryho (ŠK) a Ondreja Koháryho (OK) (1726 – 1731)²⁸

Rok	Spolu	Z predchádzajúceho roka	Zo spoločného majetku	Desiatok	Mlyn	Majer	Majer a desiatok
1726ŠK	1672,25	1487,75		93,50		91,00	
1727OK	80,50		9,50				71,00
1727ŠK	2553,50	982,50		363,00	52,50	1155,50	
1729OK	102,25	52,25		5,00		45,00	
1730ŠK	1939,50	1606,50		47,00		286,00	
1731OK	3355,17	2113,50	27,42	266,50	237,75	710,00	

Rok/kila	Spolu	Z predchádzajúceho roka	Zo spoločného majetku	Desiatok	Mlyn	Majer	Majer a desiatok
1726ŠK	100%	89%	0%	6%	0%	5%	0%
1727OK	100%	0%	12%	0%	0%	0%	88%
1727ŠK	100%	38%	0%	14	2%	45%	0%
1729OK	100%	51%	0%	5%	0%	44%	0%
1730ŠK	100%	83%	0%	2%	0%	15%	0%

²⁷ Údaje sú uvádzané v historickej váhe „kila“.

²⁸ Údaje sú uvádzané v historickej váhe „kila“.

1731OK	100%	63%	1%	8%	7%	21%	0%

Na obrábanie pôdy v porovnaní s jeho dôležitosťou v rámci alodiálneho hospodárenia takmer nevynakladali žiadne peňažné prostriedky. V období rokov 1720 – 1731 sa objavuje iba zopár výdavkov. Z účtovných kníh spoločných majetkov koháryovskej rodiny sa môžeme dočítať, že v roku 1720 kúpili na pluh „lemeš a čerieslo“. V roku 1721 zakúpili 5 kíl jačmenného zrna na siatbu.

V pomere k rozsahu alodiálnych oráčín a ich významu mali na výplatnej listine málo pracovníkov. Na majetku Štefana Koháryho zamestnali břešov na dobu od 21. septembra do konca decembra 1720. V roku 1721 spomínajú „starého břešá“ a „menšieho břešá“. O ich pracovnej náplni v dochovaných prameňoch nič nie je. Inde, napríklad v Iklade břeši orali, siali a skupiny žencov sezónne vykonávali žatvu.²⁹ Na majetku Štefana Koháryho zamestnali v roku 1720 břešov pravdepodobne na žatevné práce, kým v nasledujúcom roku už mohli byť angažovaní na plný cyklus poľných prác. Už v roku 1726 sa spomína na majetkovej časti Štefana Koháryho šafár, ktorý má na starosti predovšetkým živočíšnu výrobu, o poľnohospodárskej však niet zmienky.

Pri obrábaní alodiálnej pôdy sa poddaní mohli dôsledne opierať o povinnosť robôt, ktoré boli od roku 1514 vymedzené zákonom.³⁰ Na majetkoch Koháryovcov však podľa urbárov obrábali oráčiny v takej miere, ktorá presahuje rámec robôt.

Už v 17. storočí sa v krajine objavujú prípady, že poddaní pre zmiernenie dávok, resp. ich odpustenie obrábajú pre svojich pánov pozemky v zemepanskej správe. Môžeme to považovať za prvotný stupeň alodiálnej správy pozemkov, na čo nájdeme príklady na panstvách Görgeň (Gurghiu) a Kóvár (Chioarului) v 17. storočí, kde poddaní na hornatom území pre svojho pána zasiali pšenicu „do dedínskej pôdy“.³¹ Rovnaký úkaz sa objavuje aj v urbári Divínskeho panstva Imricha Balašu (Balassa) v Novohradskej stolici v roku 1660 a potom aj v roku 1736, keď už Divínske panstvo patrilo Zičovcom. V roku 1736 obrábali alodiálne pozemky želiari vlastníci dom, alebo poddaní s osminovým pozemkom,

²⁹ ASZTALOS, István: Határhasználat Ikladon a XVIII. század közepén. In: *Studia Comitensis* 23. Szentendre, 1994, s. 244.

³⁰ SZABÓ: *Tanulmányok a magyar parasztság*, s. 161-165 a 176.

³¹ MAKKAI, László: *Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században*. Budapest – Gödöllő, 1957, s. 4.

ktorí sa stali slobodníkmi. Títo užívali za svoju prácu oslobodenie od dávok.³² S podobnými javmi sa v tej dobe stretávame aj v iných panstvách. Napríklad na území panstva koruny v Diósgyőri väčšinu alodiálnych pozemkov prenajali sedliakom a potom tieto územia nezaratávali medzi alodiálne pozemky.³³

Aj na koháryovských majetkoch teda alodiálne oráčiny neobrábali v prvom rade zamestnanci panstva, ale poddaní, ktorí vzali priamo na seba túto povinnosť, alebo si tieto pozemky prenajali. Samozrejme nemôžeme odignorovať ani funkciu robôt, hoci ich evidenciu nemáme k dispozícii. Alodiálna oráčina na majetkovej časti vo vlastníctve Štefana Koháryho mohla mať taký veľký rozsah preto, lebo poddaní jej obrábanie prevzali na seba, resp. si ju prenajali. Táto forma mohla byť pre poddanych azda aj výhodná, veď kým za vlastné pozemky boli povinní odvádzať poplatky, naturálne aj roboty, za prevzaté či prenajaté pozemky museli odvádzať iba desiatok. Tento spôsob obhospodarovania pôdy mohol poslúžiť záujmom zemepána vďaka tomu, že s ním neboli spojené takmer žiadne alebo len úplne minimálne výdavky.

Tento spôsob produkcie, ktoré v sebe konzervoval archaické princípy, sa teda ukázal byť vskutku účinným. Dobré na to poukazujú údaje o zásobách obilia na panstve, kde v priemere množstvo alodiálneho obilia prevyšovalo obilie z desiatku. Za povšimnutie však stojí, že takmer v každom roku viac ako polovicu celkových zásob obilia odložili na nasledujúci rok. Tento vysoký prebytok obilia bolo možný vďaka tomu, že po uspokojení potrieb panstva a zemepána, sa zvyšok obilia takmer nespējažoval.

Alodiálne obilie preto vedno s obilím z desiatku a za mlyny skladovali v jamách. (Napríklad v roku 1726 podľa výkazu naturálií na majetku Štefana Koháryho skladovali obilie z predchádzajúceho roka vo Filákovce v 79, v Litkovciach v 21, v Šágujfalu v 2, v Holiši v 9, v Karancsságu vo vyše 38 a v Sečanoch v neznámom počte jam.) Mimochodom, v tej dobe uskladňovali obilie v obilných jamách aj inde v Uhorsku, na-

³² SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 101-102.

³³ VERES, László: Majorsági birtokok a diósgyőri koronaauradalomban a jobbágyfelszabadítás időszakában. In: *A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 16. Miskolc, 1977, s. 41.

príklad aj na érdskom alódiu.³⁴ Sýpka Divínskeho panstva Zičiovcov sa však nachádzala v divínskom kaštieli, kde vedno skladovali obilie z majera aj od sedliakov v obilných debnách.³⁵

Alodiálne vinice

V nami skúmanej dobe na koháryovských majetok nemohli byť významnejšie alodiálne vinice a aj starostlivosť o existujúce bola spojená s množstvom problémov. Zmienka o vinici sa nachádza aj v urbároch spísaných v rokoch 1716 a 1718.

Autori urbára našli v Novohradskej stolici alodiálne vinice jedine na dvoch miestach v Balážskych Ďarmotách spolu v rozsahu 35 kopáčov,³⁶ z úrody ktorých dorábali 5½ okovov vína. V poznámke však uviedli, že vinica sa nechala spustnúť. O vinicu v Balážskych Ďarmotách sa zvykli starať poddaní z Bušiniec spolu s poddanými zo Záhoriec, Želoviec, Sklabinej, Novej Vsi, Olovár a Malých Zlievcov. V Hevešskej a vo Vonkajšej solnočkej stolici sa alodiálne vinice nachádzali v Gyöngyösi a v Gyöngyöstarjáne. V Gyöngyösi patrila k alódiu Štefana Koháryho vinica v hornej doline o veľkosti 9 kopáčov a za hornou záhradou o veľkosti 40 kopáčov, o ktorú „sa starali zle, preto by sa patrilo hovoriť skôr o vinici úhorom ako o vinici alódiá“. V Gyöngyöstarjáne mali Koháryovci vinicu o veľkosti 12 kopáčov „pri dolnom mlyne“. Pretože „sa o ňu doteraz iba pomaličky starali“, v roku 1716 sa z nej urodilo 6 okovov vína. „V tejto vinici zvykli pracovať miestni obyvatelia“.

Autori súpisu teda dohromady zaevidovali alodiálne vinice o veľkosti 96 kopáčov, čo predstavovalo 15 % všetkých neúplne spísaných viníc v zemepanskej a sedliackej správe. Na porovnanie môžeme povedať, že na majetku Rákociovcov v Ečede (Ecsed) sa pohyboval pomer alodiálnych viníc na úrovni 30 – 40 %, čo zodpovedá priemernému vinohradníckemu kraju.³⁷

³⁴ DÓKA, Klára: Az érdi parasztság a 18 – 19. században. In: *Studia Comitatus* 18. Szentendre, 1987, s. 197.

³⁵ SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 105.

³⁶ Územie jedného kopáča zodpovedá ploche, ktorú dokázal 1 kopáč okopať za 1 deň.

³⁷ ULRICH, Attila: Az ecsedi uradalom majorsági gazdálkodása és jobbágyi szolgálati rendszere a Rákóczi-család birtoklása idején. In: *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve* 49. Nyíregyháza, 2007, s. 396.

Tabuľka č. 6 Rozsah alodiálnych viníc na koháryovských majetkoch (1716 – 1718)³⁸

Usadlosť	Majetok rodiny	Majetok Štefana Koháryho	Majetok synov Wolfganga Koháryho
Gyöngyös		49	
Gyöngyöstarján	12		
Balázské Ďarmoty		35	

Podľa účtovných kníh v roku 1720 vynaložili na obhospodarovanie vinice v Gyöngyöspate ležiacej v chýrnom vinohradníckom kraji Hevešskej a Vonkajšej solnockej stolice, ktorá bola v spoločnej správe rodiny, 12 zlatých. V roku 1724 sa majetková časť v Gyöngyöspate, ktorú mali v zálohu, vrátila Forgáčovcom (Forgách). O pestovanie alodiálneho hrozna sa preto potom Koháryovci prekvapivo pokúsili so striedavými úspechmi vo Filakove.

Na rozkaz Štefana Koháryho začali dňa 21. apríla 1730 obrábať v alodiálnom rámci filakovskú vinicu dedičov Juraja Šárközyho (Sárközy). Dňa 27. apríla orezali vinič, ktorý však napriek tomu potom nezarodil. Potom 9 kopáčov po dva razy okopalo vinič. Dňa 30. júna zaplatili „15 osobám za podlomenie a uviazanie viniča, lebo to poddaní nevedia urobiť“ po 2 rýnske zlaté na osobu a 1 zlatý dostal aj vincúr. Túto vinicu v roku 1731 zdedil Ondrej Koháry. Ako vtedy uviedli: toto bola filakovská „úbohá vinička Štefana Koháryho, v ktorej sa tento rok nič neurodilo.“ V roku 1731 zaplatili 4 osobám za rez viniča po 20 rýnskych zlatých na osobu. Dňa 8. mája vyplatili 8 osôb za okopanie viniča, 15. júla zas dve osoby dostali zaplatené za postavenie stĺpkov po 20 rýnskych zlatých na hlavu. Druhé okopanie viniča urobilo 12 osôb za 20 rýnskych zlatých a 9 viazačov dostalo po 5 polturákov. V roku 1731 sa vinica strážiła za 2 kily pšenice. Podľa výdavkov na nádenníkov si možno utvoriť obraz o jednotlivých prácach vo vinici, ktoré sa prakticky zhodovali s opisom u Mateja Bela z 30-tych rokov 18. storočia.³⁹ Kým na neúrodnú filakovskú vinicu v roku 1730 vynaložili takmer 33 zlatých, v nasledujúcom roku to už nebolo ani celých 7 zlatých.

Na obrábanie alodiálnych viníc sa nedali celkom dobre využívať

³⁸ Údaje sú uvádzané v historickej plošnej miere „kopáč“.

³⁹ BÉL: *Magyarország népe*, s. 404-407.

roboty, lebo starostlivosť o vinič si vyžadovala dobré znalosti. Preto si aj na iných panstvách najímali ná denníkov. Aj v okolí Tokaja známeho vyspelou vinohradníckou kultúrou si na jednotlivé práce najímali ná denníkov, no vinobranie už riešili formou robôt.⁴⁰ Aj na území Divínskeho panstva Zičiovcov mohla byť obdobná situácia, lebo pracovníkom pri vinobraní neplatili nič a podľa urbárskej regulácie Márie Terézie mnohé usadlosti panstva, medzi inými napríklad Červeňany, Šuľa, Dolné Príbelce, Balážske Ďarmoty mali pri vinobraní povinnosť dvojnásobných robôt. Inak Divínske panstvo míňalo v rokoch 1734 – 1743 na obrábanie viníc 91 – 124 zlatých ročne.⁴¹ Alodiálnu vinicu Regeckého panstva obrábali s nákladmi 2000 – 4000 zlatých, ale nielen v tomto panstve, ktoré sa orientovalo na produkciu vína, ale aj v Lendavskom panstve vynakladali na tento cieľ 100 – 230 zlatých ročne.⁴² V porovnaní s tým je tých zopár zlatých, ktoré Koháryovci vynaložili na svoje alodiálne vinice, celkom ničotných.

Alodiálne záhrady

V nami skúmanej dobe sa alodiálne záhrady nachádzali iba na majetkovej časti Štefana Koháryho. V účtovnej knihe majetkovej časti Štefana Koháryho z roku 1725 zaevidovali, že 5. apríla kúpili z pokladnice panstva nejaké semená na výsadbu do záhrady. V účtovnej knihe z roku 1730 sa píše, že odmenou „pre tunajšieho biedneho záhradníka“ bol jeden pár čižiem, čo mu v nasledujúcom roku zaistil aj Ondrej Koháry, ktorý zdedil majetok pána.

Už aj z malého počtu zmienok vyplýva, že táto záhrada nemala takmer žiaden význam. Naproti tomu záhradkárčenie malo omnoho väčší význam na Divínskom panstve Zičiovcov, kde počnúc pohánkou, cez strukoviny a ovocie až po chmeľ pestovali celý rad rastlín určených na spotrebu a zužitkovanie na panstve.⁴³ Navyše alodiálne záhrady Štefana Koháryho nepostačovali ani na uspokojenie potrieb panstva, čo

⁴⁰ OROSZ, István: Az uradalmi és paraszti gazdálkodás Tokajban a 16 – 17. században. In: BENCSIK, János – OROSZ, István (edd.): *Tokaj. Várostörténeti tanulmányok I.* Tokaj, 1995, s. 90.

⁴¹ SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 106.

⁴² RAVASZ: *A sárospataki uradalom*, s. 70; CSAPODY: *Az Esterházyak alsólendvai uradalmának*, s. 42.

⁴³ SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 107-108.

naznačuje aj fakt, že v roku 1725 šafár Štefana Koháryho kúpil do pánovej kuchyne červenú cibuľu a cesnak.

Alodiálne lúky a pasienky

Pre absenciu kŕmnych rastlín, keďže ich pestovanie v Uhorsku sa datuje až do neskorších čias, bolo na zaopatrenie hospodárskych zvierat nevyhnutné pozbierať seno z alodiálnych lúk. Samuel Tešedík (Tessedik) ešte aj v roku 1768 konštatuje, že sedliaci „*nepochopili*“ nariadenie Márie Terézie o kŕmnych trávach. „*Prostí ľudia si myslia, že d'atelinu treba zasiat pokrájanú na drobno... neveria, že aj tráva má semeno.*“ Juraj Vámoši (Vámosi), šafár panstva, priniesol z Viedne do Sarvaša semená, ktoré tu zasiali a „*odtiaľto sa to rozšírilo do celej krajiny*“.⁴⁴ V tej dobe teda malo seno pre hospodárske zvieratá mimoriadny význam: kŕmili ním hovädzí dobytok a aj ovce a kozy „*jedli vonku trávu a v maštali seno*“.⁴⁵

V roku 1716 mali Štefan Koháry a synovia Wolfganga Koháryho lúku v Sečanoch. Ak koháryovskí zemepáni nepokosili sami svoju časť, dali ju do prenájmu. Autori urbárskeho súpisu však vtedy našli alodiálne lúky na území Sečianskeho panstva nachádzajúceho sa v spoločnom vlastníctve koháryovskej rodiny aj v Stráži (Órhalom), v Lovciach (Nagy-lóc) a v Šipiciach (Nógrádsipek). Lúka v Stráži pozostávala zo štyroch častí, ktoré mali spolu rozlohu 20 – 22 koscov.⁴⁶ Ak lúky nepoškodila voda, prenajímali ich za 10 – 11 rýnskych zlatých, pričom výnos si pomerne podelili medzi členmi koháryovskej rodiny. Lúka v Lovciach bola pri páchnucej studni a zvykli ju prenajímať za 1 rýnsky zlatý. Aj lúku v Šipiciach, z ktorej priemerne pozberali 5 vozov sena, dávali tiež do prenájmu za 2 – 3 zlaté.

Podľa urbára spísaného po Rákociho povstaní na Želoveckom panstve vo vlastníctve Štefana Koháryho z alodiálnej lúky pozostávajúcej z dvoch častí o výmere spolu 100 koscov priemerne pozberali 25 siah sena. V Záhorciach, pokiaľ voda počas roka nespôsobila škody, zvykli Záhorčania „*pokosiť a spratať*“ 4 vozy sena, kým v Želovciach to bolo 20 vozov sena. Z lúky v Sklabinej očakávali výnos 12 vozov sena, ktoré tu-

⁴⁴ TESSEDIK, Sámuel: *Szarvasi nevezetesség, azaz Szarvas mezőváros gazdasági krónikája* (prel. dr. NÁDOR Jenő). Budapest, 1938, s. 145.

⁴⁵ BÉL: *Magyarország népeinek*, s. 87-88.

⁴⁶ Územie o rozlohe jedného kosca zodpovedá ploche, ktorú 1 kosť dokázal pokosiť za 1 deň.

najší obyvatelia „sú povinní sami pokosiť, spratať a doviezť do Želoviec“. Na troch alodiálnych lúkach v Bušinciach sa zvyklo dohromady urobiť iba 7 – 8 vozov sena.

Aj v Szentfalvapuszte na Filakovskom panstve Štefana Koháryho sa nachádzala významná alodiálna lúka: skladala sa z veľkej lúky, z ktorej bol výnos 40 vozov sena, z lúky medzi vodami boli 4, z lúčnej záhrady pri filakovskom chotári 6, zo Šibeničného vrchu 40 a z konča Kráľovej lúky bolo 6 vozov sena. Lúku v Hrabove⁴⁷ si zvykli prenajať miestni želiari podľa dohody za pol toliara. V Nitre nad Ipľom bola alodiálna lúka Pod závozom, ktorá dala priemerne 6 vozov sena, a „ak ju nepoškodila voda“, zvykli ju prenajať za približne 6 zlatých. Vo Veľkých Dravciach zaevidovali alodiálnu lúku skladajúcu sa zo 4 častí, ktoré spolu dávali 9 vozov sena. Autori urbára z roku 1716 si pri zmienke o nich pošťazovali: „Keďže tento rok nebolo komu predať seno z nich, zhnulo na mieste.“

Tabuľka č. 7. Alodiálne lúky a pasienky (1716, 1718)⁴⁸

Usadlosť	Majetok rodiny	Majetok Štefana Koháryho	Majetok synov Wolfganga Koháryho
Sečany		?	?
Stráž	20 – 22		
Lovce	?		
Šípice	5		
Záhorce		4	
Želovce		20	
Sklabiná		12	
Bušince		7 – 8	
Szentfalvapuszta		106 – 107	
Hrabovo		?	
Nitra nad Ipľom		6	
Veľké Dravce		9	

⁴⁷ Dnes súčasť Kalinova.

⁴⁸ Údaje sú uvádzané v historickej objemovej miere „voz“.

V neskorších časoch už nepomerali rozsah alodiálnych lúk a pasienkov. Z účtovných výkazov však je evidentné, že všetky tri koháryovské panstvá prenechali užívanie lúk a pasienkov miestnym sedliakom, čo v danej dobe nebolo nič výnimočné.⁴⁹ Jednotlivé pozemky si zvykli prenajímať tí istí nájomcovia. Výnosy z prenájmu lúk a za letnú pašu sa prakticky každý rok objavujú medzi sumami prijatými do pokladnice panstva.

Údaje o množstve zozbieraného a minutého sena považovali za zmienenia hodné iba v niekoľkých účtovných záznamoch. Účtovné knihy z majetkových častí Štefana Koháryho aj Ondreja Koháryho zachytávajúce roky 1726 – 1731 dokladujú, že výnos sena z majetkov krajinského sudcu (97 – 164 siah) ďaleko prevyšuje výnosy jeho synovca (8 – 17 siah). Pravda, počas posledného z evidovaných rokov výnosy zo sena zosnulého Štefana Koháryho už patrili Ondrejovi Kohárymu.

O majetku Štefana Koháryho vieme, že tam seno zbierali z lúk vo Fikakove, v Prši, v Holiši, v Trenči, v Karancsságu, v Litkovciach a v Opatovej. V roku 1730 zeme Štefana Koháryho „zničili povodne a k tomu sa pridala nedostatok sena“ a ešte aj v nasledujúcom roku si o sene poznamenali, že „je ho nedostatok, takmer žiadne“.

Seno spotrebovávali hospodárske zvieratá na panstvách. Predaj sena nemal význam, pristúpili k nemu iba zriedkakedy a v malom množstve. V roku 1727 predali takmer 14 siah sena z Holiše, ale iba preto, „že bolo chatrné“. Aj v roku 1731 zaknihovali do pokladnice panstva, ktoré už vtedy patrilo Ondrejovi Kohárymu, peniaze za predaj 37 siah sena. Ďalšie prebytky si však namiesto predaja odložili na nasledujúci rok.

V roku 1726 dávali seno Štefana Koháryho od 1. januára do konca júna jeho koňom a rožnému dobytku, od 1. júla do konca decembra zas jeho „nemeckým ťažným“ koňom a od 25. júla aj pre „iné kone a dobytok jeho Excelencie“, resp. ovciam, ktoré odviekli z Čbrade do Karancsságu. V nasledujúcom roku od 1. januára do konca apríla išlo seno opäť jeho ovciam, od 1. januára do konca augusta aj Koháryho „nemeckým ťažným koňom“, od 20. septembra do konca decembra „iným koňom“ a napokon od júna do augusta zemepánovým somárom a hovädziemu dobytku, „lebo ho bolo málo a aj to bolo neplodné“. V roku 1730 dali seno koňom, do-

⁴⁹ OROSZ: Az uradalmi és paraszti gazdálkodás, s. 96.

bytku a somárom Štefana Koháryho, ako aj koňom pánov, ktorí sa tu zastavili. V roku 1731 – ešte kým žil krajinový sudca – od 1. januára do konca apríla chovali senom jeho 6 ťažných a 4 jazdecké kone, ďalej 17 somárov, hovädzí dobytok aj teľatá. Po smrti Štefana Koháryho sa zo sena ušlo koňom šafára Ondreja Koháryho zdediaceho majetok po strýkovi a koňom jeho hostí. Na majetkovej časti Ondreja Koháryho inak možno tiež doložiť, že seno v roku 1727 slúžilo na zaopatrenie jeho koní, resp. od 12. marca do 31. mája 1729 ho dali konkrétne jeho 8 koňom.

Využívanie lesov panstva

Pasenie ošípaných na žaluďoch a bukviaciach bolo v nami skúmanej dobe rozšírené v rovnakej miere na Dolnej aj na Hornej zemi v bohato rodiacich dubinách a bučinách.⁵⁰ Na území Novohradskej stolice sa na mnohých miestach nachádzali vhodné lesy k tomuto účelu. Aj Matej Bel o dobových pomeroch poznamenal, že pasenie ošípaných na žaluďoch a bukviaciach bolo v lesoch Novohradskej stolice veľmi častým javom, samozrejme iba v rokoch s ich dobrou úrodou.⁵¹

Vychádzajúc z týchto informácií teda vôbec nie je prekvapením, že urbáre zhotovené v rokoch 1716 a 1718 evidujú na koháryovských majetkoch rozsiahle dubiny a bučiny. Autori urbára napríklad o lese pri Bátke tvrdili, že tam možno vykŕmiť aj 2500 prasiat, „*pravda ak je dobrá úroda žaluďov*“. V prípade lesa pri osade Samoterč (súčasť Málnica) uvádzajú 2000 prasiat. Vo Veľkých Lovciach mohli tunajší v lese pásť okrem vlastných ošípaných aj ďalších 500 – 600 prasiat. V úrodnom roku mohli v Šipiciach pásť 500, v Čakanovciach 400, v Gyöngyöstarjáne 300, v Uhorskom 200, v Ečegu, v Sokolovciach (Nógrádszakál), v Želovciach a v Sklabinej 150, v Záhorciach, vo Veľkých Dravciach, v Novej Vsi a v Šíde 100, ale aj v Galambapuste (súčasť Čakanoviec) 50 a v Holiši zas 30 prasiat. Zaznamenali tiež, že v Keszegu dokáže les uživiť 80 prasiat, ale ak je dobrá úroda bukvič a žaluďov, potom aj 1000 prasiat. Výnimkou boli Balážske Ďarmoty, kde nebol na to vhodný les, preto aj vlastné ošípané museli hnať na pašu inde.

Pramene panstva takmer výlučne informujú iba o tom, že do lesov

⁵⁰ ÉBER: *A magyar állattenyésztés*, s. 103.

⁵¹ BELIUS, Mathias: *Notitia Hungariae novae historico geographica divisa in partes quatuor... 1. Comitatus Neograd. Viedeň, 1735*, s. 33.

na panstvách zvykli hnať na pašu svoje ošípané iba obyvatelia blízkych usadlostí. Môžeme sa však domnievať, že so zvieratami chodil aj zo vzdialenejších končín.⁵²

Zužitkovanie lesov na pasenie ošípaných prinášalo každý rok do troch pokladníc panstva niekedy menší, niekedy väčší príjem. Buď predávali žalude a bukvice, alebo za zvieratá vyberali desiatok, či poplatok.

V lesoch panstva mohol byť bohatý stav diviny, veď tieto lesy boli aj miestom panských poľovačiek. Účty panstva odkazujú na poľovníkov a na psiarov, ktorí sa celkom určite starali o poľovné psy. Pre vtedajších poľovníkov bolo charakteristické, že pri love používali koňa a psy.⁵³ Pred hlavňou a potom na pánovom stole sa z diviny žijúcej v lesoch mohla najčastejšie ocitnúť srnčia zver. A úspešný lov sa nemohol zaobísť ani bez oldomáša.

Šafár ešte v roku 1720 na príkaz Ondreja Koháryho kúpil pre jeho „psiarov“ pár nohavíc a pre svojho poľovníka („jager“) zas pár čižiem. Dňa 18. februára 1730 poslal Štefanovi Kohárymu pár srncov, ktoré na pánov príkaz ulovili strelci. Dňa 20. novembra 1731 usporiadal šafár poľovačku pre Ondreja Koháryho a na tento účel kúpil 2 funty pušného prachu a 25. novembra, keď strelci skolili 3 srnky, dal podľa zvyku 5 holiieb pálenky na oldomáš. „Peniaze na pijatiku“ dal poľovníkom druhýkrát 19. decembra, keď kúpil 5 holiieb vína. Ešte v tom istom roku, 10. marca, Ondrej Koháry zaplatil viac ako 3 rýnske zlaté svojmu poľovníkovi, ktorý sa volal Joseph a ktorý z Jágru (Eger) priviezol živých bažantov. Na príkaz Ondreja Koháryho kúpil šafár 15. a 19. decembra 1721 jedenásť jariabkov neznámeho pôvodu do Svätého Antona.

Objavenie sa poľovníka už v 20-tych rokoch 18. storočia možno považovať za relatívne včasné. Napríklad na Divínskom panstve Zičiovcov vyplácali poľovníka panstva prvýkrát v roku 1731. Ten však vtedy pravdepodobne nepoľoval na území fideikomisu Zičiovcov, ale v Prešporku. Až od roku 1735 zamestnávajú jedného divínskeho a jedného balážsko-

⁵² Na území blízkeho Divínskeho panstva Zičiovcov pásli ošípané predovšetkým obyvatelia dedín patriacich k panstvu, ale neraz sem prišli aj z iných končín Novohradskej stolice. Ba na pašu do lesov panstva často hnali prasatá zo Zvolenskej stolice ležiacej viac na sever. Niekedy sem prišli s ošípanými aj z Pešti, Piliša, ba aj z Dolnej zeme. Za pasenie ošípaných občas platili aj zemania z iných panstiev. SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 110.

⁵³ BÉL: *Magyarország népeinek*, s. 305-327.

d'armotského poľovníka.⁵⁴ Do 30-tych rokov 18. storočia možno datovať aj objavenie sa poľovníkov na Blatnopotockom panstve. Lesné hospodárenie však ani v jednom z týchto panstiev nebolo systematické. Naturálne odmeňovaní poľovníci Blatnopotockého panstva boli ochrancami divej zvery, uspokojovali potrebu diviny na panstve a strážili aj drevo v lese.⁵⁵ V prípade poľovníkov z koháryovských majetkov môžeme z ich činnosti vykazovať iba samotné poľovanie.

V rokoch bezprostredne nasledujúcich po Rákociho povstaní mohli v lesoch ešte poľovať aj poddaní, veď jednotlivé usadlosti mali povinnosť odvádzať pánovi srnčiu a kančiu divinu, hoci túto svoju povinnosť mohli vyrovnáť aj peniazmi. Nemáme viac zmienok o poľovačkách sedliakov, iba to, že namiesto strelnej zbrane mohli loviť aj na slučku.⁵⁶ Účtovné knihy zachované po roku 1720 sa však už zmieňujú výlučne o peňažnom vyrovnaní tejto povinnosti.

Ťažba dreva sa v tejto dobe nedá tak dobre sledovať ako pasenie na žaluďoch a bukviaciach či poľovanie. O dreve vyprodukovanom na panstve sa nevedli účtovné knihy, alebo sa nám aspoň takéto dokumenty nezachovali. Z prameňov nemôžeme získať ani informácie o spôsobe využívania lesov poddanými. Napriek tomu môžeme odôvodnene predpokladať, že tieto aj na drevo bohaté lesy museli z väčšej časti uspokojiť potrebu palivového a stavebného dreva.

Lesy však neboli bohaté iba na zverinu. Šafár v roku 1721 poslal do pánovej kuchyne vo Svätom Antone smrčky a májovky. Delikátny smrčok (*Morchella esculenta*) je chutná huba s korenistou vôňou. Je to druh rozšírený po celej Európe, v Uhorsku rástol v lesoch, na kraji lesa, na tráve, ale aj v záhradách. Zbierali ho na jar (v apríli – máji), keď ešte rastie málo iných húb.

Využívanie vodných plôch na panstve

V súvekom Uhorsku rozlišovali z hľadiska rybárskeho práva tri druhy vôd. Časť prvotriednych vôd, kde sa lovili najcennejšie ryby a vyzy, bola nezávislá na vlastníkoch brehov, ich druhú časť naopak vyhradili pre zemepána a rybári tam mohli loviť ryby výlučne pre jeho

⁵⁴ SZIRÁCSIK: *A divényi uradalom*, s. 110.

⁵⁵ RAVASZ: *A sárospataki uradalom*, s. 74-75.

⁵⁶ PALÁDI-KOVÁCS, Attila: *A Barkóság és népe*. Miskolc, 2006, s. 29-30.

potrebu. Poddaní lovíli ryby v druhotriednych vodách, ale aj v tomto prípade časť vylovených rýb patrila pánovi. Do lovu rýb v tretotriednych vodách už pán nezasahoval.⁵⁷

Napriek tomu, že jednotlivé usadlosti Koháryovcov ležali neďaleko rieky Ipel pretínajúcej Novohradskú stolicu, v dochovaných prameňoch z ich panstiev nenachádzame informácie o využívaní vodstiev, resp. o ich regulácii. Je síce pravda, že šafár v niekoľkých prípadoch kúpil pre uspokojenie potrieb zemepána ryby alebo korytnačky, ale ako miesto ich pôvodu uviedli rieku Tisa, ktorá pretekala územím mimo majetkov Koháryovcov. Napríklad 29. marca 1729 kúpili a poslali do kuchyne Ondreja Koháryho „*čerstvých pošarov z Tisy*“. Termínom pošar označovali vtedajší ľudia kapra.⁵⁸ Šafár 18. augusta toho roku poslal tiež 16 „*korytnáčiek*“ do svätoantonskej kuchyne Koháryovcov. Ich pôvod však v účtoch neuviedli.

Charakter alodiálneho hospodárenia

Z alodií dokázateľne fungujúcich na troch majetkoch Koháryovcov v Novohradskej stolici bolo v období po Rákociho povstaní najvýznamnejšie alódiium Štefana Koháryho. Alodiálne oráčiny, lúky a pasienky, ktoré sa nachádzali na jeho majetkovej časti, boli rozsiahlejšie ako tie na spoločnom rodinnom majetku a na majetkovej časti synov Wolfganga Koháryho. Alodiálne vinice sa nachádzali iba na spoločnom majetku a tiež na majetku Štefana Koháryho. Práve tie druhé mali asi väčšiu rozlohu. A aj alodiálne záhrady, hoci veľmi skromné, sa nachádzali iba na majetku Štefana Koháryho.

Alodiálne oráčiny, ktoré sa spočiatku evidovali na viacerých usadlostiach, sa v prípade majetku Štefana Koháryho po čase koncentrovali na Filakovo a Karancsság. Preukázaný archaický spôsob obhospodarovania oráčín prinášal pre poddaných, ktorí sa podujali na ich obrábanie, zmiernenie povinných dávok a pre zemepána zníženie nákladov. Toto všetko zvyšovalo význam poľnohospodárstva v alodiálnej produkcii a aj v porovnaní s celokrajinskými tendenciami pomerne rýchlo viedlo k rozšíreniu alodiálnych oráčín napriek tomu, že trhový výnos nepodne-

⁵⁷ ANDRÁSFALVY, Bertalan: *A Sárköz és a környező dunamenti területek ősi artéri gazdálkodása és vízhasználat a szabályozás előtt*. Budapest, 1973, s. 25.

⁵⁸ DRAVECZKY, Balázs: *Bagolytűdő és articsóka*. Budapest, 2001, s. 71.

coval k zvyšovaniu produkcie.

Po vykúpení zálohovaných území, ktoré boli vhodné na pestovanie viniča, sa s produkciou vína s malými úspechmi začalo vo Fiľakove. A tak výdavky na pestovanie viniča boli minimálne.

Alodiálne lúky a pasienky neslúžili iba na chov hospodárskych zvierat. Poddaní z okolitých dedín si veľmi často tieto pozemky prenajali na všetkých troch majetkových častiach.

Na Fiľakovskom majeri Štefana Koháryho chovali kone, somáre, hovädzí dobytok a včely. Na majetkovej časti Ondreja Koháryho evidovali iba chov koní a ošípaných a na spoločnom majetku rodiny zaevidovali výdavok tohto druhu iba v jedinom roku, keď vyplatili koniarov – mimochodom zamestnancov na majetku Štefana Koháryho.

Rastlinná a živočíšna výroba na majeri slúžila predovšetkým na pokrytie vlastnej potreby panstiev. Speňažovanie produkcie na vykrytie prevádzkových nákladov a zvýšenie zemepanských výnosov v priemere nebolo typické a nemalo ani väčší význam. Preto vznikali značné zásoby, najmä obilia.

V lesoch panstva sa lovilo a zbierali sa huby pre zemepánov. Za pasenie ošípaných v lesoch panstvo vyberalo peniaze, resp. desiatok. Naproti tomu využívanie vôd možno vykázať len v minimálnej miere.

Na záver môžeme konštatovať, že význam alodiálneho hospodárenia na koháryovských majetkoch v pomere k ostatným typom hospodárenia zodpovedal celkovej situácii v Novohradskej stolici.

Preklad: *Imrich Nagy*

Etablovanie československej moci v Spišskej župe v roku 1919

MARTIN FURMANIK

*Centrum spoločenských a psychologických vied SAV – Spoločenskovedný ústav, Košice
Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica*

Establishment of the Czechoslovak power in Spiš County in 1919

Abstract: This paper devotes to the changes, which were introduced by establishment of the Czechoslovak republic to administration in Slovakia. Particularly, study analyses the situation in Spiš county, which was ethnically mixed area, what influenced all areas of life, and therefore the public administration. At first, article deals with the occupation of Spiš by Czechoslovak army. This act was a major prerequisite for the establishment of the Czechoslovak administration in the county. The study further analyses the process of taking over of various elements of administration in Spiš County. Finally, the paper analyses differences in the functioning of public administration during the existence of Hungary and after the establishment of Czechoslovakia. The biggest difference compared to Hungary was in the nationalization of public administration. Count much greater intervened in the affairs of public authorities, which previously had a wide margin of self-government.

Keywords: public administration, self-government, Spiš County, First Czechoslovak Republic, Hungary

V dejinách Slovenska sa nájde len málo takých dôležitých zlomových momentov akým bol rok 1918 a následné utváranie Československej republiky (ďalej ČSR), ktorej súčasťou bolo aj územie Slovenska. V tomto období došlo k ďalekosiahlym, skutočne až revolučným zmenám, ktoré mali vo väčšej či menšej miere dosah prakticky na všetko, čo sa na Slovensku v priebehu ďalších desaťročí odohralo. Vplyv udalostí tých rokov je citeľný nielen na Slovensku, ale v celom stredoeurópskom priestore až do dnešných dní.

Zásadnou zmenou, ktorú priniesol vznik Československej republiky, bolo vystriedanie uhorskej moci československou, ako na celoštátnej, tak i na regionálnej úrovni, čo však bolo spojené s mnohými ťažkosťami. Spočiatku bol problém najmä v tom, že napriek deklarovaniu českých a slovenských elít o implikácii Slovenska do ČSR, Uhorsko sa odmietalo svojich severných území vzdať. Uhorská moc tak pôsobila na Slovensku

ešte niekoľko týždňov po vzniku Československa. Preto boli predstavitelia ČSR nútení siahnuť k vojenskému obsadeniu Slovenska. Súčasne s vojenskou aktivitou, ČSR horúčkovo bojovala aj na diplomatickom poli, keďže postoj Dohodových mocností k pričleneniu Slovenska k ČSR ešte nebol celkom jednoznačný. Napokon sa československým predstaviteľom podarilo vymôcť súhlas Dohody s obsadením Slovenska. Dohoda zároveň vyzvala maďarskú armádu, aby opustila toto územie.¹

Vznik Československa a z neho vyplývajúce konzekvencie sa dotkli celého územia Slovenska vrátane regiónu Spiša. Kľúčovou úlohou československých predstaviteľov bolo nastolenie československej moci v jednotlivých častiach Slovenska. V rôznych regiónoch boli pre tento zámer vytvorené odlišné podmienky, pričom špecifikom Spiša boli (v porovnaní s inými regiónmi) nacionálna a sociálna pestrosť obyvateľstva.² Najdôležitejším predpokladom pre prevzatie Spišskej župy československými orgánmi (tak ako aj u iných regiónov) bolo obsadenie územia československým vojskom. Západné a stredné Slovensko sa ocitlo v rukách československej armády v priebehu niekoľkých týždňov. Východné Slovensko a s ním oblasť Spiša však ostávalo pod uhorskou kontrolou o niečo dlhšie. Na územie Spiša vstúpilo československé vojsko 15. decembra 1918, kedy sa do jeho rúk dostal Poprad s okolím. Na druhý deň bol v meste uverejnený slovensko-nemecko-maďarský oznam, v ktorom bolo uvedené, že československá armáda obsadila Poprad a jeho okolie, preto každý štátny

¹ Archiv ústavu Tomáša Garrigue Masaryka Praha, fond Edvard Beneš, oddělení I, Slovensko 1918 – 1939, sign. R 136, kartón 69. Francouzské vyzvání k vyklizení Slovenska.

² Podľa posledného uhorského sčítania obyvateľstva z roku 1910 bolo národnostné zloženie obyvateľstva Spišskej župy nasledovné: Slovákov bolo 88 858 (54,14%), Nemcov 38 243 (23,3%), Maďarov 18 566 (11,31%), Rusínov 12 326 (7,51%) a iných 6 127 (3,74%). Celkovo vtedy v župe žilo 164 120 obyvateľov. Podľa prvého československého (mimoriadneho) sčítania obyvateľstva z roku 1919 bolo v župe 92 607 (58,14%) Slovákov, 36 890 (23,16%) Nemcov, 11 476 (7,21%) Maďarov, 12 190 (7,65%) Rusínov a 6 114 (3,84%) obyvateľov, ktorí sa hlásili k inej národnosti. V roku 1919 mala Spišská župa 159 277 obyvateľov. Prvé ani druhé údaje však nie je možné brať ako celkom relevantné, lebo tak československá ako i maďarská strana spochybňovali z rôznych dôvodov sčítanie druhej strany. Vďaka spomenutým sčítaniam je však možné urobiť si aspoň približný obraz o národnostnom zložení Spiša po prvej svetovej vojne. *Soznam miest na Slovensku dl'a popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920, s. 77-84.

a verejný majetok patrí československému štátu. Súčasne sa začalo s odzbrojovaním miestneho obyvateľstva a odstraňovaním nemeckých a maďarských nápisov a názvov ulíc.³ V priebehu ďalších dní boli obsadené ďalšie dve významné spišské mestá – Levoča a Spišská Nová Ves.⁴

V Levoči, sídle Spišskej župy, si československí vojaci privlastnili mestskú pokladnicu, obsadili poštu, radnicu, zriadili obchôdzky po meste, rozohnali obyvateľov chystajúcich sa rabovať a bez akéhokoľvek odporu pokračovali v obsadzovaní okolia. Obchody boli v prvý deň okupácie zatvorené, na druhý deň, keď už nastal relatívny pokoj, ich obchodníci opäť otvorili. Zákaz vychádzania bol stanovený na deviatu, neskôr na desiatu hodinu večer. Niekoľko dní bola telefónno-telegrafická a poštová služba odstavená a tak obyvateľstvo nevedelo o situácii nielen na zvyšnom území Slovenska, ale dokonca ani v susedných mestách. Prvé dva dni po obsadení mesta dochádzalo k výtržnostiam, avšak kapitán Braun, veliteľ československej posádky v Levoči, proti nim energicky zasiahol. Vo svojom vystúpení na zhromaždení miestnej Slovenskej národnej rady pohrozil zastrelením každého, kto ohrozí bezpečnosť osôb, či majetku. Situácia sa vďaka tomu v meste ešte viac upokojila, čomu napomohlo aj vyhlásenie štatária (stanného práva).⁵

Ďalší postup československého vojska smerom na východ síce na určitý čas zabrzdilo ustupujúce maďarské vojsko, napriek tomu bola do konca roku 1918 južná časť Spišskej župy v československých rukách. Problémy však nastali v severnej časti župy, keďže tam začali prenikať poľské jednotky nárokujuúc si toto územie. Situácia sa, najmä vďaka diplomatickým krokom československej strany, vyjasnila až v polovici januára 1919, kedy poľské vojsko opustilo Spiš a celá župa sa definitívne dostala pod kontrolu československého vojska. Kežmarok, centrum spišských Nemcov, bol československým vojskom obsadený 18. 12. 1918.⁶ Všade

³ A Szepesség megszállása. In: *Szepesi Lapok*. 21. 1. 1919, roč. 35, č. 1, s. 1-2.

⁴ Národní archiv Praha, f. Předsednictví ministerské rady, sign. 746-1919, k. 3335. Okupování stoličních sídel na Slovensku. Politická správa Slovenska.

⁵ A megszállás után... In: *Szepesi Hírnök*. 24. 1. 1919, roč. 57, č. 1, s. 1.

⁶ 14. decembra 1918 prišli na kežmarskú radnicu zástupcovia československého vojska, aby s úradmi vyjednávali vo veci obsadenia mesta. Po tom čo v ten istý deň dorazili aj dvaja zástupcovia poľskej vlády s tými istými požiadavkami sa celé vyjednávanie pretiaholo na niekoľko dní. 18. decembra potom vpochodovali československé jednotky do mesta a obsadili ho. Besetzung der Stadt Kesmark durch die Tschecho-Slovenen. In: *Karpathen Post*. 19.

kam československé vojsko prišlo, okamžite na strategických budovách vyvesilo československú zástavu. Vojsko kvôli udržaniu poriadku nariaďovalo v župe viacero prísnych opatrení. Opustenie domov po deviatej hodine večer, opustenie mestských okrskov a cestovanie v rámci štátu bolo obyvateľstvu umožnené iba s legitimáciou. Telegramy a telefónne rozhovory mimo mesto boli cenzurované. Ako už bolo spomenuté, pravidelné poštové a železničné spojenie nefungovalo niekoľko týždňov po obsadení župy. Niektoré opatrenia vojska boli zakrátko zrušené, iné ostali v platnosti ešte niekoľko mesiacov.⁷ Poriadok a bezpečnosť v župe zaisťovali prvé týždne (na niektorých miestach aj mesiace), práve dislokované jednotky československého vojska, keďže československé organizované četníctvo lojálne ČSR sa utváralo v župe, tak ako na celom Slovensku, len postupne. Napriek nesúhlasu s obsadením vyjadrili dokonca aj niektorí pruhorsky orientovaní obyvatelia župy spokojnosť nad jej pokojným priebehom, nad slušným správaním československých vojakov a nad tým, že sa im podarilo zabrániť výtržnostiam.⁸ Noviny *Karpathen Post* uviedli, že „dôstojníci boli mimoriadne milí a zdvorilí, čaty sa na niektorých miestach dopustili priestupkov, ale celkovo prebehlo obsadenie až nad očakávania dobre.“⁹

15. decembra 1918, kedy československé vojsko obsadilo Spišskú Novú Ves, sa z poverenia veliteľa jednotky pplk. Hrbenského stal najvyšším správnym orgánom župy revolučný Spišský československý národný výbor, čo bola pobočka Slovenskej národnej rady (ďalej SNR) na župnej úrovni. Aj naďalej však svoj úrad vykonávali župan, podžupan, časť nižších úradníkov a predstaviteľov mestských a obecných samospráv z čias Uhorska, ktorí nerešpektovali Spišský československý národný výbor. V záujme československých predstaviteľov preto bolo, aby po okupácii slovenského územia boli v čo najkratšom čase dosadení lojálni riadni úradníci všetkých odvetví správnej služby, pričom títo mali úzko kooperovať s vojenskými veliteľmi.¹⁰ Koncom decembra 1918 prišiel do Levoče

12. 1918, roč. 39, č. 51, s. 3.

⁷ Die Besetzung von Kesmark. In: *Karpathen Post*. 26. 12. 1918, roč. 39, č. 52, s. 1.

⁸ A Szepesség megszállása In: *Szepesi Lapok*. 21. 1. 1919, roč. 35, č. 1, s. 1-2.

⁹ Die Besetzung von Neudorf (Igló) Durch die tschecho-slovakischen Truppen. In: *Karpathen Post*. 2. 1. 1919, roč. 40, č. 1, s. 2.

¹⁰ Slovenský národný archív v Bratislave, f. Vavro Šrobár, osobný fond, Politická činnosť, inv. č. 586, k. 8. Zriadenie československej správy na okupovanom území.

spišskosobotský hlavný slúžny Ernest Winkler, ministrom Vavrom Šrobárom vymenovaný za komisára pre zásobovanie Spišskej župy. Jeho úlohou bolo z poverenia spišského župana Jána Rumanna aspoň sčasti oboznámiť spišského podžupana a úradníkov so smernicami, ktoré sa mali dodržiavať po plánovanom prebratí županského úradu československými orgánmi.¹¹

O dosadení československej správy na miesto maďarskej exekutívy sa viedli diskusie v najvyšších československých kruhoch ešte pred obsadením Spiša a východného Slovenska. V tom ohľade sa za najdôležitejšie považovalo najmä vymenovanie nových županov, ktorí mali byť slovenskej národnosti a mali byť lojálni československému štátu. Najviac sa v tomto smere angažoval novovymenovaný minister s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej iba minister s plnou mocou) Vavro Šrobár, ktorý pripravil zoznam osôb schopných zastávať najdôležitejšie posty v mocenskej štruktúre nového štátu.¹² Svoj názor na nových županov mal aj vtedajší splnomocnenec československej vlády v Budapešti Milan Hodža. Na miesto spišského župana bol podľa neho najvhodnejší Ján Rumann.¹³ Šrobár však zamýšľal poslať na Spiš Jána Ružiaka. Minister s plnou mocou si zavolať do Žiliny, ktorá bola jeho dočasným sídlom, adeptov na županov Spišskej, Oravskej, Liptovskej a Trenčianskej župy. Tí najskôr ponuku odmietli dôvodiac vysokým vekom, zlým zdravotným stavom, nedostatkom skúseností, či inými okolnosťami. Šrobár sa ich však snažil prehovoriť apelujúc najmä na ich zodpovednosť a povinnosť voči národu. Ružiak sa nedal prehovoriť, Rumann však áno a prijal miesto spišského župana.¹⁴ Dňa 17. decembra 1918 si prevzal županský dekrét a zložil predpísanú

¹¹ A megszállás után... In: *Szepesi Hirnök*. 24. 1. 1919, roč. 57, č. 1, s. 1.

¹² SNA, f. Vavro Šrobár, osobný fond, Politická činnosť, inv. č. 611, k. 10. Zoznamy kandidátov za referentov, županov, ostatných úradníkov- december 1918.

¹³ Ján Rumann (18. 10. 1876 Pribylina – 2. 8. 1925 Košice) vyštudoval právnickú fakultu univerzity v Budapešti. Počas prvej svetovej vojny pôsobil okrem iného ako vedúci vojenskej ozdravovne v Novom Smokovci. V r. 1919 – 1922 pôsobil ako spišský župan, v r. 1920 – 1922 ako zastupujúci šarišský župan, v r. 1921 – 1922 ako abovsko-turniansky župan a v r. 1922 – 1925 ako župan Košickej veľžupy. Po vzniku ČSR bol jedným zo zakladateľov čs. štátnej správy na východnom Slovensku. MAŤOVČÍK, Augustín et al.: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. V. zväzok R – Š. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 142.

¹⁴ CHALUPECKÝ, Ivan – SULAČEK, Jozef: *Dejiny Levoče 2*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, s. 219.

prísahu. Jeho prvou aktivitou na Spiši bol príhovor na dvojtisícovom zhromaždení v Spišskej Novej Vsi, ktoré bolo najmasovejšou manifestáciou za Československú republiku na území Spišskej župy po obsadení tohto územia československým vojskom. Na Nový rok 1919 prišiel Rumann do Popradu, ktorý sa stal na týždeň jeho dočasným sídlom.¹⁵

Dňa 7. januára 1919 sa nový spišský župan odhodlal odcestovať do Levoče, administratívneho centra Spišskej župy. Rumann prišiel so svojim sprievodom do mesta okolo jedenástej hodiny predpoludním, kde ho už čakal zástup obyvateľstva, ktorému sa nový župan krátko prihovril. Potom všetci spoločne zaspievali hymnickú pieseň *Hej Slováci*. Nadšenie z Rumannovho príchodu však nezdíľali všetci. Väčšina nemeckých a maďarských obyvateľov pozatvárala svoje domy a obchody s očakávaním ďalšieho priebehu udalostí.¹⁶

Pod slovenskou zástavou potom sprievod kráčal k župnému domu. V chodbe župného domu čakal Jána Rumanna spišský podžupan Lajos Neogrády, ktorý predniesol protestnú reč a odovzdal mu písomné stanovisko hlavného župana baróna Tibora Mariássyho.¹⁷ Hlavný župan v ňom protestoval proti prevzatiu Spišskej župy československými orgánmi. Ján Rumann na Mariássyho stanovisko odpovedal listom v ktorom okrem iného vyhlásil: „*Vyzývam Vás, aby ste svoj úrad a v sídelnom dome stolice obývaný svoj byt mne do 12. hodiny poludňajšej dňa 14 t. m. odovzdali, v protivnom páde by som bol tomuto môjmu opatreniu aj s použitím brachiálnej moci platnosti nadobudnúť.*“¹⁸

Hlavný župan Tibor Mariássy po Rumannovej výzve ešte v ten deň

¹⁵ SULAČEK, Jozef: Na prahu novej republiky. In: *Dejiny Popradu*. zost. I. Chalupecký, Košice : Oriens, 1998, s. 203.

¹⁶ Zvesti zo Spiša. In: *Národné noviny*. 19. 1. 1919, roč. 50, č. 15, s. 3.

¹⁷ Mariássy avizoval ešte v októbri 1918, teda niekoľko dní pred vyhlásením ČSR, že plánuje odstúpiť z postu hlavného župana Spišskej župy. Jeho nástupcom mal byť jeden z dvojice Elemer Mattyasovszky – Otto Wrchovszky. Kvôli zmenenej spoločensko-politickej situácii sa však županom nestal ani jeden z menovaných. Br. Máriašsy Tibor főispán fölmentése és kitüntetése. In: *Szepesi Hirnök*. 30. 10. 1918, roč. 56, č. 83, s. 1; Szepesvármegyeye teli közgyűlése. Baró Máriašsy Tibor főispán bucsuja. In: *Szepesi Lapok*. 4. 12. 1918, roč. 34, č. 140, s. 1; Szepesi főispánság. In: *Szepesi Lapok*. 23. 11. 1918, roč. 34, č. 136, s. 4; Wrchovszky s a főispánság. In: *Szepesi Hirnök*. 27. 11. 1918, roč. 56, č. 91, s. 3; Wrchovszkyt felszólították, hogy vállalja el a főispánságot. In: *Szepesi Lapok*. 30. 11. 1918, roč. 34, č. 139, s. 4.

¹⁸ SULAČEK, Jozef: Posledný spišský župan Ján Rumann (1876 – 1925). In: *Z minulosti Spiša XII*. Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2004, s. 117.

opustil svoju rezidenciu. Ján Rumann tam preto už v popoludňajších hodinách mohol prijať oficiálne delegácie, medzi ktorými boli zástupcovia levošskej SNR, spišských magistrátnych miest, obcí, cirkví, banských spoločností, košicko-bohumínskej trate, tatranských kúpeľov a viacerí podnikatelia. Nový župan delegácie informoval o ČSR a vyzval k zaujatiu kladného stanoviska k novému štátu.¹⁹ Ubezpečil zhromaždenie, že „od teraz v Spišskej stolici bude vládnuť slovenská ľudová politika.“ Na slávnostnej recepcii usporiadanej k tejto príležitosti sa zúčastnilo približne 100 ľudí, ktorým hrala cigánska kapela slovenské trávnicie. Potom sa župan ubytoval v zadnom trakte Thurzovho domu.²⁰ Ján Rumann svojim vystupovaním pri prevzatí úradu a aj ďalším svojim konaním zapôsobil kladne nielen na proceskoslovensky, ale aj prouhorsky orientovaných obyvateľov župy o čom svedčí uznanie zo strany redaktora regionálnych maďarských novín *Szepesi Hirnök*: „Dr. Ján Rumann sa ako pri príležitosti jeho inštalácie, tak aj od vtedy ukázal ako veľmi ľudsky zmýšľajúci pán a vzbudil pozitívnu nádej na to, že medzi ním a obyvateľstvom Spišskej župy sa v čase okupácie vyvinie dobré porozumenie v záujme zachovania pokoja a verejného poriadku.“²¹ V podobnom tóne sa nieslo aj vyjadrenie redaktora druhých maďarských novín na Spiši, *Szepesi Lapok*, ktoré predniesol pri príležitosti rozhovoru s novým županom: „V osobe Dr. Jána Rumanna postavilo Československo na vedenie župy takú osobu, ktorá sem neprišla s podvratnými ambíciami, ale osobu, ktorá chce budovať, ktorá svojimi politickými názormi nechce tu zostávajúcich Maďarov a Nemcov utláčať, ktorá bude spravodlivá a tolerantná voči všetkým, ktorý sa síce bude snažiť Slovákov pozdvihnúť, ale pritom nebude ohrozovať Maďarov ani Nemcov.“²²

Na druhý deň, teda 8. januára 1919, vydal nový župan vyhlášku v slovenskom, nemeckom a maďarskom jazyku, ktorá bola rozšírená po celej župe.²³ Začínala nasledovne: „Obecenstvu Spišskej župy týmto dávam

¹⁹ CHALUPECKÝ, I., SULAČEK, J.: *Dejiny Levoče 2*, s. 220.

²⁰ Zvesti zo Spiša. In: *Národné noviny*. 19. 1. 1919, roč. 50, č. 15, s. 3.

²¹ A megszállás után... In: *Szepesi Hirnök*. 24. 1. 1919, roč. 57, č. 1, s. 1.

²² A szepesi cseh-szlovák zsupánnál. In: *Szepesi Lapok*. 21. 1. 1919, roč. 35, č. 1, s. 2.

²³ Županský radca upovedomil listom všetkých hlavných slúžnych a mešťanostov, aby sa postarali o vylepenie vyhlášky vo všetkých obciach, pričom v slovenských obciach mala byť vylepená iba v slovenčine, v ostatných obciach v troch jazykoch. Štátny archív Prešov, špecializované pracovisko Spišský archív Levoča, f. Župa Spišská 1860 – 1922, Županský úrad,

na vedomie, že vláda Československej republiky vymenovala mňa za župana Spišskej župy s právomocou vládneho komisára. Prijímajúc túto právomoc, v smysle 1 §-u zákona Československej republiky zo dňa 10-ho decembra 1918 o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku, týmto rozpúšťam stoličný výbor župy Spišskej, na jehož miesto osobitným nariadením vymenujem správny výbor. Taktiež rozpúšťam i zastupiteľské sbory miest so sriadeným magistrátom, a obci na jichž miesto osobitným nariadením vymenujem správne výbory.“²⁴ Obyvateľstvo župy vo vyhláske oboznámil s tým, že úradnou rečou všetkých župných a obecných úradov je reč slovenská. Župan ďalej vyhlásil, že na území kompaktné obývanom neslovenskými menšinami sa môže úradowať v reči menšinovej, pričom poloha a rozloha tohto územia bude vytýčená neskôr. Nasledovalo vyhlásenie zákona o mimoriadnych prechodných ustanoveniach v plnom znení.²⁵ Rumann ďalej vo vyhláske žiadalo obyvateľstvo Spišskej župy, aby sa podrobilo zákonom a nariadeniam ČSR a podieľalo sa na udržiavaní pokoja a verejného poriadku v kooperácii s československými orgánmi. Vyhláska končila týmito slovami: „*Jestli by niekto proti zákonom a nariadeniam Československej Republiky, alebo proti nariadeniam a rozkazom mojim a mojich úradníkov sa prehrešil, jestli by niekto verejný poriadok, alebo bezpečnosť osobnú a majetkovú narušil, proti takému zakročím celou prisnosťou svojej úradnej moci.*“²⁶

Na tomto mieste je nutné ozrejmiť, akú zmenu priniesol vznik Československa pre Spišskú župu (ale aj iné slovenské župy) z hľadiska charakteru a fungovania verejnej správy v porovnaní s predchádzajúcim obdobím. Československý štát síce v roku 1918 (resp. na začiatku roku 1919) prevzal na Slovensku župný model administratívy z čias Uhorska, pristúpil však k zásadnej zmene. Táto zmena bola možno ešte dôležitejšia ako

administratívne písomnosti, inv. č. 2920, k. 2834, sign. 570/1919. Prevzatie župy československým županom dr. Rumanom.

²⁴ Štátny archív Prešov, pracovisko Archív Poprad, f. Obecný notársky úrad Matejovce, administratívne písomnosti, inv. č. 193, k. 34, sign. 75/1919. Vyhláska o prevzatí župy Rumanom.

²⁵ Zákon o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku zo dňa 10. decembra 1918. In: *Úradný časopis župy Spišskej*. 27. 3. 1919, roč. 17, č. 2, s. 1-5. SNA, f. Vavro Šrobár, osobný fond, Politická činnosť, inv. č. 585, k. 8. Zákon o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku – 7. 12. – 9. 12. 1918.

²⁶ ŠA PO, A PP, f. ONÚ Matejovce, administratívne písomnosti, inv. č. 193, k. 34, sign. 75/1919. Vyhláska o prevzatí župy Rumannom.

neskorší prechod k veľžupám. Župy sa totiž poštátňili a úradníci na všetkých úrovniach správy sa stali štátnymi úradníkmi. Bola to podstatná zmena, keďže v časoch Uhorska celú politickú správu vykonávali samosprávne korporácie – municípiá.

Municípiá boli buď župy, alebo mestá s municipiálnym právom. Zákonným predstaviteľom municípií bol municipiálny (resp. župný) výbor. Tento výbor sa skladal z virilistov (občanov, ktorí platili najvyššie dane) a členov volených na 6 rokov (títo boli volení vo volebných okresoch, pričom voľby boli obmedzené majetkovým cenzom). Municípiá si volili svojich úradníkov, pričom prvým voleným úradníkom bol podžupan. Štátnym úradníkom bol jedine hlavný župan, ktorého menoval panovník a ktorý bol dôverníkom vlády.²⁷

Župy, nižšie správne útvary slúžnovské okresy, mestá a obce teda boli samosprávami so značnou mierou autonómie v rámci uhorského štátu. O čo najväčšiu mieru nezávislosti v spravovaní vlastných záležitostí sa celé stáročia usilovali šľachta a najbohatšie vrstvy v jednotlivých župách. Ich pozície dlhodobo neovplyvnili ani snahy štátu o prevzatie samospráv do svojich rúk ako tomu bolo napríklad za vlády Jozefa II, či po porážke revolúcie v rokoch 1848/49. Až zmena štátneho zriadenia v roku 1918 si vyžiadala potrebu výraznejšieho zásahu do fungovania administratívy.

Najvýznamnejším dôvodom, prečo sa samosprávne orgány poštátňili, bola snaha predstaviteľov ČSR predísť odporu voči ideí československého štátu v jednotlivých regiónoch Slovenska.²⁸ Drvivá väčšina úradníkov a členov municipiálnych výborov bola totiž prouhorsky orientovaná a ponechať dovtedajšie široké právomoci v ich rukách by bolo pre nový štát krajne nebezpečné. Preto na čelo žúp minister s plnou mocou pre správu Slovenska, Vavro Šrobár, dosadzoval lojálnych Slovákov (v prípade Spišskej župy Jána Rumanna), ktorí mu boli priamo podriadení a kedykoľvek ich mohol odvolať. Väčšie problémy pre československú moc

²⁷ LIPSCHER, Ladislav: *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 27.

²⁸ Minister vnútra sa o poštátňení správy vyjadril 5. júla 1919 takto: „*Politická správa župní se postátňuje, to jest dosavašní úředníci župní jsou prohlášeni za úředníky státní. ... Tím umožněno úřadnictvo to pevně připoutati k republice a jim volně v zájmu republiky disponovati.*“ SNA, f. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska 1918 – 1927, prezidiálna administratíva, inv. č. 495, k. 316, sign. 1796/1920. Organizácia politickej správy.

vyvstávali s úradníctvom na nižších stupňoch správy. Schopných slovenských úradníkov bol veľký nedostatok, preto mnohí promadarsky orientovaní úradníci z čias uhorskej éry ostávali na svojich miestach, i keď pod podmienkou zloženia sľubu vernosti ČSR. Riziko ich protištátnej činnosti sa štát aspoň čiastočne snažil eliminovať tým, že z nich spravil štátnych úradníkov a tak mal nad nimi priamy dohľad v osobe župana, ktorý ich mohol kedykoľvek prepustiť zo služby.

Druhým dôvodom, prečo bola samospráva poštátnená, bola snaha o unifikovanie administratívneho členenia vo všetkých častiach Československa, keďže v českých krajinách existovali kraje a na Slovensku a Podkarpatskej Rusi župy.²⁹ Na to, aby sa mohla urobiť zásadná zmena v administratívnom členení bolo nutné administratívu najskôr poštátniť.

Na mieste je otázka, prečo k zjednoteniu správy nedošlo hneď v roku 1918. Hlavnou príčinou bol fakt, že v tom čase sa riešili iné dôležitejšie problémy mladej republiky. ČSR si predovšetkým potrebovala vy dobyť právo na samotnú existenciu, čo v posledných mesiacoch roku 1918 a prvých mesiacoch roku 1919 nebolo vôbec jednoduché. Predstavitelia ČSR síce riešili iné záležitosti, otázka administratívy však bola napriek tomu jednou z horúcich tém už od počiatku existencie ČSR. Neskôr sa v priebehu roka 1919 prešlo k prípravám na administratívnu zmenu. Prípravy boli pomerne náročné, pretože panovali rozdielne názory na to, ako má vyzeráť nové správne členenie Československa.

Kvôli mnohým faktorom teda v Československu nemohla byť zjednotená správa okamžite, ale československá moc potrebovala určité prechodné obdobie na transformáciu z uhorskej, respektíve rakúskej správy na novú, československú.³⁰ Toto obdobie je ohraničené novembrom 1918 a decembrom 1922. Zmena administratívneho členenia v ČSR však nie je témou našej štúdie, preto sa touto otázkou nebudeme hlbšie zaoberať.

²⁹ Bolo to spôsobené tým, že české krajiny boli súčasťou rakúskej časti monarchie, platili tam rakúske zákony a fungoval rakúsky typ administratívneho členenia, kým Slovensko a Podkarpatská Rus boli súčasťou Uhorska a mali uhorské zákony a administratívu.

³⁰ Ani po roku 1922 sa však napriek snahe československých predstaviteľov politická správa v jednotlivých častiach republiky nezjednotila. Zákon z roku 1920 síce určoval, že na celom území ČSR sa má zaviesť župné zriadenie, prax však bola iná. Do života sa zaviedlo iba na Slovensku, v Čechách ostalo nariadenie len na papieri a naďalej tam fungovalo krajské zriadenie.

Ako už bolo spomínané, kľúčovým pre činnosť župných orgánov bolo poštátnenie žúp. Ich autonómia bola zrušená a župy sa zmenili na štátne úrady. Funkcie župana a podžupana splynuli v jeden post župana. Funkcie sa teda musel vzdať aj dovtedajší podžupan Lajos Neogrády.³¹ Župan pôsobil tiež ako vládny komisár (funkcia pre potreby správy v čase vojny) v rámci župy.³² Valné zhromaždenie župy župan prestal zvolávať. Aj ostatní úradníci boli menovaní, či už priamo ministrom s plnou mocou, alebo županom. Zo starých zborových orgánov ostal fungovať len verejnoprávny výbor, ktorý sa zmenil z dovtedy samosprávneho orgánu na orgán župy.³³

V rokoch 1919 – 1922, teda až do zániku historických žúp, zastával úrad spišského župana rodák z Pribyliny JUDr. Ján Rumann.³⁴ Bol to výnimočný jav, pretože v spomínaných rokoch bola fluktuácia na poste župana v iných župách Slovenska pomerne veľká. Okrem toho, že Ján Rumann bol spišským županom, v rokoch 1920 – 1922 bol zastupujúcim šarišským županom a v rokoch 1921 – 1922 abovsko-turnianskym županom. V auguste 1919 Rumann žiadal československú vládu, aby ho zbavila funkcie župana, pričom v prípade ak by sa tak stalo, mal sa stať predsedom tabulárneho súdu v Košiciach.³⁵ Na žiadosť ministra Šrobára však napokon ostal na Spiši.³⁶ To, že Rumann zostal naďalej spišským županom, s úľavou prijali aj maďarské noviny *Szepesi Hirnök*: „*Súčasnú politickú smerovanie bude trvať na Spiši aj naďalej. Tie správy, podľa ktorých odchodom Jána Rumanna sa určí nové netolerantnejšie smerovanie, nie sú opodstatnené.*“³⁷

V marci 1919 začal župan Ján Rumann vydávať *Úradný časopis župy Spišskej*. Jeho hlavnou úlohou bolo oboznamovať zamestnancov štátnej

³¹ Dr. Neogrády Lajos megválik alispáni állásától. In: *Szepesi Hirnök*. 24.1. 1919, roč. 57, č. 1, s. 2; Az utolsó (?) alispán. Dr. Neogrády Lajos bucsuztatása. In: *Szepesi Lapok*. 21. 1. 1919, roč. 35, č. 1, s. 7.

³² LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy*, s. 28.

³³ CHALUPECKÝ, Ivan – LIŠČÁKOVÁ, Alžbeta: *Župa Spišská 1860 – 1922. Inventár*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1969, s. 11.

³⁴ O Jánovi Rumannovi pojednáva monografia SULÁČEK, Jozef: *Ján Rumann. Ludomil v politike*. Liptovský Mikuláš : Transcius, 2005, 61 s.

³⁵ Dr. Rumann župan opustí Spiš. In: *Tatry*. 9. 8. 1919, roč. 1, č. 21, s. 3.

³⁶ Na žiadosť p. ministra. In: *Tatry*. 27. 9. 1919, roč. 1, č. 28, s. 3.

³⁷ A mostani politikai kursus. In: *Szepesi Hirnök*. 20. 9. 1919, roč. 57, č. 28, s. 3.

správy s nariadeniami župana a s nariadeniami ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Okrem toho v ňom boli uverejňované aj ďalšie oznamy a informácie užitočné pre spišské úradníctvo. *Úradný časopis* plnil v podstate rovnakú funkciu ako jeho predchodca *Szepes Vármegye – Hivatalos Lapja*. Toto v maďarčine písané periodikum počas existencie Uhorska vydával spišský hlavný župan. Noviny vychádzali až do príchodu československého vojska na Spiš v polovici decembra 1918.³⁸ Po obsadení Spišskej župy československým vojskom bolo československými orgánmi zakázané vydávanie maďarských novín *Szepesi Lapok* a *Szepesi Hirnök*, avšak na konci januára 1919 po súhlase ministra Šrobára a župana Rumanna došlo k ich opätovnému vydávaniu.

Županské úrady boli hlavnými riadiacimi jednotkami každej župy a inak tomu nebolo ani v prípade Spišskej župy. Jej sídlo sa nachádzalo v Levoči a teda aj županský úrad a väčšina najdôležitejších inštitúcií sídlili v Levoči.³⁹ Župan Ján Rumann vymenoval za svojho zástupcu JUDr. Jozefa Holúbeka⁴⁰ a za tajomníka Pavla Šimkoviča. Vedením Župného zásobovacieho úradu bol poverený Gejza Okály. Ďalšími Rumannovými blízkymi spolupracovníkmi boli Ladislav Štefánik,⁴¹ ktorý sa stal zástupcom župana v októbri 1919 potom, čo sa J. Holúbek stal predsedom Štátneho pozemkového úradu,⁴² ďalej Vojtech Beňuš, Mikuláš Guoth ml. a Mikuláš Guoth st., Mikuláš Vrchovina, či Štefan Vloššák. Z dovtedajších činiteľov župy ostali na svojom mieste hlavný župný lekár Bartolomej

³⁸ Posledné číslo *Szepes Vármegye. Hivatalos Lapja* vyšlo 12. 12. 1918. *Szepes Vármegye. Hivatalos Lapja*. 12. 12. 1918, roč. 14, č. 54, 16 s.

³⁹ CHALUPECKÝ, I., LIŠČÁKOVÁ, A.: *Župa Spišská 1860 – 1922*, s. 24; ŠA PO, SA LE, f. Župa spišská 1860 – 1922, Rôzne písomnosti – Župný radca dr. Wrchovský, inv. č. 2978, k. 2919, f. č. 156-159. Rozvrh agendy Županského úradu.

⁴⁰ Jozef Holúbek (18. 3. 1883 Padina, Srbsko – 8. 9. 1956 Trenčianske Teplice) vyštudoval podobne ako Ján Rumann právnickú fakultu univerzity v Budapešti. Pred prvou svetovou vojnou pôsobil ako advokát v Novom Sade v Srbsku, v rokoch 1918 – 1919 bol tajomníkom SNR v Liptovskom Mikuláši, v roku 1919 bol župným radcom v Spišskej župe, v rokoch 1919 – 1926 bol podpredsedom Štátneho pozemkového úradu a po roku 1926 pôsobil ako advokát v Prahe. Bol funkcionárom Matice Slovenskej, Československej jednoty, Klubu čs. turistov. MINÁČ, Vladimír et al.: *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)*. II. zväzok E – J. Martin : Matica slovenská, 1987, s. 369.

⁴¹ Ladislav Štefánik bol bratom Milana Rastislava Štefánika.

⁴² Županský radca dr. Jozef Holúbek. In: *Tatry*. 8. 11. 1919, roč. 1, č. 35, s. 6.

Rozsnyai a predseda sirotskej stolice Štefan Benko.⁴³

Obyvateľstvo Spišskej župy a najmä jej vyššie sociálne vrstvy ťažko niesli absenciu župného zastupiteľstva. Po jeho rozpustení v januári 1919 županom Rumannom malo byť podľa informácií v novinách *Tatry* vymenované v decembri 1919,⁴⁴ avšak napokon bolo vymenované až po dvoch rokoch od vzniku ČSR. Toto zastupiteľstvo sa svojou formou už výrazne odlišovalo od predchádzajúceho, keďže jeho samosprávne prvky boli značne zredukované.⁴⁵

Pre chod každej inštitúcie je životne dôležitá lojalita jej zamestnancov. Preto jedným z prvých krokov novej československej moci bolo vyžadovanie sľubu vernosti ČSR⁴⁶ od štátnych úradníkov. Vyžadoval sa aj od farárov, či učiteľov, teda osôb, ktoré mali najväčší vplyv na verejnú mienku. Drvivá väčšina osôb, od ktorých sa zloženie sľubu vyžadovalo, bola buď maďarskej národnosti, alebo prouhorsky orientovaná. Krátko po prevzatí župy Jánom Rumannom zložili sľub vernosti slúžni Dr. Odon Engelmayer z Kežmarku, László Farkas z Gelnice, Dr. Alexander Holénia zo Spišského Podhradia, Béla Horti zo Starej Ľubovne, Ernest Winkler, hlavný slúžny zo Spišskej Soboty, hlavný slúžny Vojtech Lukáč z Gelnice a Zoltán Sárosy z Krompách. Časť učiteľov postupne tiež zložila sľub vernosti,⁴⁷ podobne to bolo aj s kňazmi v Spišskej župe.⁴⁸ Viacerí učitelia

⁴³ SULAČEK, J.: Posledný spišský župan, s. 119.

⁴⁴ Spišský stoličný výbor. In: *Tatry*. 29. 11. 1919, roč. 1, č. 38, s. 7.

⁴⁵ SNA, f. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska 1918 – 1927, prezidiálna administratíva, inv. č. 328, k. 5, sign. 4669/1920. Nariadenie o pretvorení župných, mestských a obecných výborov.

⁴⁶ Úradníci skladali sľub nasledovného znenia: „Prisahám na svoju česť a svedomie, že Československej republike vždy verným a jej vláde poslušným budem, že budem všetky štátne zákony zachovávať, všetky svoje úradné povinnosti dľa platných zákonov a nariadení vykonávať pilne, svedomito a nestranne, úradné tajomstvo nevyzradím, vo všetkom svojom konaní v prospech štátu a záujme služby dbať budem.“ SNA, f. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska 1918 – 1927, prezidiálna administratíva, inv. č. 495, k. 316, sign. 1796-1920. Organizácia politickej správy.

⁴⁷ Fogadalom letétele In: *Szepesi Lapok*. 30. 8. 1919, roč. 35, č. 78, s. 3; Gelöbnis der Volksschullehrer. In: *Karpathen Post*. 9. 8. 1919, roč. 40, č. 32, s. 3.

⁴⁸ V niektorých prípadoch to však trvalo pomerne dlho. Kňazstvo Spišskej Kapituly zložilo sľub vernosti až v decembri 1919. Sľub vernosti. In: *Tatry*. 20. 12. 1919, roč. 1, č. 41, s. 4. Váhavosť väčšiny spišských kňazov kritizovali noviny *Tatry* nasledovne: „Naše r. kat. kňazstvo, česť výnimkám, sa len zďaleka díva na veci terajšieho života. Ono by bolo povolané vidieť zástož prvenstva. Čo čakáte ešte, páni farári, bolševikov? Neviete sa upraviť do nového života? Tak len čakajte

však kvôli neochote zložiť sľub vernosti a naučiť sa slovenský jazyk boli presunutí do Maďarska.⁴⁹

Mnohí sa ale nezmierili so zánikom Uhorska a verili v to, že ide len o prechodný stav a zanedlho sa všetko vráti do starých koľají. Preto niektorí zvolili zdržanlivý postoj, vyčkávaciú taktiku, či priamo odmietli zloženie sľubu vernosti ČSR.⁵⁰ Veľká časť úradníkov slúžnovských úradov podpísala vyhlásenie v ktorom deklarovali, že odmietajú zložiť sľub vernosti. Na odmietnutí zloženia sľubu vernosti sa dohodli aj všetci notári pôsobiaci v okrese Stará Lubovňa.⁵¹ Hlavný slúžny Gustáv Görgey taktiež nezložil sľub, keďže sa podľa vlastných slov aj tak chystal do dôchodku.⁵² Zdráhali sa ho zložiť aj najvyšší úradníci župy akými boli slúžni Aristid Várady Szakmáry, Albín Wieland, Gejza Medgyesi,⁵³ či Anton Tasnády.⁵⁴ Podobne konali aj zamestnanci županského úradu Bruno Ujfalussy, župný hlavný zapisovateľ, Juraj Raisz, notár, Dr. Guido Zsadányi a Dr. Ladislav Legeza. Museli preto opustiť svoje pracovné miesta.⁵⁵ Nezriedka boli kvôli nezloženiu sľubu prepustení všetci zamestnanci danej inštitúcie ako to bolo v prípade finančného úradu v Spišskej Starej Vsi.⁵⁶ Negatívne stanovisko v tejto záležitosti zaujali tiež úradníci štátnych firiem, ako tomu bolo napríklad v prípade tabakovej továrne v Spišskej Belej, ktorú prevzal 24. marca 1919 československý štát.⁵⁷ V správe osobného oddelenia Ministerstva národnej obrany v Prahe sa spomína, že prepustení úradníci tejto továrne štvú miestne obyvateľstvo proti ČSR, úradom spôsobujú ťažkosti a svojou činnosťou tak prekážajú stabilizácii pomerov.⁵⁸ Po pre-

d'alej. " Naše r. kat. kňazstvo. In: *Tatry*. 17. 5. 1919, roč. 1, č. 15, s. 4.

⁴⁹ Nach Ungarn versetzte Lehrkräfte. In: *Karpathen Post*. 11. 10. 1919, roč. 40, č. 41, s. 2.

⁵⁰ SULAČEK, J.: *Ján Rumann. Ludomil*, s. 23.

⁵¹ Az ólublói járás. In: *Szepesi Hírnök*. 15. 2. 1919, roč. 57, č. 5, s. 3.

⁵² Az engedelmességi fogadalmat a járási tisztviselőkh. In: *Szepesi Lapok*. 4. 2. 1919, roč. 35, č. 8, s. 2.

⁵³ Spišsko-staroveský hlavný slúžny. In: *Slovák*. 22. 3. 1919, roč. 1., č. 7, s. 4.

⁵⁴ Väčšina slúžnych. In: *Tatry*. 8. 2. 1919, roč. 1, č. 1, s. 6.

⁵⁵ Elhagyták állásukat a vármegyé központjában. In: *Szepesi Lapok*. 8. 2. 1919, roč. 35, č. 8, s. 1.

⁵⁶ Celé osobníctvo staroveského finančného oddielu. In: *Tatry*. 7. 6. 1919, roč. 1, č. 18, s. 6.

⁵⁷ Spišsko-belanskú cigarovňu. In: *Tatry*. 12. 4. 1919, roč. 1., č. 10, s. 6.

⁵⁸ Vojenský historický archiv Praha, f. Ministerstvo národnej obrany, Hlavní štáb – 1.

vzati Štátneho stavebného úradu v Levoči v marci 1919, ani jeho zamestnanci nechceli zložiť sľub vernosti.⁵⁹

Časť osôb odmietajúcich zložiť sľub odišla do Maďarska, ako napríklad zamestnanci županského úradu Juraj Raisz a Ladislav Legeza.⁶⁰ Podobne aj riaditeľ Smolníckej tabakovej továrne Viliam Haelhnel, jeho zástupca Nándor ButtKay, Frederik Fugert z tabakovej továrne v Spišskej Belej a ďalší si našli čoskoro pracovné uplatnenie v Maďarsku.⁶¹ V niektorých prípadoch bolo dokonca československou mocou stanovené, že ak osoba nezloží sľub vernosti, musí opustiť mesto, kde pôsobí, ako to bolo v prípade poštových úradníkov v Spišskej Novej Vsi.⁶² Určitá časť osôb, od ktorých sa zloženie sľubu vernosti ČSR vyžadovalo, ho zložila len pro forma, aby sa vyhli problémom, pričom však ráтали s tým, že situácia sa onedlho zmení. Prouhorsky orientované meštianstvo však bolo voči týmto ľuďom nekompromisné a považovalo ich za vlastizradcov. Bežne sa stávalo, ako tomu bolo napríklad v Spišskej Novej Vsi pri skladaní sľubu poštových zamestnancov, že rozvášnený dav prouhorsky orientovaných osôb volal na slávu tým úradníkom, ktorí odmietli zložiť sľub vernosti ČSR, kým tým, ktorí ho zložili, nadával a pľuval na nich.⁶³ U prouhorsky orientovaného obyvateľstva sa však vyskytli aj prejavy nabádajúce k zhovievavosti s osobami od ktorých sa vyžadoval sľub vernosti ČSR, ako tomu bolo v novinách *Szepesi Lapok*: „Práve teraz stoja pred veľmi ťažkými časmi. Myslíme na nich aj so súcitom, pretože vieme, že ich terajšie rozhodnutia sa zrodia v období ich veľkého duševného súboja. S týmito rozhodnutiami musíme mať pochopenie, akékoľvek už budú, pretože nevieme, ako by sme sa zachovali v podobnej situácii my, ktorí sme len v pozícii kritikov.“⁶⁴

Oddělení organizační, spisy, inv. č. 752, k. 13, signatúra 32 1/11. Národnostní nepokoje v Spišské Belé (maďaroni).

⁵⁹ ŠA PO, SA LE, f. Župa spišská 1860 – 1922, Županský úrad, Administratívne písomnosti, spisy, inv. č. 2921, k. 2847, sign. 670/1920. Správa o úradnej činnosti štátneho stavebného úradu v Levoči.

⁶⁰ Elhagyták állásukat a vármegyé központjában. In: *Szepesi Lapok*. 8. 2. 1919, roč. 35, č. 8, s. 1.

⁶¹ Áthelyezések. In: *Szepesi Hirnök*. 30. 8. 1919, roč. 57, č. 25, s. 4.

⁶² Všecké tí zamestnanci. In: *Tatry*. 8. 3. 1919, roč. 1, č. 5, s. 5.

⁶³ CHALUPECKÝ, I., SULAČEK, J.: *Dejiny Levoče 2*, s. 221.

⁶⁴ A tisztviselők. In: *Szepesi Lapok*. 4. 2. 1919, roč. 35, č. 6, s. 1.

Problém s odmietaním sľubu vernosti trval niekoľko mesiacov. Určitý zlom nastal po neúspechu ťaženia Maďarskej republiky rád v lete 1919. U mnohých sa prejavila snaha nájsť s Československou republikou určitý modus vivendi a tak napokon zložili sľub vernosti.⁶⁵ U niektorých však pretrvávalo jeho odmietanie aj v neskoršom období. Potom ako mnohí z nich odišli do Maďarska, nahradili ich úradníci z Čiech. Do funkcií sa však v niektorých prípadoch dostávali aj Slováci napriek tomu, že odborne zdatných ich bolo veľmi málo. Svedčí o tom prípad hlavného slúžneho spišsko-novoveského okresu Ľudovíta Medzihradského, ktorý v úrade nahradil politicky nespoľahlivého Antona Tasnádyho.⁶⁶ Župan však musel niekedy nechať kvôli nedostatku ľudských zdrojov v úrade aj človeka, ktorý nezložil sľub vernosti, tak ako tomu bolo v prípade Baltazara Mattysovského, hlavného slúžneho v Spišskej Starej Vsi.⁶⁷ Z toho je zrejmé, že župan Ján Rumann sa snažil pri riešení personálnych otázok postupovať podľa možností citlivo,⁶⁸ čo však niekedy narážalo na nepochopenie niektorých slovenských predstaviteľov, najmä z Ľudáckeho prostredia.⁶⁹

Po prevzatí Spišskej župy županom Jánom Rumannom došlo k zásadnej zmene v otázke jazyka. Úradným jazykom sa stala slovenčina a teda všetci úradníci mali povinnosť úradovať v tomto jazyku.⁷⁰ Slovenskí činitelia v Spišskej župe však museli vynaložiť veľké úsilie k dosiahnutiu cieľa, aby úradníci prestali úradovať po maďarsky, pretože slovenčina bola pre mnohých štátnych zamestnancov neriešiteľný problém a naďalej úradovali v maďarčine. Tento jav sa vyskytoval najmä v prvých mesiacoch roku 1919. Maďarčina sa z úradných spisov vytrácala len pozvoľna. Niekedy to nebolo ani tak z dôvodu sabotáže, ale jednoducho preto, že slovenský jazyk maďarskí, či nemeckí úradníci neovládali, alebo len veľmi

⁶⁵ CHALUPECKÝ, I., SULAČEK, J.: *Dejiny Levoče* 2, s. 221.

⁶⁶ Vymenovanie. In: *Slovák*. 19. 4. 1919, roč. 1., č. 14, s. 5.

⁶⁷ Spišsko-staroveský hlavný slúžny. In: *Slovák*. 22. 3. 1919, roč. 1., č. 7, s. 4.

⁶⁸ Maďarská agitácia v Spiši. In: *Slovenský denník*. 23. 3. 1919, roč. 2., č. 58, s. 3.

⁶⁹ Len roduverní. In: *Slovák*. 19. 4. 1919, roč. 1., č. 14, s. 5.

⁷⁰ Výnimočne sa na území Spiša úradovalo v slovenskom jazyku už pred prevzatím Spišskej župy Jánom Rumannom. Svedčí o tom list spišsko-podhradského hlavného slúžneho adresovaný Spišskému česko-slovenskému národnému výboru z 28. 12. 1918 týkajúci sa zásobovania obyvateľstva. ŠA PO, SA LE, f. Služnovský úrad v Spišskom Podhradí 1850 – 1922, administratívne písomnosti, inv. č. 347, k. 209, sign. 4080/1918. Prvé slovenské akty.

slabo. Mnohí preto odchádzali zo štátnej služby aj z tohto dôvodu. V mnohých prípadoch ostávali aj naďalej na svojich miestach maďarskí štátni zamestnanci pod podmienkou, že sa časom naučia po slovensky. Slovenskí občania sa na maďarské úradovanie často sťažovali ako tomu bolo napríklad v Spišskej Novej Vsi.⁷¹ Problém sa podarilo z veľkej časti vyriešiť do konca roka 1919, avšak prípady maďarského úradovania sa vyskytli ešte aj v roku 1920.⁷² Na riešenie tohto stavu viackrát apeloval župan Ján Rumann v tom zmysle, že „o všetkých, ktorí by týmto požiadavkám za dosť neurobili, bude sa musieť predpokladať, že si reč štátnu osvojiť alebo nechcú, alebo nevedia a tak nebudú môcť byť do správy republiky definitívne prijatí.“⁷³ Nelichotivú jazykovú situáciu úradníkov sa darilo zlepšiť najmä jazykovými kurzami, ktoré sa končili skúškami zo znalosti slovenského jazyka.⁷⁴

Po vzniku ČSR nastal v rámci štátnej správy veľký problém ohľadom personálneho obsadenia úradníckych miest, čo súvisí s otázkami načrtnutými vyššie. Na úradníkov maďarskej národnosti pozerala československá moc podozrieľavo a zároveň väčšina týchto úradníkov bola v pasívnej rezistencii. Slovenských kvalifikovaných kandidátov bolo zasa málo. Východisko z tejto situácie sa preto hľadalo v povolávaní českých úradníkov na Slovensko. Medzi prvými boli najmä úradníci podliehajúci moravskému miestodržiteľstvu v Brne, neskôr prichádzali aj z ďalších častí českých krajín.⁷⁵ Proces príchodu českých úradníkov bol však pomalý a tak vláda začala prijímať do služby aj tých úradníkov, ktorí sa

⁷¹ ŠA PO, SA LE, f. Župa spišská 1860 – 1922, Županský úrad, Administratívne písomnosti, inv. č. 2920, k. 2839, signatúra 2913/1919. Sťažnosť slov. občanov v Spišskej Novej Vsi na maďarské úradovanie.

⁷² ŠA PO, SA LE, f. Župa spišská 1860 – 1922, Županský úrad, Administratívne písomnosti, inv. č. 2921, k. 2846, signatúra 141/1920. Maďarské úradovanie v Gelnici.

ŠA PO, SA LE, f. Župa spišská 1860 – 1922, Županský úrad, Prezidiálne písomnosti, spisy, inv. č. 2894, k. 2817, signatúra 3/1921. Úradovanie v maďarskom jazyku v Kežmarku.

⁷³ ŠA PO, SA LE, f. Slúžnovský úrad v Spišskom Podhradí 1850 – 1922, Administratívne písomnosti, inv. č. 349, k. 213, signatúra 560/1920. Zavádzanie slovenčiny ako úradného jazyka.

⁷⁴ ŠA PO, SA LE, f. Slúžnovský úrad v Levoči 1850 – 1922, Administratívne písomnosti, inv. č. 295, k. 207, signatúra 5/1922. Jazykové kurzy pre úradníkov. Tótnyelvi tanfolyam Lőcsen. In: *Szepesi Hirnök*. 9. 8. 1919, roč. 57, č. 22, s. 3.

⁷⁵ LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy*, s. 70.

k ČSR stávali nepriateľsky⁷⁶ a po zistení, že status quo sa meniť nebude, hľadali s novým štátom modus vivendi. Personálne obsadenie politickej správy sa dokončilo približne v prvej polovici roku 1920. Problémy sa tým však neskončili.⁷⁷

Úradníci pochádzali z rôznych skupín, čo sa prejavilo určitými trendami. O postoji úradníkov maďarskej národnosti sme už hovorili. Ďalšou skupinou boli Slováci, ktorí pôsobili v administratíve za Uhorska a už vtedy sa hlásili za Slovákov. Títo boli odbornejšie fundovaní ako maďarskí úradníci, lebo boli nútení svoje nerovné postavenie vyplývajúce z ich pôvodu vykompenzovať lepším výkonom a odbornosťou. Mali však určité návyky z čias uhorského úradovania, ktoré sa celkom nezhodovali s predstavami československých predstaviteľov. Okrem nich tu boli Slováci, ktorí nepôsobili v administratíve Uhorska, ale mali odbornú kvalifikáciu. Zvláštnu skupinu tvorili tzv. Novoslováci, ktorí sa z kariérnych dôvodov za Uhorska vydávali za Maďarov a keď bolo jasné, že Uhorsko sa neobnoví, prihlásili sa k svojim koreňom taktiež zo zištných dôvodov.⁷⁸ Poslednou skupinou boli Česi. Väčšina z nich prichádzala na Slovensko s úmyslom pomôcť. Našli sa však aj takí, ktorí nemali pochopenie pre slovenskú mentalitu, čo vyvolávalo určité konflikty. Problémom bolo tiež to, že neovládali uhorský právny poriadok. Príčinou sporov bol aj fakt, že Česi boli lepšie platení ako pôvodní uhorskí úradníci. Pocit krivdy u slo-

⁷⁶ Túto skutočnosť vyčítalo Ministerstvo vnútra viacerým županom na Slovensku: „Na Slovensku maďarskou propagandu vedou maďarští úradníci, ktorí v oblasti žup spišské, oravské a turčianske skoro všude byli ponecháni ve službě, ačkoliv se ostantativně zdráhají složiti slib čs. republice. Obzvláště činí tak starostové měst, měští policejní kapitáni a měští notáři.“ VHA, f. MNO, Hlavní štáb – Operační oddělení, spisy, kart. 2, sign. 12/32-3. Súhrnní hlášení spravodajského a propagačného oddělení hlavního velitelstva československých vojsk na Slovensku ministerstvu vnútra v Praze.

⁷⁷ Koncom marca 1919 kritizovalo Ministerstvo vnútra situáciu v Spišskej župe ohľadom dosadzovania slovenských úradníkov nasledovne: „V župě Spišské nebylo započato dosud se žádným jmenováním a dosazováním slovenských úředníků a starostů, což vyvolává v obyvatelstvu dojem, že županský úřad jest sám v nejistotě a velká část obyvatelstva bojí se vůbec promluvití slovensky, ačkoliv tuto řeč dobře ovládá.“ Vedenie župy si bolo vedomé nedostatkov spomenutých v správe, no v ďalšom období sa ich darilo odstraňovať len s veľkými ťažkosťami. VHA, f. MNO, Hlavní štáb – Operační oddělení, spisy, kart. 2, sign. 12/32-3. Súhrnní hlášení spravodajského a propagačného oddělení hlavního velitelstva československých vojsk na Slovensku ministerstvu vnútra v Praze.

⁷⁸ LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy*, s. 74.

venského úradníctva vyvolávala taktiež skutočnosť, že vláda na nich hľadela podozrievavo len preto, že pôsobili v uhorskej správe. Československí predstavitelia si boli vedomí týchto nedostatkov vo verejnej správe a postupne sa usilovali odstrániť príčiny nezhôd medzi jednotlivými skupinami úradníctva.⁷⁹

Na tomto mieste je ešte nutné spomenúť memorandum o škodlivých javoch v správe na Slovensku, ktoré predložil vláde ČSR v novembri 1919 Klub slovenských poslancov. Okrem vyššie spomenutých problémov úradníctva sa v ňom kritizovalo aj mnoho iných nedostatkov československej správy na Slovensku. Dá sa povedať, že išlo o akúsi súhrnnú správu o Slovensku za rok 1919. Za jednu z najpálčivejších otázok bolo v memorande označené nedostatočné zásobovanie, ktoré bolo podľa Slovenského klubu z veľkej časti spôsobené korupciou. Kritizované boli aj časté výpadky v poštovej a železničnej doprave, ktoré poškodzovali hospodárske záujmy Slovenska. V mladom štáte bolo podľa slovenských poslancov mimoriadne škodlivým javom nevhodné správanie niektorých prichádzajúcich českých zamestnancov voči miestnemu obyvateľstvu. Nepriaznivé pomery podľa nich vládli aj vo vojsku a četníctve, kde sa nachádzalo ešte mnoho osôb spätých s minulým režimom, čo u četníctva pre jeho nespoľahlivosť spôsobovalo, že veľa zločincov ušlo trestu. U četníctva bola kritizovaná aj značne rozšírená korupcia.⁸⁰

Počas existencie Uhorska nižšou administratívnou jednotkou po župách boli slúžnovské okresy. V stredoveku a novoveku ich počet v Spišskej župe kolísal. V čase vzniku Československa ich bolo osem: Spišská Stará Ves, Stará Lubovňa, Kežmarok, Spišská Sobota, Spišská Nová Ves, Levoča, Spišské Podhradie a Gelnica. Špecifickým útvarom bola Slúžnovská expozitúra v Krompachoch.⁸¹ Patrila síce slúžnovskému úradu v Gelnici, ale jej slúžny bol priamo podriadený podžupanovi v časoch Uhorska,

⁷⁹ LIPSCHER, L.: *K vývinu politickej správy*, s. 76.

⁸⁰ NA, f. PMV, sign. 225-243-3 (1919), k. 243, Memorandum o škodlivých javech ve správě na Slovensku.

⁸¹ Krompašský slúžny mal v kompetencii záležitosti policajné, policajno-vrchnostenské, trestno-sudcovské, pracovných kníh, zdravotné, veterinárne, živnostenské, poľnohospodárske, rybárske, poľovnícke, lesné a vodnopolicajné. Do krompašskej slúžnovskej expozitúry

neskôr županovi po vzniku ČSR.⁸² Riadiacim orgánom slúžnovského okresu bol slúžnovský úrad. Na jeho čele stál hlavný slúžny, ktorého menoval minister s plnou mocou pre správu Slovenska, alebo jeho zástupca. Zástupcom hlavného slúžneho bol slúžny. Okrem toho na úrade pôsobili aj ďalší, najmä kancelárski úradníci. Po prevzatí Spišskej župy Jánom Rummannom a dosadení jemu lojálnych ľudí do župných úradov došlo k personálnym zmenám aj na tomto úseku správy.

Mnoho slúžnych a zamestnancov slúžnovských úradov ovládalo slovenskú reč len veľmi slabo, avšak pre nedostatok kvalifikovanej pracovnej sily ostávali aj naďalej na svojich miestach. Problémom boli aj protičeskoslovenské aktivity a nálady týchto úradníkov. Aby vyvrátili podozrenie z činnosti proti ČSR, museli skladať sľub vernosti ČSR, ako už bolo vyššie spomenuté. Sľuby vernosti sa skladali ešte aj v polovici roku 1920.⁸³ Podozrenie z protičeskoslovenského zmýšľania sa často vzťahovalo aj na samotných hlavných slúžnych, ako tomu bolo napríklad v prípade krompáčského hlavného slúžneho Vojtecha Lukáča,⁸⁴ spišskosobotského hlavného slúžneho Ernesta Winklera,⁸⁵ či levočského hlavného slúžneho Gustáva Görgeyho.⁸⁶

Vo vedení niektorých slúžnovských úradoch dochádzalo k častým zmenám, pričom jedným z dôvodov bolo značné napätie medzi väčšinou slovenským obyvateľstvom a hlavnými slúžnymi, ktorí boli zväčša maďarskej národnosti. V apríli 1919 bol napríklad za hlavného slúžneho

patrili obce Krompachy, Slovinky, Kluknava, Richnava, Hrišovce a Kaľava. BIDOVSÝ, Eugen, CHALUPECKÝ, Ivan et al.: *Štátny archív v Košiciach. Sprievodca po archívnych fondoch I*. Bratislava : Slovenská archívna správa, 1963, s. 141.

⁸² FRELICHOVÁ, Alžbeta – CHALUPECKÝ, Ivan – LIPTÁKOVÁ, Helena: *Slúžnovský úrad v Gelnici 1850 – 1922. Inventár*. Levoča : Štátny oblastný archív Levoča, 1985, s. 8.

⁸³ ŠA PO, SA LE, f. Župa Spišská 1860 – 1922, Županský úrad, prezidiálne písomnosti, spisy, inv. č. 2893, k. 2812, sign. 631/1920. Výkazy úradníkov slúžnovských úradov.

⁸⁴ ŠA PO, SA LE, f. Župa Spišská 1860 – 1922, Županský úrad, prezidiálne písomnosti, spisy, inv. č. 2893, k. 2813, sign. 1374/1920. Činnosť hlavného slúžneho Lukáča a spol. a zásobovacie pomery v Krompachoch a Slovinkách.

⁸⁵ ŠA PO, SA LE, f. Župa Spišská 1860 – 1922, Županský úrad, prezidiálne písomnosti, spisy, inv. č. 2894, k. 2820, sign. 1111/1921. Disciplinárne pokračovanie proti hlavnému slúžnemu v Spišskej Sobote a jeho činnosť v prospech ČSR.

⁸⁶ SNA, f. Minister s plnou mocou pre správu Slovenska 1918 – 1927, prezidiálna administratíva, inv. č. 692, k. 365, sign. 10382/1921. Levoča, ponosa na županský úrad.

spišskonovoveského slúžnovského úradu vymenovaný Ľudovít Medzihradský namiesto Antona Tasnádyho, ktorý odmietol zložiť sľub vernosti ČSR.⁸⁷ V auguste 1919 vymenil Medzihradského na poste spišskonovoveského hlavného slúžneho Leonard Zaicz.⁸⁸ Krompašský hlavný slúžny Zoltán Sárosy bol v auguste 1919 povolaný na županský úrad v Levoči.⁸⁹ Na jeho miesto nastúpil niekdajší gelnický hlavný slúžny Vojtech Lukáč.⁹⁰ K značnej fluktuácii na postoch hlavného slúžneho dochádzalo až do zrušenia župy v roku 1922.⁹¹

Kvôli nedostatku ľudských zdrojov bol župan občas nútený ponechať v úrade aj človeka, ktorý nezložil sľub vernosti ČSR ako to bolo v prípade spišskostaroveského hlavného slúžneho Baltazara Mattysovského,⁹² ako už bolo spomenuté vyššie. Z uvedeného je teda zrejmé, že na rozdiel od najvyšších župných úradníkov (župan J. Rumann a jeho najbližší spolupracovníci na županskom úrade) ostávali v riadiacich funkciách slúžnovských úradov zamestnané osoby, ktoré tam pôsobili aj pred rokom 1918.

Najnižším článkom štátnej správy boli notariáty. Vo väčších obciach pôsobili obecné notariáty, zatiaľ čo obvodné notariáty mali vo svojej pôsobnosti niekoľko menších obcí. Do vzniku ČSR boli notariáty čiastočne samosprávnymi orgánmi, keďže notári boli členmi obecnej rady, či zastupiteľstva.⁹³ To sa po roku 1918 zmenilo. Ako všetky úseky verejnej správy, aj notariáty boli poštátnené a to najmä z toho dôvodu, že počas Uhorska

⁸⁷ Vymenovanie. In: *Slovák*. 19. 4. 1919, roč. 1., č. 14, s. 5; Do Novej Vsi. In: *Tatry*. 19. 4. 1919, roč. 1., č. 11, s. 6.

⁸⁸ ŠA PO, SA LE, f. Župa Spišská 1860 – 1922, Županský úrad, administratívne písomnosti, inv. č. 2921, k. 2849, sign. 1487/1920. Odovzdanie slúžnovského úradu v Spišskej Novej Vsi novému slúžnemu; Nový hlavný slúžny v Novej Vsi. In: *Tatry*. 13. 9. 1919, roč. 1., č. 26, s. 2.

⁸⁹ Povolanie. In: *Tatry*. 12. 10. 1919, roč. 1., č. 30, s. 4.

⁹⁰ Premena osôb vo verejnej zpráve župy. In: *Tatry*. 17. 5. 1919, roč. 1., č. 15, s. 5.

⁹¹ ŠA PO, SA LE, f. Slúžnovský úrad v Spišskom Podhradí 1850 – 1922, prezidiálne písomnosti, inv. č. 219, k. 98, sign. 70/1921. Preloženie slúžneho Dr. Alexandra Holéniu; ŠA PO, SA LE, f. Slúžnovský úrad v Spišskom Podhradí 1850 – 1922, prezidiálne písomnosti, inv. č. 219, k. 98, sign. 73/1921. Vymenovanie Ľudovíta Medzihradského za slúžneho.

⁹² Spišsko-staroveský hlavný slúžny. In: *Slovák*. 22. 3. 1919, roč. 1., č. 7, s. 4.

⁹³ HEINS, Karol – MEDVECKÁ, Marta – VICIAN, František: *Obvodné notárske úrady okresu Stará Lubovňa. Skupinový inventár*. Stará Lubovňa : Okresný archív v Starej Lubovni, 1966, s. 2.

vyvíjali práve notári výraznú maďarizačnú činnosť a po vzniku ČSR sa k novému štátu stavali mimoriadne nepriateľsky.⁹⁴ Ak však chceli ostať na svojich miestach, museli zmeniť aspoň navonok svoj postoj, čo niektorí aj urobili. Podobne ako na služnovských úradoch, na notariátoch po prevzatí župy československými orgánmi tak pôsobili popri pročeskoslovenských tiež prouhorsky orientované osoby často neovládajúce nový štátny jazyk. Kvôli zlej slovenčine sa na notárov preto občas sťažovalo miestne obyvateľstvo. Pomocou notárskych náukobehov a kurzov slovenčiny sa však postupne zlepšovala jazyková zdatnosť niektorých notárov. Slovenským vládnucim kruhom to však nestačilo a tak neslovenským notárom odporúčali, aby si počas prázdnin k sebe zobrali slovenských študentov a dlhodobou komunikáciou s nimi sa tak zlepšili v slovenčine. Notári však túto možnosť využívali len minimálne.⁹⁵ Notárom boli ponechané kompetencie, ktoré mali pred poštátnením. Išlo najmä o pôsobnosť v zabezpečovaní a sprostredkúvaní štátnej správy, čo bolo hlavnou náplňou ich činnosti ako štátnych úradníkov.⁹⁶

Podobne, ako služnovské úrady, aj notariáty boli poznačené značnou fluktuáciou zamestnancov spôsobenou v mnohých prípadoch napätím medzi notármi a miestnym obyvateľstvom. Napríklad v auguste 1919 prešiel zo Spišskej Novej Vsi pomocný notár Rudolf Bliesner do Nedece za obvodného notára, okresný účtovník Ernest Steinauer zo Spišskej Soboty sa stal notárom v Mníšku pod Popradom a obvodný notár z Jarabiny Jozef Kropáč sa stal obvodným notárom v Dovalove na Liptove.⁹⁷ V septembri 1919 sa novým hlavným župným notárom stal Ľudovít Medzihradský, predtým hlavný slúžny v Spišskej Novej Vsi.⁹⁸ Ešte predtým sa v máji 1919 stali zástupcami hlavného župného notára Michal Haviar a

⁹⁴ Notariáty boli poštátnené od 1. 8. 1920 zákonom č. 211/1920 Zb. zo dňa 22. 3. 1920.

KOTERBOVÁ, Elena: *Obecný a obvodný notársky úrad v Spišskom Podhradí (1923 – 1945). 1. Manipulačné obdobie. Obecný úrad v Spišskom Podhradí (1923 – 1934). Čiastkový inventár.* Levoča : Štátny okresný archív v Levoči, 1999, s. 5.

⁹⁵ ŠA PO, SA LE, f. Služnovský úrad v Gelnici 1850 – 1922, Obdobie 1872 – 1922, Prezidiálne písomnosti, inv. č. 414, k. 162, sign. 66/1922. Zdokonaľovanie sa notárov v slovenskom jazyku.

⁹⁶ WEISSENSTEINEROVÁ, Marta: *Obecný notársky úrad v Poprade. Inventár.* Poprad : Štátny okresný archív v Poprade, 1994, s. 5.

⁹⁷ A jegyzői karból. In: *Szepesi Lapok.* 12. 8. 1919, roč. 35, č. 72, s. 4; Vymenovaní notári. In: *Tatry.* 6. 9. 1919, roč. 1, č. 25, s. 3.

⁹⁸ Nový stoličný hlavný notár. In: *Tatry.* 13. 9. 1919, roč. 1, č. 26, s. 2.

Pavol Andrejčo.⁹⁹ Pre protištátnu činnosť boli v septembri 1919 prepustení zo služby notári Kristen z Fridmanu a Ervín Matejko z Hanušoviec.¹⁰⁰ Najväčšie zmeny na notárskych postoch prebehli v októbri 1919, keď župan urobil zmeny v takmer dvadsiatich notárskych úradoch.¹⁰¹ K zmenám na týchto úradoch však dochádzalo aj v ďalších mesiacoch.¹⁰²

Po prevzatí župy československými orgánmi si v rámci verejnej správy najvyššiu mieru samosprávy zachovali mestá a obce. Aj u nich však dochádzalo k väčším, či menším obmedzeniam a zásahom zo strany štátnych orgánov. Tak, ako u vyšších stupňov verejnej správy, aj systém mestskej a obecnej samosprávy sa prebral z čias Uhorska. Samospráva miest a obcí sa po vzniku ČSR riadila ustanoveniami XXII. zák. čl. z roku 1886 bývalého Uhorského kráľovstva, „*ktoré sa intenciam zákona o mimoriadnych priechodných ustanoveniach na Slovensku zo dňa 10. decembra 1918 neprotivia.*“¹⁰³ Počas existencie Uhorska a krátko po vzniku ČSR sa obce delili na *mestá so zriadeným magistrátom, veľké obce a malé obce*. Činnosť samospráv miest a obcí bola na začiatku roka 1919 poznačená ešte existenciou miestnych SNR a Nemeckých národných rád (ďalej NNR). Dochádzalo totiž ku kompetenčným sporom medzi týmito orgánmi. Záležitosť sa vyriešila, keď miestne SNR a NNR postupne ukončili svoju činnosť.¹⁰⁴

Počas existencie Uhorska sa obecné, respektíve mestské zastupiteľstvo skladalo z polovice z virilistov, najbohatších obyvateľov obce a z polovice z volených zástupcov zvolených vo voľbách do obecnej samosprávy. Na čele obce stál richtár a na čele mesta mešťanosta, ktorí taktiež vzišli z volieb. Po vzniku ČSR sa však neuskutočnili voľby do obecnej sa-

⁹⁹ Cseh szlovák kinevezések. In: *Szepesi Lapok*. 20. 5. 1919, roč. 35, č. 48, s. 2; Vymenovanie. In: *Tatry*, 17. 5. 1919, roč. 1, č. 15, s. 5.

¹⁰⁰ Župan dr. J. Rumann zbavil úradu notárov. In: *Tatry*. 12. 10. 1919, roč. 1, č. 30, s. 4.

¹⁰¹ Premena v úradoch notárskych. In: *Tatry*. 12. 10. 1919, roč. 1, č. 30, s. 6.

¹⁰² Vymenovanie okresného notára. In: *Tatry*. 6. 12. 1919, roč. 1, č. 39, s. 6; Do Starej Vsi. In: *Tatry*. 13. 12. 1919, roč. 1, č. 40, s. 4; Nový okresný notár. In: *Tatry*. 13. 12. 1919, roč. 1, č. 40, s. 4; Do Veľkého Lipníka. In: *Tatry*. 13. 12. 1919, roč. 1, č. 40, s. 6.

¹⁰³ ŠA PO, A PP, f. Obvodný Notársky úrad Spišské Bystré, k. 4, inv. č. 68, sign. 353/1920. Zastupiteľstvo obce Vikartovce.

¹⁰⁴ ŠA PO, SA LE, f. Župa Spišská 1860 – 1922, Županský úrad, Prezidiálne písomnosti, spisy, k. 2808, inv. č., sign. 514/1919. Postavenie národného výboru v Kežmarku.

mosprávy, preto ju mali nahradíť volení úradníci miest so zriadeným magistrátom a notári vo veľkých a malých obciach.¹⁰⁵ Vo väčšine miest a obcí na Spiši však napriek tomu ostali na svojich miestach zastupiteľstvo a richtár, resp. mešfanosta, zvolení ešte za čias Uhorska. Len výnimočne boli mešfanostovia, či richtári županom odvolaní kvôli protičeskoslovenským, čiže protištátnym aktivitám. Staré zastupiteľstvá sa mohli zmeniť aj v tom prípade, ak o to požiadal určitý počet obyvateľov. Napríklad v obciach do 500 obyvateľov sa mohli zmeniť staré obecné výbory ak o to požiadalo písomne minimálne 50 voličov.¹⁰⁶ V polovici roku 1919 sa objavili informácie o plánovanej premene miest na veľké obce. Podobne ako plánovaná administratívna zmena na župnej úrovni, aj tieto správy sa stretli u časti obyvateľstva, najmä maďarskej a nemeckej národnosti, s odporom.¹⁰⁷

Na niektorých miestach na Spiši vymenoval župan nové zastupiteľstvo už v roku 1919, ako tomu bolo v Spišskej Novej Vsi,¹⁰⁸ v Podolínci,¹⁰⁹ či v Spišskej Starej Vsi.¹¹⁰ Tieto samosprávne orgány však vydržali len krátko¹¹¹ a v priebehu roka 1920 župan aj v týchto mestách s prihliadnutím na výsledky parlamentných volieb vymenoval opäť nové samosprávne orgány.¹¹² Dosadzovanie členov zastupiteľstiev županom bolo výrazným zásahom štátnej správy do samosprávneho charakteru miest

¹⁰⁵ ŠUTAJOVÁ, Jana: Formovanie obecnej samosprávy na Slovensku. In: *Človek a spoločnosť: internetový časopis pre pôvodné teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied* [elektronický zdroj], roč. 9, 2006, č. 2, s. 16. ISSN 1335-3608. Dostupné na internete: <<http://www.clovekaspolocnost.sk/jquery/pdf.php?gui=DQLDG6AI8B2YKGL4VNH1NAQR>>

¹⁰⁶ *Výborná. Bierbrunn. Výborná: Obecný úrad Výborná*, 2006, s. 79.

¹⁰⁷ Eine Umänderung der Städte mit geregelter Magistrate in Großgemeinden. In: *Karpathen Post*. 24. 5. 1919, roč. 40, č. 21, s. 5.

¹⁰⁸ ZMÁTLO, Peter: Samospráva mesta Spišská Nová Ves v poprevratovom období a v 20. rokoch 20. storočia na stránkach dobovej regionálnej tlače. In: *Z minulosti Spiša XVI*. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2008, s. 103; Nový správny výbor mesta Novej Vsi. In: *Tatry*. 10. 5. 1919, č. 14, roč. 1, s. 7.

¹⁰⁹ Štátny archív Prešov, pracovisko Archív Stará Ľubovňa, f. Obecný notársky úrad Podolíneec, administratívne písomnosti, k. 10, inv. č. 92, sign. 1935/1919. Vymenovanie obecného výboru vo veľkoobci Podolíneec.

¹¹⁰ V Starej Vsi. In: *Tatry*. 8. 11. 1919, roč. 1, č. 35, s. 7.

¹¹¹ V Spišskej Novej Vsi došlo k výrazným zmenám po zásahu župana dokonca už v novembri 1919. Nová Ves. Premeny v mestskej správe. In: *Tatry*. 15. 11. 1919, roč. 1, č. 36, s. 6.

¹¹² ŠA PO, A SL, f. Obecný notársky úrad Podolíneec, administratívne písomnosti, k. 11, inv. č. 167, sign. 1633/1920. Pretvorenie obecného správneho výboru veľkej obce Podolíneec.

a obcí. Počas existencie Uhorska bolo takéto konanie nepredstaviteľné.

Až do roku 1922 fungovala obecná a mestská samospráva na Spiši i na celom Slovensku v určitom provizórnom režime. V rokoch 1918 – 1920 v samosprávnych orgánoch pôsobili zväčša osoby, ktoré do nich boli zvolené ešte pred vznikom ČSR. V priebehu roka 1920 boli županom menované nové samosprávne orgány, avšak aj tieto samosprávne orgány boli dočasné. Riadne komunálne voľby sa na Slovensku konali až v septembri 1923.

Po nástupe Jána Rumanna do funkcie spišského župana v januári 1919 sa pod československú správu dostali nielen županský úrad, služnovské úrady a notariáty, ale aj ďalšie inštitúcie, úrady a taktiež niektoré podniky. Ich prevzatie československými orgánmi neprebiehalo vždy bez problémov, práve naopak. Svedčí o tom prevzatie hospodárskeho inšpektorátu v Levoči, ktorý bol kontrolným orgánom v hospodárskych záležitostiach v župe. Československé orgány ho prevzali 31. januára 1919 v osobe Fridolína Valenta.¹¹³ V tom čase bol hospodárskym inšpektorom Leonard Händl a županským tajomníkom Pavol Šimkovic. Händl podal protest proti odovzdaniu úradu do československých rúk, nakoľko podľa neho „*tento úrad je úradom uhorského štátu.*“ Bola to však márna snaha, lebo úrad ostal po prevzatí Valentom natrvalo pod československou správou.¹¹⁴ V rovnakom čase boli prevzaté československými orgánmi finančný¹¹⁵ a daňový úrad v Levoči.¹¹⁶ V čase prevzatia boli jeho zamestnanci na platenej dovolenke. Keďže odmietli zložiť sľub vernosti ČSR, boli po uplynutí dovolenky prepustení zo štátnych služieb.¹¹⁷ Vo finančnom úrade nahradili prepustených zamestnancov na postoch riadiacich pracovníkov

¹¹³ Uj gazdasági felügyelő. In: *Szepesi Lapok*. 16. 2. 1919, roč. 35, č. 11, s. 2

¹¹⁴ ŠA PO, SA LE, f. Župa spišská 1860 – 1922, Županský úrad, Prezidiálne písomnosti, spisy, inv. č. 2892, k. 2806, sign. 130/1919. Prevzatie hospodárskeho inšpektorátu.

¹¹⁵ A löcsei pénzügyigazgatóságot átvette a cseh-szlovák állam. In: *Szepesi Lapok*. 21. 1. 1919, roč. 35, č. 1, s. 8.

¹¹⁶ A locsei pénzügyigazgatóság és adóhivatal átvétele a cseh-szlovák állam részéről. In: *Szepesi Hirnök*. 24. 1. 1919, roč. 57, č. 1, s. 4.

¹¹⁷ Die Übernahme der Finanzdirektion und des Steueramtes. In: *Karpathen Post*. 30. 1. 1919, roč. 40., č. 5, s. 3.

českí úradníci Karol Honska a František Hanus a na daňovom úrade Rudolf Chodraba, Milan Dohnal a Karel Štírsky.¹¹⁸ Daňový úrad bol prevzatý koncom apríla 1919 tiež v Spišskej Sobote, pričom podobne bola väčšina jeho zamestnancov prepustená kvôli nezloženiu sľubu vernosti ČSR.¹¹⁹ 20. marca 1919 bol prevzatý československými orgánmi aj Štátny stavebný úrad v Levoči. Všetci jeho úradníci odmietli zložiť sľub vernosti a opustili svoje miesta. Úrad bol podrobený reorganizácii. Noví úradníci zložili sľub vernosti 2. augusta 1919.¹²⁰ Niektoré inštitúcie boli poštátnené až na konci roka 1919, ako to bolo v prípade Župného stravovacieho úradu, ktorého správcom sa stal Osvald Prokop.¹²¹ Pod správu československého štátu sa dostali aj niektoré podniky, ako tomu bolo v prípade tabakových fabrík v Smolníku a Spišskej Belej. Všetci kancelárski zamestnanci týchto firiem odmietli zložiť sľub vernosti a tak boli, ako bolo už vyššie spomenuté, prepustení.¹²² Podobným spôsobom prebiehalo preberanie aj ďalších úradov a niektorých podnikov. Scenár bol prakticky všade rovnaký. Väčšina (niekde aj všetci) zamestnancov úradu, alebo podniku odmietla zložiť sľub vernosti ČSR za čo boli prepustení.

Určité problémy nastali aj pri preberaní justičných orgánov. Najvyššou súdnou inštanciou v Spišskej župe bola až do konca roka 1918 Levočská kráľovská súdna stolica (Löcsei királyi törvényszék), ktorá začala svoju činnosť roku 1872, kedy nahradila bývalý župný súd. Od roku 1892 pôsobil v rámci súdnej stolice občiansky odvolávací senát pre sumárne spory, ktorý riešil odvolania sa v sporoch riešených pred okresnými súdmi. Levočská súdna stolica bola prevzatá 29. 1. 1919 československými orgánmi v osobách Dr. Ivana Déreera z justičného referátu slovenskej vlády, Dr. Hausmanna, člena pražskej hlavnej súdnej rady a Dr.

¹¹⁸ Ku Levočskej finančnej direkcii. In: *Tatry*. 22. 2. 1919, roč. 1, č. 3, s. 6; Pri Levočskom bernom úrade. In: *Tatry*. 22. 2. 1919, roč. 1, č. 3, s. 6.

¹¹⁹ Die Übernahme der Steuerämter. In: *Karpathen Post*. 3. 5. 1919, roč. 40., č. 18, s. 3.

¹²⁰ ŠA PO, SA LE, f. Župa spišská 1860 – 1922, Županský úrad, Administratívne písomnosti, spisy, inv. č. 2921, k. 2847, sign. 670/1920. Správa o úradnej činnosti štátneho stavebného úradu v Levoči.

¹²¹ Stoličný stravovací úrad. In: *Tatry*. 29. 11. 1919, roč. 1, č. 38, s. 7.

¹²² Die Schmölnitzer Tabakfabrik. In: *Karpathen Post*. 26. 4. 1919, roč. 40., č. 17, s. 4; Die Szepesbélaer Tabakfabrik. In: *Karpathen Post*. 29. 3. 1919, roč. 40., č. 13, s. 3.

Gejzu Okályho. Takmer všetci jej zamestnanci odmietli zložiť sľub vernosti a preto boli prepustení.¹²³ V činnosti súd pokračoval až na jar 1919 už s novými, väčšinou českými sudcami, pričom jeho predsedom sa stal Dr. Gejza Okály. Nahradil tak Jozefa Lupkoviča, ktorý odišiel do dôchodku.¹²⁴ V tom čase sa zmenil názov súdu na Sedria v Levoči.¹²⁵ Začiatkom februára 1919 prevzal československý štát pod svoju správu niektoré okresné súdy.¹²⁶ Koncom marca 1919 prevzali československé orgány okresný súd v Levoči.¹²⁷ Okresné súdy v Kežmarku, Spišskej Starej Vsi a Gelnici však boli pod československú správu prevzaté až v júli a auguste 1919.¹²⁸ Štátne zastupiteľstvo v Levoči bolo prevzaté pod čs. správu koncom februára 1919.¹²⁹ Väčšina zamestnancov okresných súdov a štátneho zastupiteľstva odmietla zložiť sľub vernosti ČSR a boli prepustení. Pretože na Slovensku nebol dostatok slovenských sudcov, ktorí by mohli nahradiť maďarských sudcov na hlavných postoch justičného aparátu, na popud ministerstva spravodlivosti prevzala riadenie súdnictva na Slovensku Organizácia súdnictva, neskôr pretvorená priamo na exozitúru ministerstva spravodlivosti. Vláda bola splnomocnená organizovať a riadiť súdnictvo až dovtedy, kým nebude upravené novým zákonom.¹³⁰ Tak, ako v iných štátnych inštitúciách, aj na súdoch bol problém s nepoužívaním slovenského jazyka. Týkalo sa to najmä podaní prichádzajúcich na súdy, ktoré boli v maďarskom jazyku. Postupne sa však tento nedostatok podarilo odstrániť.¹³¹

¹²³ A löcsei törvénytészék átvétele a cseh-szlovák kormány áltál. In: *Szepesi Hirnök*. 5. 2. 1919, roč. 57, č. 3, s. 1-2

¹²⁴ Dr. Jozef Lupkovič. In: *Tatry*. 15. 2. 1919, roč. 1, č. 2, s. 6.

¹²⁵ BALOGOVIČ, Júlia – FRELICHOVÁ, Alžbeta – LIŠČÁKOVÁ, Alžbeta – PRVÝ, Jaroslav: *Krajský súd v Levoči 1872 – 1949. Inventár*. Levoča : Štátny oblastný archív Levoča, 1981, s. 6.

¹²⁶ Übernahme der Zipser staatlichen Ämter und der Komitatsverwaltung durch den tschecho-slowakischen Staat. In: *Karpathen Post*. 6. 2. 1919, roč. 40., č. 3, s. 3.

¹²⁷ A löcsei járásbiróság átvetele. In: *Szepesi Hirnök*. 5. 4. 1919, roč. 57, č. 12, s. 3.

¹²⁸ Übernahme der Bezirksgerichte. In: *Karpathen Post*. 19. 7. 1919, roč. 40., č. 29, s. 5; Übernahme des Gölnitzer Bezirksgerichtes. In: *Karpathen Post*. 2. 8. 1919, roč. 40., č. 31, s. 5.

¹²⁹ Übernahme der Ämter durch den tschecho-slowakischen Staat. In: *Karpathen Post*. 8. 3. 1919, roč. 40., č. 10, s. 3.

¹³⁰ FERENČUHOVÁ, Bohumila – ZEMKO, Milan et al.: *V medzivojnovom Československu 1918 – 1939*. Bratislava : VEDA, 2012, s. 44.

¹³¹ ŠA PO, A SL, f. Obecný notársky úrad Podolíneč, Administratívne písomnosti, inv. č. 92, k. 10, sign.1089/1919. Podania v reči neslovenskej na okresnom súde v Starej Lubovni.

K personálnym zmenám došlo po prevzatí československými orgánmi aj u četníctva. Četnícke stanice na Slovensku boli obsadené prevažne četníkmi maďarskej národnosti, ktorí po zániku Uhorska väčšinou opustili svoje stanovištia, pretože boli prevelení na územie Maďarska.¹³² Mnohí opúšťali miesta aj z vlastnej vôle.¹³³ Opustené stanice boli potom postupne obsadené osobami českej a slovenskej národnosti.¹³⁴ Maďarskí četníci, ktorí chceli ostať na svojich miestach, museli ovládať aspoň čiastočne slovenčinu. Posudzoval sa tiež ich postoj k československému štátu najmä v čase prevratu, ktorý musel byť prirodzene kladný.¹³⁵

Súdnictvo a policajné orgány na Slovensku a teda i na Spiši vykonávali svoju činnosť po vzniku ČSR v kontinuite s uhorskou právnou úpravou. Zmeny sa týkali predovšetkým personálneho obsadenia v súvislosti s prepúšťaním zamestnancov spätých s predchádzajúcim režimom. K výraznejším štrukturálnym zmenám v súdnictve a polícii najmä v spojitosti s unifikáčnymi snahami došlo v regionálnom i celoslovenskom meradle až po polovici dvadsiaty rokov dvadsiateho storočia.

Môžeme konštatovať, že preberanie inštitúcií pôsobiacich na území Spišskej župy československými orgánmi sa stretávalo s väčším, či menším odporom ich zamestnancov. Najskôr bol v januári 1919 československými orgánmi prevzatý a lojálnymi československými zamestnancami obsadený županský úrad na ktorého čele stál župan. Neskôr boli, približne do augusta 1919, pod československú správu prevzaté slúžbové úrady, notariáty, sudy, polícia a ďalšie inštitúcie. Pod československú správu sa dostali tiež viaceré podniky. Pre československú moc bolo veľmi dôležité mať vo verejnej správe a ďalších inštitúciách lojálnych zamestnancov. Realita však bola často veľmi vzdialená tomuto ideálu. Kvalifikovaných pracovných síl bol totiž taký nedostatok, že vo svojich funkciách zostávali občas dokonca aj osoby, ktoré nezložili sľub vernosti ČSR, čo bola podmienka pre zotrvanie na politicky exponovaných miestach.

¹³² A csendőrség elvezényelése. In: *Szepesi Hirnök*. 14. 12. 1918, roč. 56, č. 96, s. 3.

¹³³ V Spišskej Belej. In: *Tatry*, 8. 2. 1919, roč. 1, č. 1, s. 5.

¹³⁴ MACEK, Pavel – UHLÍŘ, Lubomír: *Dějiny policie a četnictva II. Československá republika (1918 – 1939)*. Praha : Police history, 1999, s. 57.

¹³⁵ Všetkým županským úradom. In: *Úradný časopis župy Spišskej*. 30. 8. 1919, roč. 17, č. 11, s. 206.

Nástup československej moci na Spiši bol priamo podmienený obsadením župy československým vojskom v druhej polovici decembra 1918. Prítomnosť vojska bola pri zmene vedenia župy, ale aj neskôr, kľúčovým činiteľom pri etablovaní československej moci. Nezriedka sa totiž stávalo, že pri preberaní niektorých inštitúcií bola kvôli neochote bývalých uhorských zamestnancov odovzdať inštitúciu pod správu ČSR nutná prítomnosť silových zložiek v podobe vojska, či polície. Úloha československého vojska okrem toho spočívala už len v jeho samotnej prítomnosti v župe, ktorá mala značný psychologický účinok na miestne obyvateľstvo. Kým pročeskoslovensky orientované obyvateľstvo mohlo byť vďaka tomu po perzekúciách za Uhorska sebavedomejšie, u prouhorsky orientovaného obyvateľstva došlo v tomto smere k opaku.

Významnú úlohu v tomto mimoriadne zložitom období zohral spišský župan Ján Rumann. V prvom rade sa usiloval uviesť nariadenia československej vlády a ministra Šrobára do reality spišského regiónu, avšak snažil sa prihliadať na miestne pomery a byť podľa možností tolerantný k osobám, ktoré pôsobili v politicky exponovaných funkciách počas existencie Uhorska. Svojim zmierlivým prístupom si vyslúžil rešpekt a uznanie nielen zo strany pročeskoslovensky, ale aj mnohých prouhorsky orientovaných obyvateľov Spiša. Napriek tomu bolo mnoho osôb pôsobiacich vo verejnej správe nútených opustiť svoje miesta.

Zakarpatskí židia v migračných procesoch medzi Československom a Sovietskym zväzom v rokoch 1945 – 1948

PAVLO CHUDIŠ

Užhorodská štátna univerzita, Užhorod, Ukrajina

The Transcarpathian Jews in the migration processes between Czechoslovakia and the Soviet Union in 1945 – 1948 years

Abstract: The fate of the Transcarpathian Jews in the migration processes between Czechoslovakia and the Soviet Union in 1945 – 1948 years had been investigated by the author. In particular the article considers information about the Jews who survived in the Holocaust and decided to take part in the optation process, their forced repatriation from Czechoslovakia to the USSR, as well as illegally crossing the Czechoslovak-Soviet border. Additionally, this article focuses on the fate of the Transcarpathian Jews who found themselves after the Second World War in Europe and America, and wanted by the option process to get the Czechoslovak citizenship.

Keywords: Transcarpathian Jews, migration processes, optation process, Czechoslovak citizenship, repatriation from Czechoslovakia to the USSR

Po ústupe maďarskej a nemeckej armády zo Zakarpatska začal návrat židov, ktorí prežili holokaust. Jedna ich časť sa schovávala v horách a po oslobodení regiónu opúšťali svoje skrýše. Medzi živými ostali aj tí židia, ktorí slúžili v 1. československom zbore a prežili stalinské tábory, bojovú cestu od Sokolova k Dukle a aj samotnú Karpatsko-užhorodskú operáciu. Po presune frontu ďalej na západ sa zakarpatskí židia vracali do svojich domovov.¹

Podľa údajov oblastnej Mimoriadnej komisie pre identifikáciu a registráciu následkov fašistickej okupácie bolo v rokoch II. svetovej vojny deportovaných zo Zakarpatska 112 500 židov, z tohto v nacistických vyhladzovacích táboroch zahynulo 104 117 osôb. To znamená, že podľa oficiálnych údajov nažive ostalo len 8383 zakarpatských židov.² Niektorí

¹ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora. Jevreji Podkarpats'koj Rusi i Mukačeva (1848 – 1948)*. Užhorod: Izd-vo V. Padiaka, 2010, s. 402.

² VOVKANYČ, I.: *Naselenia Zakarpattia i Schidnoji Slovaččyny u «velykomu pereselenni narodiv» pislia Druhoji svitovou vijny: optacija 1945 – 1947 rr.* In: *I. I. Vovkanych, I. Sius'ko,*

výskumníci-judaisti však tento údaj spochybňujú a podľa nich prežilo od 12 do 25 tis. zakarpatských židov.³ V prvých povojnových rokoch bolo z Československa do ZSSR repatriovaných okolo 2000 osôb, z toho – podľa tajnej správy Repatriačného oddelenia Zakarpatskej oblastnej rady – len 31 židov.⁴

Niektorí židia po návrate na Zakarpatsko a uvedomení si rozsahu likvidácie židovstva ihneď opúšťali región a odchádzali cez hranice na Západ. Dialo sa tak v prvých mesiacoch po oslobodení až do uzavretia sovietskej „železnej opony“. Židia, ktorí chceli zostať v Zakarpatsku, sa zväčša sťahovali z dedinského prostredia do miest. Podľa spomienok súčasníkov, niektorých preživších dobrušerov víтали niekdajší susedia a vracali im majetok, ktorý mali v úschove, alebo ho zachránili pred rabovaním. Niektorí miestni obyvatelia poskytovali židom útulok hneď po vystúpení z vlaku.⁵

Pravdaže, boli aj prípady negatívneho správania obyvateľstva voči vracajúcim sa židom. Potvrdením takéhoto správania miestneho obyvateľstva k repatriantom a konkrétne príslušníkom židovskej národnosti sú dva protokoly miestneho národného výboru v obci Rička Volivského rajónu (v súčasnosti Mižhirskij rajón /okres/ Zakarpatskej oblasti – *pozn. aut.*). Prvý z nich je datovaný 30. decembra 1944 a v ňom sa uvádza, že na svojom zasadnutí národný výbor jednohlasne odsúhlasil, že „osoba židovskej národnosti Moško Lipšic nemá príslušnosť⁶ v obci Rička z toho dôvodu, že sa priženil k rodine Davidojna Zoldana a táto rodina veľmi zlé vychádzala s kresťanským obyvateľstvom za bývalej Československej republiky“. Ďalej sa uvádzalo, že „ukrajinské obyvateľstvo odmieta prijať do dediny Moška Lipšica“ preto, lebo sa nenarodil v obci Rička. Evidentné sú dve rôzne príčiny

V. Maryna. *Rumuns'ko-ukrains'ki vidnosny: istorija i sučasnist'*. Satu-Mare: Krajeznavčyj muzej okruhu Satu-Mare, 1999, s. 386.

³ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora*, s. 402.

⁴ Deržavnyj archiv Zakarpats'koji oblasti – DAZO [State Archive of Transcarpathian region], f. R-236. Vididil u správach repatriaciji Zakarpats'koho oblyvkonkomu, m. Užhorod. Op.1. Od. zb. 13. Dokumenty pro povnennia, trudovlaštuvannia, material'ne zabezpečennia repatriantiv (informatsiji, spysky, zajavy, lystuvannia), ark. 215.

⁵ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora*, s. 404.

⁶ Rozumej domovská príslušnosť – príslušnosť osoby k niektorej obci. Inštitút „domovskej príslušnosti“ začal existovať v českých krajinách po reforme roku 1849 a po roku 1919 sa uplatnil na území celého Československa vrátane Podkarpatskej Rusi (1919 – 1939). V Československu bol zrušený až v roku 1948.

jedného konania.⁷

V druhom protokole z 27. januára 1945, ktorý sa rovnako zaoberal pobytom židovských osôb, sa uvádza, že podľa zistenia národného výboru Elena (Chaja) Simkovičová, manželka Najmana Mojseja, síce „žila v Ričci, ale či kúpila pôdu a od koho, nie je známe“ a „v mlyne bol ešte spoločník Najman Judobir, mlyn nebol teda vo výlučnej vlastníosti Najmana Mojseja“. Okrem toho v prípade ďalšieho žiadateľa o pobyt v obci sa konštatovalo, že „*Hermana Simkoviča z Majdanu* (dnešná obec Majdan Mižhirskeho rajónu Zakarpatskej oblasti – pozn. aut.) *v žiadnom prípade nie je možné prijať za obyvateľa obce Rička, keďže sa v obci nenarodil a z obce Rička nie je možné urobiť Palestínu*“.⁸

Tieto dva dokumenty, hoci aj bez právneho účinku, zreteľne ilustrujú psychologický faktor, ktorý vplýval na rozhodnutie židov (navrátiť sa z koncentračných táborov, respektíve preživších v úkrytoch) o emigráciu z regiónu za hranice. Svedčia aj o fakte lokálneho antisemitizmu z ekonomických dôvodov, čo bolo pomerne obvyklým javom na zakarpatskom vidieku v období po skončení II. svetovej vojny. O podobnom prijatí v miestach predošlého pobytu spomínali aj niektorí preživší židia, vracajúci sa domov v priebehu roku 1945.⁹

Po uzavretí dohody 29. júna 1945 medzi ZSSR a Československom o odstúpení Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny)¹⁰ začala masová

⁷ DAZO, f. R-11. Volivs'kyj okružnyj narodnyj komitet, s. Volove. Op.1. Spr. 2. Protokoly zasidaň sil's'kych narodnych komitetiv i zahal'nych zboriv selian za 1944 – 1945 roky, ark. 10.

⁸ Tamtiež, ark. 11.

⁹ REJDER, A.: *Jevrejskaja obsčyna Zakarpat'ia. XX vek: sobytija, sud'by, dokumenty*. Užhorod: Izd. V. Padiaka, 2004, s. 77.

¹⁰ Československo-sovietskou dohodou o Zakarpatskej Ukrajine sa stalo československé územie – Podkarpatská Rus súčasťou Ukrajinskej SSR, respektíve Sovietskeho zväzu. Podľa tejto zmluvy sa stávali dovtedajší československí občania žijúci na tomto (odstúpenom) území sovietskymi štátnymi príslušníkmi. Avšak práve Protokol k Dohode o Zakarpatskej Ukrajine v čl. 2 ods. 1 umožňoval časti z nich – osobám českej a slovenskej národnosti z územia Zakarpatskej Ukrajiny – optovať podľa československých zákonov pre štátne občianstvo Československej republiky. V praxi bola opcia rozšírená aj na „vojenské osoby ruskej alebo ukrajinskej národnosti, ktoré sa zúčastnili v radoch československej armády vojny proti Nemecku za oslobodenie Československa a členov ich rodín žijúcich na území Zakarpatskej Ukrajiny“. Na druhej strane analogické právo (čl. 2 ods. 2) bolo poskytnuté osobám ukrajinskej a ruskej národnosti, ktoré žili na území Československa (v okresoch Slovenska) – mali možnosť optovať podľa sovietskych zákonov pre

emigrácia židovského obyvateľstva. Podľa odhadov bádateľov – v období od júla do novembra 1945 Zakarpatsko opustilo okolo 15 tisíc židov. Niektorí odchádzali do Rumunska a Maďarska, avšak väčšina sa snažila o opciu československého občianstva.¹¹

V osobitnom postavení sa ocitli židia, ktorí mali domovské právo v bývalej Podkarpatskej Rusi, do maďarskej okupácie boli československými občanmi a prežili holokaust vďaka tomu, že emigrovali do zaoceánskych krajín (Mexiko, Kolumbia, Argentína, USA atď.). Prakticky hneď po uzavretí sovietsko-československej dohody niektoré československé zastupiteľské orgány v cudzine žiadali Ministerstvo zahraničných vecí (MZV) ČSR o vysvetlenie ako postupovať s takými osobami. Napríklad veľvyslanectvo ČSR v Bogote (Kolumbia) zaslalo 27. augusta 1945 na MZV v Prahe telegram, v ktorom uviedlo, že veľvyslanecovi doposiaľ nie je známe, ako sa vytyčí sovietsko-československá hranica a taktiež nie sú dané inštrukcie, ako sa má postupovať v prípade tých osôb, ktoré chcú zachovať občianstvo ČSR. Veľvyslanectvo zvlášť upozornilo, že ide prevažne o Židov, „národnosť ktorých bude problematické určiť“.¹²

Znenie kolumbijského telegramu vyžaduje podrobnejšie vysvetlenie. Hoci v protokole k sovietsko-československej dohode bolo jasne uvedené, že právo opcie československého občianstva sa poskytuje výlučne osobám českej a slovenskej národnosti, napriek tomu židia masovo žiadali o presídlenie. Objasnenie tohto javu je jednoduché – išlo o rozdielne vysvetlenie pojmu „národnosť“ a najmä spôsobu jej zistenia československou a sovietskou vládou. Podmienky opcie a konkrétne otázky národnosti československé orgány skúmali v súlade s princípmi československého práva. T.j. v súlade so subjektívnym cítením optanta, ktoré bolo podložené objektívnymi údajmi zo sčítania obyvateľstva v roku 1930, školským vzdelaním, pôvodom, používanou rečou, účasťou na politickom, náboženskom i spoločenskom dianí, predpokladmi asimilácie v budúcnosti atď. Ako dôkaz mali byť dodané rôzne dokumenty.

štátne občianstvo ZSSR. ŠMIGEL, M.: *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945 – 1947)*. Bratislava: Goralinga, 2011, s. 35, 270-271.

¹¹ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora*, s. 405.

¹² AMZV ČR, Praha (Archív Ministerstva zahraničných vecí České republiky v Praze). Fond Konzulární odbor/1, 1945 – 1949 (f. KO/1, 1945 – 1949), kr. 68. sign. 47420. Telegram veľvyslanectví ČSR v Bogotě na MZV ze dne 27. VIII. 1945.

Uvedená prax sa týkala hlavne občanov židovského náboženstva, ktorí sa v roku 1930 hlásili za židov, avšak objektívne mohli poskytnúť dôkazy, že navštevovali československé školy, mali kontakty s československou spoločnosťou, boli členmi československých spolkov, osvojili si československú kultúru atď. Na sovietskej strane sa však takéto podporné argumenty národnosti nepriznávali a jediným argumentom boli údaje z cenzu v roku 1930.¹³ Je potrebné zdôrazniť, že osobitosť československého cenzu spočívala v tom, že sa národnosť síce zisťovala priamou otázkou na respondenta, avšak spresňovala a uvádzala sa podľa materskej reči opýtaného.¹⁴

Po mesiaci od kolumbijského telegramu, 27. septembra 1945 na MZV v Prahe dorazil aj telegram z Mexika. Veľvyslanectvo žiadalo o informácie „ako postupovať s židovskými občanmi Podkarpatskej Rusi, ktorí si želajú optovať do ČSR, alebo sa vyhlasujú za Slovákov?“ V odpovedi do Mexika ministerstvo upozornilo, že v súlade s dohodou optovať československé občianstvo môžu len Česi a Slováci. Avšak, pokiaľ sa židia zapisujú za Slovákov či Čechov, tak ich povinnosťou je predložiť, podľa možnosti, výpis zo sčítania obyvateľstva v roku 1930, potvrdiť československú výchovu rodiny a československé vzťahy. Ďalej sa uvádzalo: „Oznámte im, že tieto údaje budú preverované spôsobom skúšky po ich príjazde a, pokiaľ sa nepotvrdia, budú tieto osoby vyhnané.“ Súčasne ministerstvo upozornilo, že od osôb nemeckej alebo maďarskej národnosti je potrebné doložiť potvrdenie o ich účasti v antifašistickom odboji a o pozitívnom vzťahu k Československu.¹⁵

Podobné telegramy dochádzali na MZV v Prahe aj z USA. Napríklad československý konzulát v Pittsburgu žiadal v októbri 1945 o informáciu, kam sa majú posielajú žiadosti ohľadom potvrdenia národ-

¹³ VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2002, s. 165.

¹⁴ Český statistický úřad. Československé sčítání lidu 1930. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/sldb/ceskoslovenske_scitani_lidu_1930. Pozri aj ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. – ŠMIGEL, M.: Pohyb etník, etnické hranice, etnický priestor na Slovensku v 1. polovici 20. storočia. In: M. Šmigel, P. Tišliar a kol.: *Migračné procesy Slovenska 1918 – 1948*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 15.

¹⁵ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Telegram veľvyslanectví ČSR v Mexiku na MZV ze dne 27. IX. 1945.

nosti potenciálnych optantov.¹⁶ Takéto požiadavky donútili MZV ČSR vypracovať inštrukciu a rozoslať ju 12. októbra 1945 všetkým československým diplomatickým orgánom v cudzine. V uvedenom dokumente sa zdôrazňovalo, že otázky národnosti optantov sa majú riešiť veľvyslanectvami a konzulátmi samostatne v súlade s československými zákonmi, avšak optanti budú neskôr dodatočne preverení Ministerstvom vnútra (MV) ČSR.¹⁷

Medzitým prebiehal príjem žiadostí o opciu československého občianstva na MV ČSR a na zastupiteľských úradoch, aj keď vláda ČSR na ten moment ešte nemala so ZSSR dohodnuté inštrukcie o samotnom spôsobe realizácie opcie a presídlenia. Neobsahovali ho ani protokol ani dohoda a preto interpretácia spôsobu nadobudnutia občianstva ČSR bola rôznorodá.

O niečo odlišná bola situácia zakarpatských židov vo Švédsku, kam po oslobodení západnej Európy spojeneckou armádou Červený kríž prevážal preživších židov.¹⁸ Dňa 13. novembra 1945 zo Štokholmu do Černínskeho paláca v Prahe (budova, v ktorej sídlilo MZV ČSR a v súčasnosti aj Česka – pozn. aut.) dorazil list podpísaný Edvardom Táboorským – spolupracovníkom E. Beneša (jeho právny poradca), ktorý sa po vojne stal veľvyslancom vo Švédsku. Text listu ilustruje zložitosť situácie židov, ktorí prejavili záujem o opciu československého občianstva. Táboorský napísal, že vo Švédsku je viac ako tisíc občanov Zakarpatskej Ukrajiny, ktorí boli Švédmi prevezení z koncentračných táborov. Išlo zväčša o osoby židovskej národnosti, ktorých rodným jazykom bola maďarčina. „Väčšina z nich,“ – uvádza veľvyslanec, – „ako tak sa vie dohovoriť v češtine či v slovenčine. Väčšina chce optovať československé občianstvo a udáva, že sú slovenskej národnosti. Avšak, zväčša to nie je pravda.“ Táboorský logicky uvažoval, že podľa práva by tieto osoby nemali možnosť opcie, no napriek tomu „väčšina z nich prešla peklom koncentračných táborov“. V záujme dobrého mena Československa a vzťahov republiky so svetom skúsený diplomat podotkol: „Ak by sme im odmietli právo opcie, bolo by to

¹⁶ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Telegram veľvyslanectví ČSR ve Washingtonu na MZV ze dne 12. X. 1945.

¹⁷ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Optování pro ČSR na Zakarpatské Ukrajině. Instrukce MZV všem zastupitelským úřadům ČSR ze dne 12. X. 1945.

¹⁸ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora*, s. 405.

pre nás nepopulárne riešenie. Týmto by sme preniesli ich problémy na švédsku stranu.“ Ohľadom repatriácie do ZSSR vyslanec konštatoval, že tomu je naklonený len malý počet sústredených ľudí. V súvislosti so schémou zisťovania národnosti prostredníctvom cenzu z roku 1930 diplomat uviedol jasný argument: „Prevažne ide o mladých mužov a ženy, ktorí v období rokov 1938 – 1939 boli ešte príliš mladí na to, aby si plne osvojili slovenčinu. Pýtame sa preto ako máme postupovať a či sčítanie obyvateľstva z roku 1930 má byť základom riešenia. Pripomínam, v tom roku to boli ešte malé deti.“ Svoj list Táboorský ukončil tézou, že pokiaľ by mal postupovať v súlade so zákonom, viedlo by to k tomu, že väčšina židov by nemohla optovať. „Bol by to nesúlad medzi statusom osôb židovskej národnosti s nemeckou či maďarskou rodnou rečou pôvodom zo Zakarpatska a takých istých občanov pôvodom z Československa, keďže tí druhí môžu byť našimi občanmi bez ohľadu na ich rodný jazyk.“ Pred veľvyslanectvom stáli dve alternatívy: 1) všetky žiadosti poslať do Prahy pre ďalšie riešenie; 2) pri prevzatí žiadostí o opciu uskutočniť s každým žiadateľom pohovor o možnosti dokázania, že je osobou českej alebo slovenskej národnosti, resp. sú dostatočné dôvody nato, aby mohol byť považovaný za Čecha alebo Slováka.¹⁹

Na jasnú a humánne ladenú argumentáciu Edvarda Táboorského odpovedala Praha „suchým konštatovaním“ v duchu predchádzajúcej žiadosti z Mexika. Avšak vec sa pohla. Dňa 14. decembra 1945 sa uskutočnilo rokovanie vlády ČSR, na ktorom jednou z kľúčových otázok bol problém opcie židov. Výsledkom rokovania ministrov bolo prijatie uznesenia, podľa ktorého všetkým „demokraticky zmýšľajúcim“ židom, ktorí sa hlásili k židovskej národnosti a neboli maďarizovaní alebo germanizovaní, je možné udeliť československé občianstvo aj v prípade, že ich materinskou rečou je maďarčina alebo nemčina.²⁰

Napriek všetkému pred vládou ČSR a zvlášť československými diplomatickými orgánmi stála v skutočnosti neľahká úloha. Bolo potrebné bezchybne zistiť národnosť po maďarsky a nemecky hovoriacich židov tak, aby nedošlo k obvineniu z odosielania „nežiaducích osôb“ do ČSR. Išlo o to, že v súlade s dekrétom prezidenta Beneša č. 33 z 10. au-

¹⁹ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Telegram veľvyslanectví ČSR ve Stockholmu na MZV ze dne 13. XII. 1945.

²⁰ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Usnesení 4. schůze předsednictva vlády ze dne 14. XII. 1945.

gusta 1945 všetky osoby maďarskej a nemeckej národnosti strácali občianstvo ČSR. V nasledujúcich niekoľkých rokoch bolo zo Sudet násilne vysídlených 3 mil. Nemcov a juh Slovenska bol „reslovakizovaný“ presídlením časti Maďarov.²¹ V tomto kontexte boli osobitne zložitou otázkou opčné žiadosti od osôb, pochádzajúcich zo zmiešaných židovsko-nemeckých alebo židovsko-maďarských manželstiev, keďže – podľa československého právneho pohľadu – manželka či manžel optanta získaval právo na opciu automaticky. Vznikla právna kauza, ktorá sa po prvý raz objavila vďaka telegramu z československého veľvyslanectva v Londýne.²²

V tom čase však žiadosti o opciu občianstva tzv. sporných osôb boli československými orgánmi preberané, ale – ako sa ukázalo – už nedlho. Od začiatku roku 1946 prebiehala medzi 5. a 6. oddielom MZV ČSR vnútorná diskusia ohľadom interpretácie otázok opcie zakarpatských židov. Dňa 24. januára 1946 bolo podľa výsledku vnútorného nálezu 6. oddelenia MZV stanovené, že príjem žiadostí o opciu občianstva ČSR od osôb, ktoré v sčítaní roku 1930 uviedli inú než slovenskú a českú národnosť, je v rozpore s ustanoveniami protokolu k dohode z 29. júna 1945. Zároveň sa argumentovalo, že Sovietsky zväz bude proti takejto interpretácii spoločnej dohody a bude aj proti kompenzáciám nehnuteľného majetku takýmto osobám.²³ Nato Kabinet MZV odoslal štátnemu tajomníkovi Vladimírovi Clementisovi a vyššie uvedeným oddeleniam MZV výňatok z vládneho uznesenia zo 14. decembra 1945 s nasledujúcim dodatkom: „*Vládne uznesenie nariaduje ministerstvom vnútra, aby židia zo Zakarpatskej Ukrajiny, ktorí nemajú právo opcie, boli vysídlení späť na Zakarpatskú Ukrajinu.*“²⁴ Očividne v tomto vládnom ustanovení išlo o „židov, ktorí nemali právo opcie“, t. j. tých, ktorí uvádzali nemeckú alebo maďarskú národ-

²¹ VOVKANYČ, I.: Povojejni dekrety prezidenta ČSR E. Beneša i súčasni mižnarodni vidnosny. In: *Carpatica – Karpatyka. №24*. Užhorod: 2003, s. 243; VOVKANYČ, I.: "Reslovakizacija", pereselennia povojennyh rokov i súčasni problémy ukrains'koji menšiny v Slovaččyni: do pytan'nia istoriohrafiji. In: *Naukovyj visnyk UŽDU. Serija istorija. №2*. Užhorod: 1998, s. 107-114.

²² AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Telegram veľvyslanectví ČSR v Londýně na MZV ze dne 17. XII. 1945.

²³ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Vyjádření odboru VI MZV ze dne 24. I. 1946.

²⁴ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Kabinet MZV na vědomí státnímu tajemníkovi a V, VI odborům.

nosť, a MZV si vysvetľovalo uvedenú vetu, ako vyžadovali okolnosti. Zrejme na takúto interpretáciu mali vplyv sovietski diplomati, keďže práve v januári 1946 v prebiehajúcom opčnom procese na Zakarpatsku došlo k prelomu. Sovietske orgány vyvinuli úsilie na zastavenie emigračných nálad zakarpatského obyvateľstva a zakázali odovzdanie žiadosti iným než sovietskym orgánom. V zásade to viedlo k budúcemu fiasku „pražskej akcie“ a k zákazu presídlenia všetkých osôb, ktoré sa so žiadosťami o opciu obrátili na československé orgány. Preto práve v januári 1946 sa opcia zakarpatských židov do Československa prakticky zastavila.

Na druhej strane takýto chod vecí viedol k medzinárodnému ohlasu. Už 15. marca 1946 bol prostredníctvom veľvyslanectva vo Washingtone odovzdaný do ČSR list Svetového židovského kongresu (World Jewish Congress). Táto organizácia disponovala informáciami od svojej československej pobočky, že židov, ktorí sa nachádzajú v táboroch v českom pohraničí, nútene repatriujú do ZSSR na žiadosť sovietskych orgánov. Pritom sa organizácia odvolávala na sľub prezidenta E. Beneša, ktorý bol daný Svetovému židovskému kongresu, že židia dostanú právo opcie, hoci to nie je uvedené v protokole k dohode o Zakarpatskej Ukrajine.²⁵

V telegrafickej odpovedi štátneho tajomníka Vladimíra Clementisa adresovanej Anglo-americkému vyšetrovaciemu výboru (The Anglo-American Committee of Inquiry) pre Palestínu bolo uvedené, že v súlade s československo-sovietskou dohodou židia nemajú právo opcie. Súčasne predstavitelia výboru nadobudli presvedčenie, že otázka odovzdania osôb sovietskym orgánom a ich ďalšia nútená repatriácia nie je aktuálnou otázkou. O tomto malo československé veľvyslanectvo vo Washingtone upovedomiť aj Svetový židovský kongres.²⁶ Je však potrebné dodať, že Anglo-americký výbor pre Palestínu bol dôležitou židovskou organizáciou, ktorá vznikla v januári 1946 a ktorá sa zaoberala presídlením preživších židov do Palestíny a monitoringom táborov do-

²⁵ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Telegram veľvyslanectví ČSR ve Washingtone na MZV ze dne 15. III. 1946.

²⁶ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Šifrogram Clementisa na veľvyslanectví ČSR ve Washingtone ze dne 18. III. 1946.

časného umiestnenia židovského obyvateľstva.²⁷ Preto z Clementisovho telegramu je možné sa domnievať, že predstavitelia výboru navštívili tábory kvôli overeniu, že židom nehrozí nútená repatriácia do ZSSR. V uvedenom konflikte sú tak zreteľné prejavy koncepcie povojnovej zahraničnopolitickej orientácie Beneša – tzv. pozície „50 na 50“ – medzi Východom a Západom.²⁸ Československý prezident dal slovo židovským organizáciám, že židia získajú právo opcie, a súčasne, pod tlakom sovietskej diplomacie a otvoreného prokomunistického kurzu niektorých predstaviteľov československej vlády, musel od daného sľubu odstúpiť. Takéto lavírovanie medzi západnou a východnou orientáciou napokon v roku 1948 vyšlo Benešovi ako veľmi „zlý žart“.

V skutočnosti príprava repatriácie zakarpatských židov do ZSSR už prebiehala.²⁹ O tomto sa dozvedel československý diplomat Procházka z rozhovoru s veliteľom sovietskej repatriáčnej akcie majorom Kuvyrkinom.³⁰ Súčasne sa rozmohli masové úteky židov do americkej okupačnej zóny, čo viedlo k tomu, že americké okupačné orgány začali ohradzovať svoj sektor od potokov utečencov. Časť židov musela sa vrátiť späť do Československa.³¹

Medzinárodný ohlas a tlak na predstavitel'ov ČSR neutíchal. Dňa 22. marca 1946 dostala kancelária prezidenta Beneša telegram od Jacoba Rosenheima, prezidenta vplyvnej organizácie ortodoxných aškenázy židov Agudath Israel World Organization. V ňom Rosenheim apeloval na Beneša, na jeho „*všetkým dobre známe postoje k spravodlivosti a humánnosti v otázke tisíc zakarpatských židov-optantov, ktorých násilne nútia k repatriácii do Ruska*“. Rosenheim napísal, že v ZSSR židia nebudú môcť vzdelávať svoje deti v ortodoxnom náboženskom duchu a náboženstvo pre týchto ľudí je oveľa drahšie ako ich život. Na záver zdôraznil: „Nú-

²⁷ GILBERT, M.: *Izrael: Dějiny*. Praha: BB Art, 2002, s. 139.

²⁸ VOVKANYČ, I.: Zmiana zovnišňo polityčnoji orijentaciji Česhoslovaččyny v 1945 – 1948 rr. In: *Naukovyj visnyk UŽDU. Serija istorija. №4*. Užhorod 1999, s. 145.

²⁹ Podrobnejšie k problematike: ZEMSKOV, V. N.: Repatriácia sovietskych graždan i ich daľnejšaja sudba (1944 – 1956 gg.). In: *Sociologičeskie issledovania*, 5/1995, s. 3-13, 6/1995, s. 3-13; ŠMIGEL, M.: Sovietska repatriáčna akcia a jej špecifiká na Slovensku (1944 – 1952). In: M. Šmigel, P. Tišliar a kol.: *Migračné procesy Slovenska 1918 – 1948*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 452-471.

³⁰ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Záznam o rozhovoru Procházky a Kuvyrkina ze dne 11. III. 1946.

³¹ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora*, s. 410.

*tená repatriácia týchto osôb bude znamenať najvyšší morálny zločin.*³²

Zakarpatskí židia, ktorí sa nachádzali na územiach iných krajín, postupne emigrovali do USA a Palestíny, keďže riešenie o možnosti opcie československého občianstva ešte stále nebolo. Dňa 1. júla 1946 československý veľvyslanec v Švédsku Tábořský odoslal list na MZV v Prahe, ku ktorému pripojil 274 opčných žiadostí od zakarpatských židov. „*Väčšina zo židov, ktorí sa nachádzali v Švédsku,*“ – uviedol v dokumente, – „*odsťahovali sa do Palestíny alebo USA.*“³³ Analyzujúc jeho predošlé listy, kde uvádzal počet okolo 1000 osôb, je možné sa domnievať, že zostalo len 20 % ochotných optovať československé občianstvo. O mesiac neskôr, 1. augusta 1946, Tábořský v ďalšom liste informoval o 370 optantoch, ktorí podali žiadosti, no nereagujú na výzvy veľvyslanectva. Podľa neho „*spravili tak preto, aby si dočasne zachovali československé občianstvo, t. j. na obdobie pokiaľ emigrujú do USA alebo inej krajiny*“.³⁴ Na tomto mieste je potrebné poznamenať, že – podľa československých zákonov – optant po podaní žiadosti o opciiu a do definitívneho úradného rozhodnutia zostával občanom ČSR. Preto je možné takýto postup zakarpatských židov vo Švédsku označiť za racionálny.

Tiež je potrebné poznamenať, že československá vláde dokázala zastaviť nútenú repatriáciu do ZSSR tých židov, žiadosti ktorých boli v procese hodnotenia a týmto ešte zostávali československými občanmi.³⁵ Na druhej strane však prebiehala nútená repatriácia tých zakarpatských židov, ktorým právo opcie bolo zamietnuté. Nebolo ich málo. V zoznamoch osôb, ktorým oddelenie politického spravodajstva MV ČSR v auguste 1946 zamietlo požiadavku opcie občianstva – celkovo 2 876 osôb – až 1 086 uviedlo židovskú národnosť („*žid.*“ alebo „*izr.*“ – pozri tabuľku a graf – *pozn. aut.*).³⁶ Boli to prví kandidáti na nútenú re-

³² AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Kancelár Prezidenta ČSR na MZV, telegram Jacoba Rozenheima ze dne 22. III. 1946.

³³ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Telegram veľvyslanectví ČSR ve Stockholmu na MZV ze dne 1. VII. 1946.

³⁴ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Telegram veľvyslanectví ČSR ve Stockholmu na MZV ze dne 1. VIII. 1946.

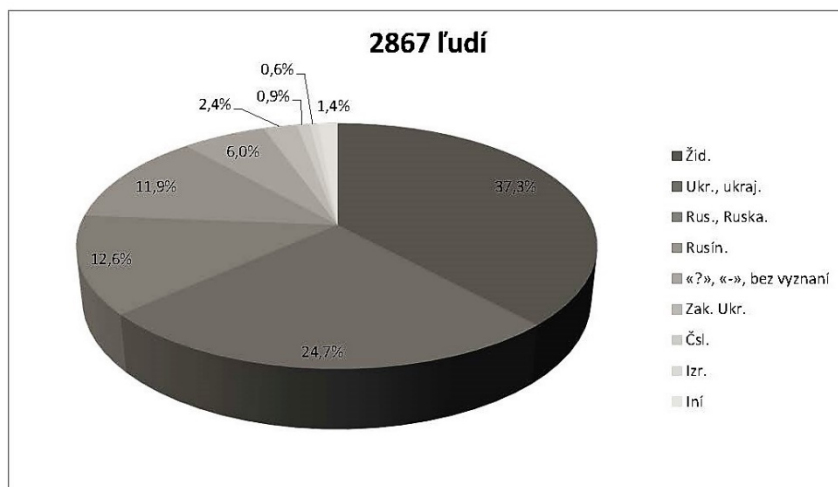
³⁵ KAPLAN, K.: *Československo v poválečné Evropě*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2004, s. 346-347.

³⁶ AMZV ČR, Praha, f. KO/1, 1945 – 1949, kr. 68. sign. 47420. Optanti ze Zak. Ukr., seznam zamítnutých žádostí o opce; CHUDIŠ, P.: Analiz spysku osib, kotrym vidmovyly v pravi optacii čechoslovatskoho hromadianstva zhidno Dohovoru mizh ČSR ta SRSR vid 29

patriáciu do Sovietskeho zväzu.

Osoby, ktorým bolo zamietnuté právo opcie a ktoré sa nezákonne zdržujú na území Československa (26. augusta 1946) (analýza národnosti)

Národnosť	Počet osôb	Národnosť	Počet osôb
Žid	1068 (37,3 %)	Pod. Rus.	4
Ukr., ukraj.	770 (24,7 %)	Nem.	3
Rus., Rusk.	362 (12,6 %)	Čes.	2
Rusín.	342 (11,9 %)	Čes.-Žid.	2
«?», «-», bez vyznaní	171 (6 %)	Kar. Ukr.	1
Zak. Ukr.	69 (2,4 %)	Čes.-Ukr.	1
Čsl.	27 (0,9 %)	Mad.	1
Izr.	18 (0,6 %)	Bielorus.	1
Poliak	10	Ital.	1
Malorus.	7	Gr. kat.	1
Rum.	6		

červnia 1945 roku. In: *Pidkarpats'ka Rus' v roky Druhoji svitovoji vijny. Materialy mižnarodnoji naukovoji konferenciji 16 – 17 žovtnja 2014 roku*. Užhorod: 2015, s. 284-290.

Židov v Československu zastrešovala a reprezentovala Rada židovských náboženských obcí (RŽNO). V októbri 1946 vydala memorandum, v ktorom sa zaoberala otázkou zakarpatských židov. Okrem iného poukazyvala na rozdiely medzi prekladmi protokolu k dohode o Zakarpatskej Ukrajine z 29. júna 1945. V slovenskom znení protokolu existuje termín „domovská príslušnosť“ ako špecifický jav príslušnosti osoby do konkrétnej obce. V ruskom a ukrajinskom preklade však takýto termín absentuje. V československej právnej tradícii sa trvalé bydlisko osoby môže líšiť od jej „príslušnosti“ k niektorej obci. Podľa sovietskej interpretácie, žiadosť o opciu mohli podávať len osoby, ktorí mali trvalé bydlisko na území Zakarpatskej Ukrajiny stavom k 29. júnu 1945. V slovenskom znení – právo opcie prináležalo osobám s „domovskou príslušnosťou“ v niektorej obci Zakarpatska alebo s trvalým pobytom. Pritom tieto dva termíny nemuseli byť totožné. V súlade so „sovietskym“ znením to znamenalo, že pokiaľ osoba nebývala na Zakarpatsku ku dňu podpísania zmluvy, tak nenadobudla automaticky sovietske občianstvo a nemala povinnosť žiadať o opciu. Čiže takejto osobe automaticky zostávalo československé občianstvo. Československé orgány sa však riadili slovenskou verzou, podľa ktorej – aj keď v momente podpísania dohody osoba nebývala na Zakarpatsku – bola povinná podať žiadosť o opciu a v prípade zamietnutia jej hrozila repatriácia do ZSSR.³⁷ Pri stretnutí s ministrom vnútra 24. januára 1947 predstavitelia RŽNO žiadali o zmenu v zákonodarstve a navrhovali naďalej uskutočňovať opciu podľa „sovietskeho“ znenia protokolu.

V memorande RŽNO taktiež sa uvádzalo, že do domov židov, ktorým bola odmietnutá opcia občianstva ČSR, vtrhávali príslušníci SNB (prevažne sa to dialo v noci) a násilne ich odvádzali k sovietskym repatriáčnym orgánom.³⁸ RŽNO vyslovila svoje znepokojenie a žiadala MV ČSR o odvolanie svojho nariadenia a inštrukcií pre orgány národnej bezpečnosti z februára 1947, v ktorých sa nariaďovalo „pátrať a odovzdávať sovietskym repatriáčnym úradom osoby, ktoré sa nezákonne zdržujú na území Československa“. Avšak 16. marca 1947 minister informácií (za KSČ) Václav Kopecký vyhlásil, že židia, ktorí vstúpili do Československého zboru v ZSSR spravili tak na poslednú chvíľu a len z ekonomických popudu. Takéto vyhlásenie vyvolalo masu kritiky zo strany židovskej verejnosti

³⁷ VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, s. 168.

³⁸ Tamtiež, s. 169.

a dokonca jeden židovský vojak spáchal na protest samovraždu.³⁹

Bez ohľadu na nesúhlas časti politickej elity a občianskych organizácií vydala 24. decembra 1947 československá vláda uznesenie, v ktorom sa konštatovalo, že v záujme priateľských vzťahov medzi ČSR a ZSSR sa židom nemajú robiť žiadne výnimky v otázke opcie a nadobudnutia československého občianstva. To fakticky znamenalo pokračovanie praxe nútenej repatriácie. Zo svojej strany RŽNO pohrozila MV ČSR, že v prípade pokračovania napádania židov, budú organizovane nelegálnym spôsobom opúšťať krajinu. MV ČSR sa však takéto ultimátum v plnej miere hodilo a dokonca vyhovovalo pozícii budovania „monoetnického“ štátu Čechov a Slovákov.⁴⁰ Historik Jelinek pripúšťa, že ani sovietskej vláde repatriácia židov nebola príliš potrebná, tá sa skôr sústredila na etnických Ukrajincov z rôznych príčin utekajúcich zo ZSSR, preto nútený návrat židov bol len zámkou pre repatriáciu iných národností.⁴¹ Začiatkom roka 1948 v Československu ešte zostávalo od 500 do 2 tisíc⁴² zakarpatských židov bez definitívneho riešenia ich občianstva, avšak po komunistickom prevrate vo februári 1948 väčšina židovského obyvateľstva z ČSR emigrovala.⁴³

Zaiste, nie všetky židovské osoby zo Zakarpatska si nepriali návrat do vlasti. Skupina 41 zakarpatských židov na jeseň roku 1945 sa obrátila na predsedu Národnej rady Zakarpatskej Ukrajiny Ivana Turjanicu so žiadosťou, aby im dopomohol s návratom na Zakarpatskú Ukrajinu.⁴⁴

³⁹ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora*, s. 410-411.

⁴⁰ VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, s. 169.

⁴¹ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora*, s. 409-410.

⁴² MAGOCSI, P. R.: *Jevreji na Zakarpatti. Korotkyj istoryčnyj narys*. Užhorod: Vyd. V. Padiaka, 2005, s. 11.

⁴³ JELINEK, Y. A.: *Karpatskaja diaspora*, s. 411. Pozri aj: JANKECH, J.: Emigrácia Židov zo Slovenska (1945 – 1949) v československom kontexte. In: M. Šmigel, P. Tišliar a kol.: *Migračné procesy Slovenska 1918 – 1948*. Banská Bystrica: Belianum, 2014, s. 589-614; ŠROMOVSKÝ, M.: *Židovská otázka na Slovensku (1945 – 1953)*. Kniha II. *Antisemitizmus a antisizionizmus v Československu (1948 – 1953)*. Banská Bystrica: Belianum, 2015, s. 67-79. Mnoho židov, ktorí sa po II. svetovej vojne vysťahovali zo Zakarpatska a ČSR, stali sa známymi osobnosťami. Napríklad laureát Nobelovej ceny spisovateľ Elie Wiesel z Marmarošskej Sihoti, historik holokaustu Livia Rothkirchen z Vynohradova (Sevľuša) a iní. Emigranti v Izraeli neskôr založili náboženské a kultúrne centrá so vzťahom k Zakarpatsku, napríklad Marmarošský dom (Bet Maramoros) v Tel Avive. MAGOCSI, P. R.: *Jevreji na Zakarpatti. Korotkyj istoryčnyj narys*, s. 11.

⁴⁴ VACULÍK, J.: *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, s. 170.

Pravdepodobne však tieto osoby buď sa nehlásili k židovstvu, alebo boli spojené s komunistickou stranou. Preto pokladať ich za dobrovoľných židov-repatriantov do ZSSR nie je príliš správne. Zaujímavým je prípad Šarloty Teriek (rodená Bergerová), ktorej životopis a žiadosť o repatriáciu do ZSSR sa nachádzajú v Štátnom archíve Zakarpatskej oblasti na Ukrajine. V životopise uviedla, že sa narodila v rodine Bela Bergera a matky, rodenej Jakubovič. Žila na Podkarpatskej Rusi a „do 16 rokov neovládala miestnu reč“. Vydala sa za Hermana Auslendera a v 25. rokoch sa rozviedla. Vtedy sa zoznámila s ľuďmi z Komunistickej strany Československa a za rok sa stala predsedníčkou miestnej organizácie Spolku priateľov Sovietskeho zväzu. Koncom roku 1938 odišla cez Poľsko do Londýna, kde nelegálne pôsobila do konca vojny ako aktívny člen KSČ. V roku 1946 žiadala o možnosť „návratu do vlasti, aby mohla aj naďalej pracovať v prospech strany“.⁴⁵

Osud zakarpatských židov v časoch migračných procesov medzi ČSR a ZSSR v rokoch 1945 – 1948 bol azda jeden z najťažších. Po prežití tragédie holokaustu sa stretli nielen so stratou blízkych i majetku, ale dokonca aj stratou právneho statusu a občianstva. Stali sa priamymi účastníkmi procesov opcie československého občianstva, nelegálnych prechodov hraníc, nútenej repatriácie do ZSSR a ďalších migračných prúdov. Vo všetkých im bolo bránené ako vládou Československa, tak aj sovietskymi orgánmi. Podľa rôznych výpočtov okolo 8 – 12 tisíc zakarpatských židov sa ocitlo v situácii výberu medzi totalitným ZSSR a politicky nestabilným (neskôr „socialistickým“) Československom. V obidvoch im neboli naklonení a preto nie div, že väčšina emigrovala do Palestíny, USA a iných krajín sveta. Tak učinili aj tí zakarpatskí židia, ktorí sa nachádzali v západnej Európe alebo v severnej Amerike – v prvej etape sa usilovali o opciu československého občianstva. Napokon pod vplyvom protiakcií československej vlády a právneho nihilizmu väčšina z nich od pôvodnej myšlienky odstúpila.

Preklad: Michal Šmigel'

⁴⁵ DAZO, f. R-236. Viddil u spravach repatriaciji Zakarpats'koho oblyvkonkomu, m. Užhorod. Op.1. Od. zb. 8a. Lystuvannia z viddilom u spravach repatriaciji RM URSS, mis'kvykonkomamy, planovymy torhovymy orhanizacijamy po pytannjach povernennia, trudovlaštuvannia ta material'noho zabezpečennia repatrijovanych hromadian, ark. 40-41.

List Štefana Bočkaja adresovaný mestu Banská Bystrica (Szerencs, 24. marca 1605)*

KRISZTINA JUHÁSZ

PhD. program Inštitútu histórie Univerzity v Szegede (Maďarsko)

The letter of István Bocskai to the City of Banská Bystrica (Szerencs, 24th March 1605)

Abstract: A letter of Stephen Bocskai written to the city of Banská Bystrica (Neosolium) from Szerencs is published and analyzed in this study, and the historical background is presented as well. The significance of this letter is shown by the fact, that it is the only known and yet unpublished letter of Bocskai addressed to Banská Bystrica. The copy of the document written in Latin can be found in the Österreichisches Staatsarchiv, Vienna. The letter can be connected to the military campaign in Spring of 1605 during the revolt of Bocskai against the Habsburgs (1604 – 1606) at the time of the Long or Fifteen Years' War (1593 – 1606) between the Ottoman and Habsburg Empires. One goal of this specific campaign was to occupy the mining towns of strategic and economic importance, including Banská Bystrica. The campaign was led by one of the captain-in-chief of Bocskai, Ferenc Rhédey, operating in the region of Lower Hungary, north-west of the Danube. Bocskai tried to get the city of Banská Bystrica side with him with promises and threats. In this official letter the general complaints were enumerated, which led to the revolt (the offence of liberty and Protestant religion). The military and political successes achieved in Transylvania and in Upper and Lower Hungary are referred as well. The document contains some information about the movement of Turkish and Tartar auxiliary troops, who aided Bocskai as allies in the war against Emperor Rudolph. As we know from other sources, Rhédey at last occupied Banská Bystrica at 15 April, 1605.

Keywords: István Bocskai, Banská Bystrica, military campaign, 1605, edition of letter

Bádanie a skúmanie korešpondencie Štefana Bočkaja (István Bocskai, 1557 – 1606), ktorá sleduje najdôležitejšie míľniky jeho života, ponúka pre historika množstvo príležitostí. S jej pomocou je možné odhalíť Bočkajovu sieť kontaktov i jeho okamžité politické postoje. Aj keď tento

* Štúdiá vznikla s podporou grantu Collegium Hungaricum MÖB/50-27/2014. Zároveň ďakujem Dr. Sándorovi Lászlóovi Tóthovi za pomoc, ktorú poskytol pri prepise a analýze prameňa.

korpus korešpondencie čo do veľkosti obsahujúci 500 textov zďaleka nie je úplný, predstavuje bohatý pramenný materiál aj na obdobie Bočkajovho povstania (1604 – 1606), ktoré vypuklo na konci tzv. dlhej, resp. Pätnásťročnej vojny (1593 – 1606) medzi Habsburskou monarchiou a Osmanskou ríšou. Táto štúdia prináša edíciu listu Štefana Bočkaja, ktorý na jar 1605 adresoval mestu Banská Bystrica (Neusohl), tiež analyzuje okolnosti jeho vzniku, ako aj historické pozadie. Dôležitosť textu, ktorý v ďalšom predstavíme, spočíva v tom, že je to dodnes jediný a navyše nepublikovaný list, ktorý Štefan Bočkaj adresoval mestu.

Štefan Bočkaj tento svoj zachovaný list datoval 24. marca 1605, čo ho zasadzuje do skupiny listov, ktoré vznikli v Szerencsi. Výskum korešpondencie núka príležitosť na približnú rekonštrukciu Bočkajových presunov. Na základe toho možno konštatovať, že sa v dobe medzi 8. marcom až 25. aprílom 1605 zdržiaval na hrade Žigmunda Rákociho (Zsigmond Rákóczi) v Szerencsi ležiacom v Zemplínskej stolici. Ide o obdobie, ktoré bolo prípravou k szerencsskému snemu zahájenému 17. apríla 1605 a k tohoročnej jarnej vojenskej výprave. Podľa mojich zistení môžeme do tohto obdobia datovať 34 edovaných a 18 nevydaných dokumentov, spomedzi ktorých v 46 prípadoch vystupuje Bočkaj ako pisateľ listu.¹

Listy týkajúce sa v rovnakej miere diplomacie aj vojenských záležitostí poukazujú na to, že Bočkaj v tom čase považoval za svoju hlavnú úlohu zorganizovanie snemu v Szerencsi a súčasne zaistenie vnútornej aj vonkajšej podpory pre povstanie. Cieľom uhorského snemu zvolaného do Szerencsu bolo rokovanie o potvrdení dosiahnutých výsledkov, o pokračovaní vo vojne v dôsledku neúspechu mierových rokovaní, resp. o ďalšom postupe.² Korešpondencia nám odкрýva rozvetvenú sieť kontaktov. Možno identifikovať viac ako tucet Bočkajových korešpondenčných partnerov.³ V záujme zaistenia podpory pre povstanie si Bočkaj od marca 1605 vymenil listy okrem iných s krajinským sudcom Štefanom

¹ Tieto údaje zodpovedajú aktuálnym výsledkom mojej pripravovanej dizertačnej práce s názvom „Výskum a kritická analýza korešpondencie Štefana Bočkaja“.

² *Magyar Országgyűlési Emlékek XI.* (1605 – 1606). Ed. KÁROLYI, Árpád. Budapest, 1899, s. 125.

³ Krátky prehľad listov, ktoré Štefan Bočkaj v tom čase odoslal vid' v: NAGY, László: *Egy szablyás magyar úr Genfben.* Hajdúböszörmény, 2000. s. 170-173.

Bátorim (István Báthory) z Ecsedu,⁴ ďalej s jeho dvorným kazateľom Lukášom Vadašom (Lukács Vadas),⁵ ako aj s jeho tajomníkom Štefanom Petőom (István Pethő).⁶ Pristaviť sa oplatí tiež pri 12 maďarských listoch Štefana Bočkaja, ktoré adresoval zadunajským stoliciam a magnátom a v ktorých im vysvetľoval ciele povstania a súčasne ich vyzval na jeho podporu.⁷ Pri porovnaní týchto exemplárov s jeho listami adresovanými

⁴ List Štefana Bátoriho z Ecsedu Štefanovi Bočkajovi datovaný 8. marca 1605 v Ecsede. BALÁZS, Mihály: Ecsedi Báthori István levelei Bocskaihoz. In: *Acta Hungariae Litterarum Hungaricarum Tom. X-XI*. Szeged, 1972, s. 45; porovnaj: Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár, (ďalej len: MNL MOL) P 108 Esterházy család hercegi ágának levéltára (= Archív kniežacej rodiny Esterházyovcov), Repositorium 46. Fasc. G. 238. Mikrofilm: 14527. List Štefana Bátoriho z Ecsedu Štefanovi Bočkajovi datovaný 14. marca 1605 v Ecsede. BALÁZS: Ecsedi Báthori István levelei. s. 45-46; porovnaj: MNL MOL Rep. 46. Fasc G. 241. Mikrofilm: 14527. List Štefana Bátoriho z Ecsedu Štefanovi Bočkajovi datovaný 25. marca 1605 v Bervení. BALÁZS: Ecsedi Báthori István levelei. s. 46; porovnaj: MNL MOL Rep. 46. Fasc G. 237. Mikrofilm: 14527.

⁵ List Štefana Bočkaja Lukášovi Vadašovi datovaný 20. marca 1605 v Szerencsi. BOCSKAI, István: *Levelek. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította: BENDA, Kálmán*. S. I., 1992, s. 116-118; porovnaj: THALY, Kálmán: Bocskai István leveles könyve. In: *Magyar Történelmi Tár*, Budapest, 1874, s. 66-67; porovnaj: MNL MOL, E 211 Lymbus Series III. XXXII Fasc. 113. fol. 11^{r-v}.

⁶ List Štefana Bočkaja Štefanovi Petőovi datovaný 20. marca 1605 v Szerencsi. BOCSKAI: *Levelek*, s. 118-120; porovnaj: THALY: Bocskai István leveles könyve, s. 68-69; porovnaj: MNL MOL E 211 Lymbus Series II. XXXII. Fasc. 113. fol. 11^{v-12^v}.

⁷ Listy, ktoré som preskúmala, boli napísané nasledujúcim adresátom: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten (ďalej len: ÖSTA HHStA UA AA), Fasc. 147. fol. 78^r-81^r (adresa: fol. 82^v) – predstavenstvo Vašskej stolice; ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 74^r-76^r (adresa: fol. 77^v) – predstavenstvo Mošonskej stolice; ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 58^r-60^r (adresa: fol. 61^v) – Ladislav Poláni (László Polányi); ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 54^r-57^r (adresa: fol. 58^v) – Gašpar Šenei (Gáspár Sennyey); ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 50^r-53^r (adresa: fol. 54^v) – Juraj a Krištof Bánfi (György a Kristóf Bánffy); ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 46^r-49^r (adresa: fol. 50^v) – Tomáš a Ladislav Nádasdi (Tamás a László Nádasdy); ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 42^r-45^r (adresa: fol. 46^v) – Štefan Török (István Török); ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 40^r-41^r (adresa: fol. 42^v) František Bařáni (Ferenc Batthyány); ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 36^r-39^r (adresa: fol. 40^v) Mikuláš Zrínsky (Miklós Zrínyi); ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 34^r-35^r (adresa: fol. 36^v) – predstavenstvo Vesprémskej stolice; ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 30^r-33^r (adresa: fol. 34^v) – Tomáš Sécí (Tamás Széchy) (V tomto prípade sa pri datovaní pomýlili – pisár omylom uviedol predchádzajúci mesiac: miesto apríla napísal marec.); ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 147. fol. 26^r-29^r (adresa: fol. 30^v) – predstavenstvo Šopronskej stolice. Týchto 12 listov s odkazom na môj výskum naposledy citoval: PAPP, Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Akadémiai doktori disszertáció, Szeged, 2013. n. 534, s. 131.

stavom Šopronskej stolice, resp. všeobecne uhorskej šľachte nemožno identifikovať výraznejšie rozdiely.⁸ Za zmienku tiež stojí, že prostredníctvom korešpondencie, prekročiac hranice krajiny, bol Bočkaj v kontakte aj s tureckým veľkovezírom Lala Mehmedom, belehradským pašom Muratom, temešvárskeým pašom Hasanom, tatárskym chánom Tachtamisom, tureckým sultánom Ahmedom I., moldavským vojvodom Jeremiom Movilom, valašským vojvodom Simeonom Movilom a ohľadne sedmohradských záležitostí zas so Žigmundom Rákocim, Ladislavom Ďulafim (László Gyulaffy) a Jánom Petkim (János Petki).⁹

Bočkai spustil svoju vojenskú ofenzívu na jar roku 1605 počas príprav na snem v Szerencsi. Vojenské operácie riadil z Košíc, ktoré obsadil 12. novembra 1604 a v ďalšom ich využíval ako svoje sídlo. Na cisárske vojská sa chystal zaútočiť zo štyroch smerov: na Spiš, na Liptov, proti pohraničným hradom na hraniciach Dolnej zeme a proti banským mestám.¹⁰ Hlavným vojenským cieľom bolo obsadenie z ekonomického hľadiska mimoriadne dôležitých banských miest, ktorého realizáciou poveril západný voj pod velením Františka Rédeiho (Ferenc Rhédey).¹¹

Nižšie publikovaný dokument datovaný 24. marca 1605 sa viaže k obsadeniu Banskej Bystrice. Ešte pred samotným predstavením listu sa oplátí pristaviť pri udalostiach, ktoré bezprostredne predchádzali jeho napísaniu. Bývalý fiľakovský kapitán František Rédei, ktorý zohral kľúčovú úlohu v bitke pri obsadení Banskej Bystrice, sa k Bočkajovi pridal v roku 1604. Ten ho vymenoval za hlavného veliteľa (campiductor) hornouhorskeého vojska.¹² Jazdecké oddiely generála Rédeiho sa 2. marca 1605 objavili pri Banskej Bystrici, aby začali vyjednávať o kapitulácii mesta s richtárom Zalweinom, ktorého si odviedli do svojho tábora

⁸ BOCSKAI: *Levelek*, s. 131-137; porovnaj: THALY: *Bocskai István leveles könyve*, s. 78-82; porovnaj: MNL MOL E 211 Lymbus Series II. XXXII. Fasc. 113. fol. 17-19; porovnaj: NYAKAS, Miklós: *Bocskai kiáltványa Sopron vármegye rendjeihez*. In: *Soproni Szemle*, roč. 44, 2006, č. 2, s. 180; PAPP: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés*, s. 131.

⁹ THALY: *Bocskai István leveles könyve*; BOCSKAI: *Levelek*.

¹⁰ BOCSKAI: *Levelek*, s. 30.

¹¹ NAGY, László: *A Bocskai szabadságharc katonai története*. Budapest, 1961, s. 212.

¹² Ohľadom Františka Rédeiho viď: NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 181-182. Význam vojenskej hodnosti campiductor (po nemecky: Feldmarschall) bol „maršal“. Veliteľ jazdy, náčelník generálneho štábu, reálny vodca všetkých vojsk. Porovnaj: NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 110; BAGI, Zoltán Péter: *A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekvérvényesítés, reformkísérletek*. Budapest, 2011, s. 65.

v Uľanke.¹³ O dva dni neskôr (4. marca) obsadili mesto za účelom jeho obrany cisárske oddiely pod velením Gašpara Triebela. Na druhý deň bolo mesto vydané napospas plieneniu hajdúchov útočiacich na hrad, aj cisárskej posádky, ktorá ho bránila. K bitke oboch znepriatelených táborov, z ktorej vyšli víťazne labanci, došlo 6. marca pri Uľanke.¹⁴ Následne Rédei 12. marca obsadil Fiľakovo považované za najdôležitejšiu pevnosť línie pohraničných hradov banského okolia. Rédei o týchto udalostiach referoval Bočkajovi zdržujúcemu sa v Szerencsi na osobnom stretnutí.¹⁵

Za týchto okolností vznikol Bočkajov list adresovaný mestu Banská Bystrica. Tento po latinsky napísaný dokument sa zachoval v kópii uloženej vo viedenskom Österreichisches Staatsarchiv. List začína latinskou intituláciou jeho pisateľa: „Štefan Bočkaj z Kišmarje, z Božej milosti knieža Sedmohradska, pán Častí Uhorska (Partium) a sikulský župan“. Túto podobu intitulácie možno nájsť v listoch, ktoré vznikli v dobe od 12. decembra 1604 do 20. apríla 1605. Zmena nastala voľbou Bočkaja za knieža v Szerencsi 19. – 20. apríla 1605.¹⁶ Odvtedy sa jeho intitulácia v listoch nachádza v podobe: „Stephanus Dei gratia Hungariae Transylvaniaeque Princeps et Siculorum Comes“, t. j. „Štefan z Božej milosti knieža Uhorska a Sedmohradska a sikulský župan“.¹⁷

Po obvyklej salutácii Bočkaj začína vecnú časť listu vysvetlením, čo ho primalo k vyhláseniu protihabsburského povstania a k chopeniu sa zbrane (*arma sumere coegerit*). Medzi menovanými všeobecnými príkormi, ktoré zasiahli celý štát sa najväčší dôraz kladie na spustošenie krajiny, ktorá sa stala bojiskom protitureckej vojny trvajúcej celých pätnásť rokov a na porušenie slobôd vlasti, vierovyznania a svedomia (*violataque patriae, vero religionis et conscientiae libertate*).¹⁸ Počas vojny sa do tureckých rúk dostali dôležité pohraničné hrady (Jäger/Eger, Kaniža/Kanizsa), čo znásobené stále sa zvyšujúcimi daňovými ťarchami a rabovaním cu-

¹³ Uľanka je v súčasnosti mestskou časťou Banskej Bystrice, v minulosti boli samostatnou obcou v okrese Banská Bystrica.

¹⁴ NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 213.

¹⁵ NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 213-214.

¹⁶ Ohľadom kniežacej voľby v Szerencsi viď NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 233; NAGY: *Egy szabalyás magyar úr*, s. 173-176.

¹⁷ Porovnaj: BOCSKAI: *Levelek*, s. 154-157.

¹⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wiener Hofkriegsrat, Akten des Wiener Hofkriegsrates, (ďalej len: ÖSTA KA HKR) 154. EXP. fol. 74.

dzích žoldnierov viedlo k čoraz väčšej nespokojnosti. Habsburgovci sa v roku 1603 rozhodli spustiť násilnú rekatolizáciu aj v Uhorsku, ktoré sa ku koncu 16. storočia stalo väčšinovo protestantským. Obsadzovaniu kostolov a zákazom protestantských obradov nasadil korunu artikulu (zákonný článok) č. 22 z roku 1604, ktorý zakázal rokovať o nábožen- ských otázkach na uhorskom sneme.¹⁹

V liste je odkaz na dovtedajšie výsledky povstania, na úspechy v Sedmohradsku a na území Valašska, Dolného a Horného Uhorska.²⁰ V súvislosti so Sedmohradskom to znamenalo úspechy politické aj vojenské súčasne. Bočkajov prvý pokus o získanie si sedmohradských stavov sa uskutočnil 12. decembra 1604, keď v liste napísanom v Myšli prosil o podporu sedmohradské stavy.²¹ Jeho výzva vtedy ešte ostala bez odozvy. Na začiatku roku 1605 sikulský magnát Ján Petki získal pre toto hnutie Sikulov aj Maďarov, ktorých reprezentácie na sneme v Nyáradszeredi (Miercurea Nirajului) 12. februára zvolili Bočkaja za sedmohradské knieža a sikulského župana.²² Ani na vojenskom poli však nebola núdza o úspechy v Sedmohradsku. Také dôležité hrady ako Jenő (Ineu), Lugos (Lugoj), Karánsebes (Caransebeș), Kóvár (Cetatea Chioarului) získal Bočkaj bez boja. Väžnejšie boje sa odohrali pri Satmári (Satu Mare) a pri Szamosújvári (Gherla).²³ O sedmohradských úspechoch referoval Bočkaj v jednom zo svojich listov takto: „V Sedmohradsku sú na našej strane všetci Sikulovia, celá šľachta, aj väčšina miest a tamojších pohraničných hradov: Lippa (Lipova), Lugas a Karán-Sebes.“²⁴ Získanie

¹⁹ BENDA, Kálmán: *A Bocskai szabadságharc*. Budapest, 1955, s. 18-23.; NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 30-39.

²⁰ ÖSTA KA HKR Akten 154. EXP. fol. 74.

²¹ List bol najprv publikovaný s datovaním 12. september 1604: *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. Ed. gróf MIKÓ, Imre. Kolozsvár, 1855, s. 213-215. Korigovanú verziu s datovaním 12. december 1604 viď: *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. V. Ed. SZILÁGYI, Sándor. Budapest, 1875-1898, s. 360-362. Porovnaj: BOCSKAI: *Levelek*, s. 94-97; ÖSTA HHStA UA AA Fasc. 146. fol. 22^{r-v}.

²² Podrobnejšie o kontaktoch medzi Jánom Petkim a Štefanom Bočkajom a sedmohradských udalostiach viď: JUHÁSZ, Krisztina: Petki János szerepe Bocskai István politikájában. In: *II. Koraujkorász Doktor Konferencia tanulmány kötet*. (Štúdia v tlači).

²³ *Erdély története három kötetben*. I. kötet: A kezdetektől 1606-ig. Eds. MAKKAI, László – MÓCSY, András. Budapest, 1988, (autorom príslušnej časti je BARTA, Gábor), s. 535.

²⁴ THALY: *Bocskai István leveles könyve*, s. 65. Porovnaj: MNL MOL E 211 Lymbus Series II. XXXII. Fasc. 113. fol. 10-11.

Moldavska a Valašska bolo pre Bočkaja dôležité z hľadiska vojenskej podpory. S moldavským kniežaťom Jeremiom Movilom a jeho bratom Simeonom Movilom nadviazal Bočkaj kontakty na začiatku roku 1605 a dohodol sa s nimi, že Moldavci poskytnú pomoc na sedmohradskom vojnovom poli. Získanie Valašska neprebehlo tak hladko, pretože to spočiatku podporovalo habsburgovskú stranu a až neskôr, pod dojomom úspechov povstalcov, prešlo na ich stranu.²⁵ V súvislosti s úspechmi povstalcov v Uhorsku treba pripomenúť, že po obsadení Košíc Bočkajovými jednotkami sa najprv do ich moci dostala východná časť územia Slovenska a neskôr, v prvej polovici roka 1605 postupne aj zvyšok jeho územia.

Z nižšie publikovaného listu môžeme vyvodíť aj termín stretnutia Bočkaja s Rédeiom. Je isté, že generál informoval Bočkaja o obsadení Fiľakova (12. marec) osobne.²⁶ V uvádzanom liste z 24. marca sa Bočkaj zmieňuje o tom, že Františka Rédeiho, generála svojho vojska, hlavného vojenského veliteľa Dolného Uhorska (*Generalem exercituum nostrorum, in inferiori Hungaria Campiductorem*) posielala zo Szerencsa s istým rozkazom a silným vojskom späť na oné časti Uhorska (*certiore instructione et validioreque exercitu, ad partes illas remiseremus*).²⁷ Na základe toho môžeme konštatovať, že ich stretnutie sa uskutočnilo medzi 12. a 24. marcom 1605.

Prameň obsahuje viaceré zmienky aj o tureckých a tatárskych pomocných zboroch, resp. o ich presunoch. Bočkaj vo svojom liste odkazuje, že uvidia ohromné vojsko Turkov a Tatárov (*Turcarum et Tartarorum ingentem exercitum*), ktoré je s ním a s jeho generálom (rozumej s Rédeiom). Ba naznačuje aj to, že v krátkom čase sa objaví aj samotný neporaziteľný a veľký turecký sultán (*ipsum invictissimum Imperatorem Turcarum*), ktorý v rozpore so zaužívanými zvyklosťami (*praeter consuetudinem usitatam*)²⁸ príde s nesmierne veľkým vojskom (*innumerabili cum exercitu*

²⁵ NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 147-148.

²⁶ Bočkaj spomína obsadenie Fiľakova vo viacerých listoch, ktoré napísal 20. marca 1605: SZILÁGYI, Sándor: *Bocskay István és Illésházy István levelezése*. In: *Történelmi Tár*. Budapest, 1878, s. 64-67.

²⁷ ÖSTA KA HKR Akten 154. EXP. fol. 74.

²⁸ Bočkaj tu pravdepodobne poukazoval na skutočnosť, že od Sulejmanových čias sa už sultáni nezvykli zúčastňovať vojenských ťažení. Výnimkou bola účasť Mehmeda III. na jágerskom ťažení v roku 1596, ktoré ukončila bitka pri Mezökereesztesí.

affore). Bočkaj, ktorého turecká Porta podporovala, skutočne mohol počítať s jej politickou i vojenskou pomocou, čo bolo naozaj potrebné, veď bez nej by bola šanca na úspech povstania minimálna. Z listu teda vyplýva, že Bočkaja a Rédeiho aj v tomto momente sprevádzali tureckotatárske oddiely.²⁹ László Nagy odhadol, že okolo 10. marca mohlo k Bočkajovi doraziť 4000 osmanských vojakov.³⁰ Na začiatku apríla Bočkaj v liste adresovanom tureckému sultánovi vyjadruje nespokojnosť s veľkosťou osmanskej pomoci: „okrem jágerského pašu Sinana mi nikto iný neprišiel na pomoc“.³¹ V skutočnosti Bočkaj s väčšou vojenskou pomocou v tom čase nemohol počítať. Pri pohybe osmanského vojska treba totiž brať na zreteľ jeden z činiteľov jeho akčného rádiusu – skutočný začiatok vojenského ťaženia, ktorý spravidla pripadal na 23. apríla (Hizir Ilias). Osmanské vojsko sa obvykle vydávalo na ťaženie do Uhorska až po tomto dátume.³² V analyzovanom dokumente však Bočkaj 24. marca oznamuje Banskej Bystrici, že okrem tureckých a tatárskych oddielov, ktoré ho sprevádzajú, už čoskoro dorazí aj samotný sultán s ohromným vojskom. Podotýka, že predsunuté oddiely tohto vojska denne prekračujú Dunaj pri pevnosti Petrovaradín (*eiusque iam antesignanos quotidie Danubium ad castrum Peter Waradgya transmeare*).³³ V skutočnosti sa do čela svojho vojska nepostavil vtedy ešte maloletý sultán Ahmed I. (1603 – 1617), ale veľkovezír Lala Mehmed, ktorý sa s „veľkou armádou“ vydal na cestu z Istanbulu až 15. mája 1605. Po obvyklej trase dorazil do Belehradu, odkiaľ sa 19. júla vydal cez Zimony (Zemun) na Budín.³⁴ Veľmi pravdepodobne chcel Bočkaj týmito poznámkami o tureckých a tatárskych oddieloch zastrašiť mesto a donútiť ho vzdať sa.

Bočkaj sa teda svojím listom snažil presvedčiť mesto Banská Bystrica

²⁹ ÖSTA KA HKR Akten 154. EXP. fol. 74.

³⁰ NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 214.

³¹ THALY: *Bocskai István leveles könyve*, s. 93. Porovnaj: MNL MOL E 211 Lymbus Series II. XXXII. Fasc. 113. fol. 22^r-23^v.

³² TÓTH, Sándor László: *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*. Szeged, 2000, s. 88, 90-91.

³³ ÖSTA KA HKR Akten 154. EXP. fol. 74. Petrovaradín, dnes súčasť mesta Novi Sad v Srbsku.

³⁴ Kjátib Cselebi krónikája (Fezlike). In: *Török történetírók III. kötet (1566 – 1659)*, Prel. KARÁCSON, Imre, ed. SZEKFŰ, Gyula. Budapest, 1916, s. 351. O osmanskom ťažení v roku 1605 vid' aj: TÓTH: *A mezőkeresztesi csata*, s. 434-435.

ca, aby sa bezodkladne a čím skôr pridalo k povstaniu, a tak umožnilo obnoviť slobodu vlasti a reformu vierovyznania (*libertas patriae restaurari et religio reformari possit*). V prípade, že by sa mesto vzdalo a pridalo k povstaniu, Bočkaj prisľúbil ochrániť a rozšíriť všetky výsady a slobody mesta (*in omnibus vestris privilegiis, licentiis immunitatibus*). V opačnom prípade hrozil zničením Banskej Bystrice ohňom a mečom (*ferro et igni vos devastare*), následným prenechaním mesta ako koristi pre vojakov (*bona praede militum*), ba aj stratou života jeho obyvateľov (*vitam gladio subicturum*). Bočkaj sa vo svojom liste zmienil aj o nedávnom (*nuperrime*) útoku na Banskú Bystricu. Podľa jeho interpretácie svoje víťazné vojsko (*victorem exercitum nostrorum*) svojím listom vyviedol (*per litteras nostras ... eduxerimus*) z centra mesta (*e medio plateae civitatis*), aby tak uchránil mestský majetok (*bonis vestris*) a štátnu pokladnicu Uhorskej koruny (*publico Coronae Hungaricae aerario*).

Bočkajova výzva ostala bez pozitívnej odozvy, podporu Banskej Bystrice sa mu nepodarilo získať. Rédeiho jazda 10. apríla obsadila mesto Zvolen a obľahla Zvolenský zámok. Odtiaľ sa potom v noci 15. apríla vydali do Banskej Bystrice, kde sa zrazili v prudkom strete s miestnou posádkou. Pomocné turecké a tatárske oddiely podpálili hutu na kraji dolného predmestia. Požiar zachvátil celé mesto, no pešiaci sa napriek tomu pustili do boja s Rédeiho vojakmi, ale napokon museli ustúpiť. V bojoch padlo viac ako sto mešťanov. Samotný Triebel, celá posádka aj časť mešťanov sa zachránila útekou. Rédei obsadil opustené a vypálené mesto – Banská Bystrica sa dostala do Bočkajových rúk.³⁵

Pri edícii prameňa sa pridrižiam princípov stanovených Kálmánom Bendom³⁶ a Teréz Oborni.³⁷ Pri jeho publikovaní som sa podujala na jeho úplnú a doslovnú reprodukciu. Usilujem sa pridrižovať pôvodnej interpunkcie ako aj písania veľkých a malých písem. Zachovala som grafickú podobu ypsilonu s dvojbodkou (*ÿ*), keďže textový editor v PC umožňuje používať aj menej obvyklé sady písma. Písanie písmena *u* a *v* som upravila podľa výslovnosti. Všetky skratky som dešifrovala, rozpi-

³⁵ ÖSTA KA HKR Akten 154. EXP. fol. 74-75.; NAGY: *A Bocskai szabadságharc*, s. 218.

³⁶ BENDA, Kálmán: *A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607 – 1790 közötti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata*. In: *Századok* 108, 1974, 2. sz., s. 436-475.

³⁷ OBORNI, Teréz: *A koraiújkor latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról*. In: *Fons* VI, 2000, 1. sz., s. 67-75.

saný text uvádzam v hranatých zátvorkách. Pri čítaní problémových miest som nejednoznačné čítanie naznačila hranatými zátvorkami s otáznikom.

Preklad: *Imrich Nagy*

Edícia prameňa

Signatúra: ÖSTA KA HKR Akten 154. EXP. fol. 74.

*24. marec 1605 v Szerencsi
Štefan Bočkaj mestu Banská Bystrica*

Stephanus Bochkaÿ de Kÿs Maria, miseratione Divina Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungar[iae] D[omi]nus et Siculorum Comes etc. Prudentes ac Circumspecti Sincere nobis dilecti. Salutem et benevolam n[ost]ri commen[dationem].

Cum Sum[m]i ac Omnipotentis Dei ea benignitas et com[m]iseratio, erga afflictissimam patriam et gente[m] Hungaricam effulserit, ut et nos (invitos quidem et fatali necessitate coactos) pro vindicanda multis partibus iam collapsa, violataq[ue] patriae, maxime vero relligionis et conscientiae libertate, arma sumere coegerit; et corda universorum unanimi consensu, in honorem nominis sui, ita concitaverit, ut felici prosperoq[ue] rerum n[ost]rar[um], sub auspicio eiusdem, non solum in Transylvania, Valachia, Transalpina, et Superiore Hungariae verum in inferiore etiam, vest[r]or[um] videlicet confinibus, haud contemnendo progressi fuerimus incremento. Nunc autem cum Generosum D[omi]num Franciscum Redeÿ, Generalem exercituum nostrorum, in inferiori Hungaria Campiductorem, certiore cu[m] instructione, validioreq[ue] exercitu, ad partes illas remiserimus, hisce D[omi]nat[iones] V[est]ras requiren[tes] duximus, commendan[tes] n[ost]ram erga easdem sinceram dilectionem et affectum benevolum, cuius perspicuum Argumentum vel ex eo vobis persuadere potestis, quod nuperrime victorem exercitum n[ost]rum, e medio platea[e] Civitatis vestrae, per literas n[ost]ras, eo momento super venientes, eduxerimus, parcere volentes, partim bonis vestris, partim vero publico Coronae Hungaricae aerario, quod apud vos conservari locupletius novimus, spem habentes certissimam eo D[omi]nat[iones]

V[est]ras prudentiae dono, eoq[ue] Christiani pietatis duci affectu, ut a com[m]uni ista publicae libertatis et religionis assertione, alieni nequam reperiamini. Iam enim Turcar[um] et Tartaror[um] ingentem exercitum, tam nobiscum, quam cum praefato Generali n[ost]ro adesse, oculis ipsis videre potestis brevi etiam ipsum invictissimum et potentissimu[m] Imperatore[m] Turcar[um], praeter consuetudinem usitatum, tempestivius innumerabili cum exercitu affore, eiusq[ue] iam antesignanos quotidie Danubium ad castrum Peter Waradgya transmeare certissimum est.

Protestandum itaq[ue] coram Deo universis Angelis et hominibus et harum serie duximus ut si amicae huic n[ost]rae admonitioni V[est]rae Dom[ini] in tempore locum dare, nobiscumq[ue] pro publici boni emolumento consentire, operamq[ue] haud inutilem et fidelem nobis et Regno Hungariae declarare velint [?], bene quidem: alioquin si offenculo huic n[ost]ro proposito fueritis, certissime velimus vobis persuadeatis, absq[ue] omni com[m]iseratione et dilatione, ferro et igni vos devastare, bona praede militum, vitam gladio subiecturum, ut et hoc tandem modo libertas patriae restaurari et religio reformari possit. Sin autem, ut par est, piaae n[ost]rae adhortationi obtemperaveritis, in omnibus v[est]ris privilegys, licentys im[m]unitatibus, non solum illaese conservabimini, sed p[rae]ter expectatione[m] V[est]ram nos benignissimos et clementissimos erga vos semper et in omnibus sitis experturi. Valete. Datum in arce Zerench die vigesima quarta Mensis Martij Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quinto.

Stephanus Bochkaj

M. Kathaj Cancell[arius]
Simon Pechy Secr[etarius]

Na rube text:

Paria Literarum Stephani Bochkaj ad Civitatem Neozoliensem.
Praesent. 2. April An[n]o 1605. An die Perghstath

Ján Kollár in Wien: Bemerkungen zu und Edition seiner Denkschrift über die Slowakei vom März 1849*

KARL W. SCHWARZ

Institut für Praktische Theologie und Religionspsychologie, Evangelisch-Theologische Fakultät, Universität Wien

Ján Kollár in Vienna: commented edition of his disquisition of Slovakia from March 1849

Abstract: The article depicts Ján Kollár's activities and life in Vienna from March to May 1849. It was short, but especially important period from Slovak history point of view. At that time, Slovak national movement hoped that Slovakia would change into autonomous political unit and thus it intensively propagated and lobbied for this program. Hope of its realization was increased by naming three personalities, including J. Kollár, as Slovak confidants of government of the empire in Vienna. Their task was to analyze the situation in the Kingdom of Hungary and provide information of Slovak society to government and its ministers. However, the study also shows the background of political events and Ján Kollár's private life. It mainly uses his letters to his wife where Kollár depicted not only his own view on Slovak national movement, personalities of this movement and power of the empire that he met, but also his worries about the destiny of his wife and daughter who stayed in Pest. There are also his plans, desires and doubts of his future and future of his family after coming to Vienna. There are also depicted several backstage moments and motives that had led to naming Ján Kollár as professor of Slavic archaeology at the Vienna university. Edition of one of several Kollár's elaboration (dated on 22. 3. 1849) is a part of the study where he showed an image and position of Slovak society and proposed measures that the power of empire would accept to fulfil principles of national equality in the case of Slovaks as well.

Keywords: Ján Kollár (1793 – 1852), Slovak national movement, 19th century

I.

Es ist bekannt, dass Ján Kollár (1793 – 1852), als er 1849 von Pest

* Der Beitrag berührt sich mit meinem Aufsatz „Von Budapest nach Wien“: Streiflichter zur Biographie Ján Kollárs (1793 – 1852) [1993], Nachdruck In: SCHWARZ, Karl W.: *Von Leonhard Stöckel bis Ruprecht Steinacker. Biographische Perspektiven der Protestantismusgeschichte im Karpatenbogen* (= *Studien zur deutsch-slowakischen Kulturgeschichte* 3). Berlin : Weidler, 2014, S. 79-97.

nach Wien flüchtete, vom Ministerium des Inneren aufgefordert wurde, sich gutachtlich zu aktuellen Fragen in Ungarn zu äußern. Er hatte sich der Regierung als slowakischer Vertrauensmann zur Verfügung gestellt, deshalb sind die Wiener Jahre Ján Kollárs für die Geschichte der Slowaken so außerordentlich wichtig.¹ Es war seiner politischen Beratertätigkeit zuzuschreiben, dass im Herbst 1849 für ihn ad personam eine Professur an der Alma Mater Rudolphina, nämlich ein Extraordinariat für slawische Archäologie und Altertumskunde, eingerichtet wurde.²

In zahlreichen Briefen vom Frühjahr 1849 berichtete Kollár seiner in Pest zurückgebliebenen Gattin Friederike Wilhelmine und der Tochter Ludmilla über seine Tätigkeit in Wien,³ die ihm den Ruf eines „Handlangers des Neoabsolutismus“ eingetragen hatte,⁴ ein charakteristisches Urteil seiner magyarischen Gegner. Die Slowaken erblickten hingegen in seinem herausragenden Werk „Slávy dcera“ den „spirit of the nation“⁵ und sahen in ihm einen ihrer inspirierenden Intellektuellen, dessen Tätigkeit in Wien freilich auf die austroslawistische Achsenbildung hinsteuerte⁶ und der sich deshalb von einem Jungslowaken sagen lassen musste, dass „... ohne das Slowakisch der Slowake (aufhöre), Slowake zu sein.“

¹ IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana – PODOLAN, Peter – VIRŠINSKÁ, Miriam: *Viedenské roky Jána Kollára. Básnik a mesto* [Die Wiener Jahre Ján Kollárs. Der Dichter und die Stadt]. Bratislava 2015; ŠKVARNA, Dušan: Über die zerrissenen Zusammenhänge. In: LION, Michal – ORAVCOVÁ, Marianna (Hg.): *Austria Slovaca – Slovacia Austriaca. Dimensionen einer Identität*. Wien 1996, S. 77-81; RAJNOCH, Karl: Wien im Geistesleben der Slowaken. In: MARIANELLI-KÖNIG, Gertraud – PAVLOVA, Nina (Hg.): *Wien als Magnet? Schriftsteller aus Ost-, Ostmittel- und Südosteuropa über die Stadt*. Wien 1996, S. 293-315, hier 301 ff.

² Ah Entschließung Olmütz 29. 4. 1849. In: RAPANT, Daniel (Hg.): *Slovenské povstanie* [Der slowakische Aufstand] III/3. Bratislava 1958, Nr. 1023, S. 377-379.

³ Některé listy z korespondence Jána Kollára v letech 1816 – 1851 [Einige Blätter aus der Korrespondenz von Ján Kollár in den Jahren 1816 – 1851]. In: *Časopis Musea Království Českého*. 67, 1893, S. 177-211, hier 203.

⁴ GOGOLÁK, Ludwig von: *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes II: die slowakische nationale Frage in der Reformepoche Ungarns (1790 – 1848)*. München 1969, S. 64.

⁵ KOWALSKÁ, Eva: Slovakia in a Period of Structural Changes 1711 – 1848. In: MANNOVÁ, Elena (Hg.): *A Concise History of Slovakia*. Bratislava 2000, S. 159-184, hier 184.

⁶ HOLOTÍK, Eudovít: Die Slowaken. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (Hg.): *Die Völker des Reiches (= Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918 III)*. Wien 1980, S. 775-800, hier 777.

Kollár hatte hier im Zentrum der Stadt, in der Wallnerstraße, im Haus des Hofbuchhändlers Rohrmann, gegenüber dem Stadtpalais der Fürsten Eszterházy und in der Nähe des Ministeriums Quartier genommen. Sein Status war der eines Ministerialbeamten (*Ministerialrat*), doch offenbar nur auf Zeit, denn er berichtete immer wieder, dass er über die Dauer seiner Verwendung und seines Wien-Aufenthaltes Erkundigungen einholen wolle. Im ersten Brief forderte er seine Frau auf, nach einer Predigtvertretung (er war evangelischer Pfarrer der slowakischen lutherischen Gemeinde in Pest) für die bevorstehenden Osterfeiertage Ausschau zu halten, denn er könne unmöglich seine Gespräche hier abbrechen. Sie verliefen offenbar recht fruchtbar und schienen sich auch weiterhin gut zu gestalten, *„wenn mir nur einige Brausköpfe den Plan nicht verderben“*. Im nächsten Satz berichtete er, dass ihm am Tag zuvor [22. 3. 1849] eine zwölf Personen starke Deputation der Slowaken besucht hatte: Diese wäre am 13. März in Olmütz/Olomouc beim Kaiser gewesen und habe ihre „Olmützer Petition“ überreicht,⁷ die den Gedanken der Gesamtmonarchie mit lokaler nationaler Selbstverwaltung verband. Kollár nannte in diesem Zusammenhang namentlich Karol Kuzmány (1806 – 1866), Ľudevít Štúr (1815 – 1856) und Michal Miloslav Hodža (1811 – 1872). Jozef Miloslav Hurban (1817 – 1888) sei erkrankt und zurückgeblieben. *„Ich stand oder saß als der älteste unter ihnen: und eigene Gefühle bemächtigten sich meiner. Sie schienen mit meinen Schritten und Vorschlägen zufrieden zu sein, nur Hodža will gleich alles übers Knie brechen ...“*⁸ Kollár unterließ es, diese Schritte und Vorschläge im Brief zu konkretisieren,⁹ sodass man über die konstatierte Zufriedenheit nur Vermutungen anstellen kann. Sie betraf gewiss nicht die von Kollár inaugurierte Entscheidung zugunsten einer einheitlichen tschechisch-slowakischen

⁷ Abgedruckt In: RAPANT, *Slovenské povstanie III/3*, Dokument Nr. 939, S. 174-176 – sowie In: BOKES, František (Hg.): *Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848 – 1918* [Dokumente zur slowakischen Volksbewegung in den Jahren 1848 – 1918] I: 1848 – 1867. Bratislava 1962, Nr. 15, S. 62 f.

⁸ Siehe Abbildung bei HOLEC, Roman: In the Political Lines of Force. In: MANNOVÁ, A *Concise History of Slovakia*, S. 206-214, hier 208.

⁹ Mit demselben Datum (22. März 1849) ist eine Denkschrift aus der Feder Kollárs erhalten, in welcher er Vorschläge unterbreitet, wie den dringendsten Bedürfnissen der Slowaken abgeholfen werden könnte – siehe Text niedriger.

Schriftsprache, die von der jüngeren Generation heftig bekämpft wurde.¹⁰ In der vom Justizministerium eingesetzten „Kommission für slawische juristisch-politische Terminologie“, die unter der Leitung von Pavel Jozef Šafárik (1795 – 1861) stand und die Aufgabe hatte, die sprachlich-terminologischen Fragen bei der Edition des Reichsgesetzblattes in zehn verschiedenen Ausgaben zu klären, hatte Kollár die Entscheidung zugunsten einer einheitlichen tschechisch-slowakischen Schriftsprache herbeigeführt und zu verantworten.¹¹

Über seine beruflichen Zukunftspläne äußerte sich Kollár dahin, dass sich einige Alternativen anbieten würden: bei der Staatsdruckerei, im evangelischen Konsistorium, in der Hofbibliothek, jeweils kombiniert mit einer Lehrverpflichtung an der Universität. Bei einer Unterredung mit dem Minister Franz Seraph Stadion (1806 – 1853) am 30. März 1849 erfuhr er, dass er für immer in Wien bleiben solle. Doch ehe er nichts Sicheres wisse, wolle er nicht, dass seine Familie nachkomme oder über seinen beruflichen Fortgang in Pest etwas verlauten lasse. Freilich sollte eine Übersiedlung allmählich ins Auge gefasst werden, er forderte seine Frau jedenfalls auf, *„manches Überflüssige zu verkaufen“*. Eine Rückkehr zwischendurch wäre für ihn *„nicht ohne Gefahr ..., weil die Feinde doch schon wissen, daß ich hier bin und an der Organisirung der Slaven arbeite“* (30. 3. 1849). Im nächsten Brief (6. 4. 1849) wurden abermals Zukunftsperspektiven besprochen: Wiederum habe er mit Stadion über seine Zukunft gesprochen: *„Er scheint aber zu viel darauf zu bauen, daß ich nur aus Pest weg zu kommen wünschte, und froh bin nur in Wien sein zu können“*; Kollár wunderte sich, *„wer ihm diesen Gedanken in den Kopf setzte“*. Er habe ihn dem Minister *„sehr freimüthig aus dem Kopf zu treiben“* versucht. Allerdings hatte er kurz zuvor (8. 3. 1849) seinem Schwager in Weimar

¹⁰ Zum Konflikt: IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: „Slovanský národ“ Jána Kollára [Ján Kollárs Slawische Nation]. In: diess.: *Ján Kollár a slovanská vzájomnosť. Genéza nacionalizmu v Strednej Európe [Ján Kollár und die slawische Solidarität. Die Entstehung des Nationalismus in Mitteleuropa]*. Bratislava 2006, S. 50-59.

¹¹ STOURZH, Gerald: *Die Gleichberechtigung der Nationalitäten in der Verfassung und Verwaltung Österreichs 1848 – 1918*. Wien 1985, S. 35; SLAPNICKA, Helmut: Die Sprache des österreichischen Reichsgesetzblattes. In: *Zeitschrift für Ostforschung*. 23, 1974, S. 440-454, 446.

geschrieben,¹² dass es „eine nicht zu unterdrückende Sehnsucht“ sei, „von hier wegzugehen und anderswo ein ruhiges Plätzchen für den Abend unseres Lebens zu finden“. Der Brief kündigte gewissermaßen eine Ortsveränderung „nach Ost oder Süd“ an.

Weiters erwähnte Kollár die Ernennung des Slovenen Franz Miklosich (1813 – 1891)¹³ zum Professor für slawische Literatur und fügte nicht ohne Koketterie hinzu, dass die Stelle *“eigentlich für mich passend gewesen wäre“*. Nach Pest zwischendurch zurückzukehren, schloss er endgültig aus: es *“wäre nach diesem Lärm und Rauch meiner Wiener Reise sehr gewagt: obwohl ich wider die Magyaren hier gar nicht[s] getan habe“* - und er fügte deprimiert hinzu: *“Es ist fatal[,] im hohen Alter um Amt und Brod zu beteln.“* Eile sei noch keineswegs geboten, weder beim Verkauf des Hausrates noch beim Übersiedeln. Er wolle zwei weitere Wochen zuwarten, um definitive Entscheidungen zu treffen. Hier klang auch die Enttäuschung durch, dass sich bisher nichts Konkretes ergeben habe. Ja er schrieb, dass er die Reise nach Wien wohl nicht unternommen hätte, *“hätte ich die Sache noch in Pest genau gewußt“*.

Im nächsten Brief (9. 4. 1849) klingt die Unruhe durch und Sorge über das Wohlergehen seiner Familie in Pest. Die Hurbans hätten ihm schreckliche Sachen erzählt, wie man mit ihren Habseligkeiten umgegangen sei: alle Bücher, Papiere, Kleider wurden zerrissen, alle Möbel zertrümmert. So etwas fürchte er zwar nicht, wenigstens hatte er es nicht verdient, aber es sei doch gut, auf alles gefasst zu sein.

Am 13. April 1849 ist das Schreiben ganz anders gestimmt. Es ist der längste Brief Kollars an seine Frau und er ist voll Aufbruchsstimmung. Nun ist er endlich in der Lage, seiner Frau die längst erhoffte berufliche Veränderung anzukündigen. Der Staatssekretar Joseph Alexander Frhr. von Helfert (1820 – 1910) habe von ihm eine Lebensbeschreibung und ein Schriftenverzeichnis angefordert, weil man für ihn

¹² Der Brief ist in extenso abgedruckt bei: FEYL, Othmar: Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Jena*. 3, 1953-54, H. 4/5, S. 399-445, 439 f.

¹³ HAFNER, Stanislaus: Franz Miklosich (Miklošič) in den Vorträgen der Minister Franz Stadion und Karl Stremayr an den Kaiser. In: LUKAN, Walter (Hg.): *Franz Miklosich (Miklošič). Neue Studien und Materialien anlässlich seines 100. Todestages (= Österreichische Osthefte Sonderband)*. Wien 1991, S. 105-114, 106.

ein eigenes Katheder für slawische Altertumskunde und Mythologie errichten möchte. Ein Gehalt in der Höhe von 1000 fl. CM und 100 fl. CM Quartiergeld wurde ihm angeboten. Das nimmt sich neben dem Gehalt, das dem um zwanzig Jahre jüngeren Franz Miklosich geboten wurde: 1600 + 200 fl. CM, bescheiden aus, übertraf aber sein bisheriges Pfarrergehalt beträchtlich. Kollár schreibt, dass er diesen Ruf zu diesen Bedingungen angenommen habe. Man hatte es nun im Ministerium sehr eilig, denn es wird erwartet, dass er noch im Sommersemester mit seiner Lehrtätigkeit beginne. Und in der Tat: schon am nächsten Tag, mit 14. April 1849 ist der Ministervortrag beim Kaiser in Olmütz datiert bezüglich der Besetzung der Wiener Lehrkanzel. Dort heißt es über ihn, dass er, *„bisheriger Prediger des slavischen Coetus in Pesth“*, als der für eine Lehrkanzel *„geeignete Mann“* empfohlen werde, *„da er gelegentlich seiner Universitätsstudien in Jena Fries, Luden, Oken, Eichstatt, Gabler u.a. zu Lehrern hatte“*.¹⁴ Es wird seine Bekanntschaft mit Johann Wolfgang von Goethe (1749 – 1832) erwähnt,¹⁵ dass er *„in Deutschland die Überreste slavischer Sprachen, Gebräuche und Alterthümer aufgesucht“* und 1840 und 1844 Reisen nach Italien zur Erforschung der altitalischen Völker, namentlich der Etrusker, Umbrier, Osker durchgeführt habe, die er alle für Vorfahren der Slawen hielt. Als Altertumsforscher, Philologe und Schulmann habe er sich die Anerkennung der Fachleute erworben. Seine politische Haltung, so heisst es dann wörtlich, verdiene *„alles Lob“*, wie er auch infolge seiner gemäßigten und geläuterten Grundsätze von dem Minister des Inneren als Vertrauensmann für die Interessen der Slowaken berufen wurde. Seine gewagte These bezüglich der slawischen Kontinuität zu den altitalischen Etruskern wurde freilich von der Forschung zerpfückt und falsifiziert.¹⁶

¹⁴ Jakob Friedrich Fries (1773 – 1843), Philosoph; Heinrich Luden (1778 – 1847), Historiker; Lorenz Oken (1779 – 1851), Naturphilosoph; Heinrich Karl Eichstatt (1771 – 1848), klassischer Philologe; Johann Philipp Gabler (1753 – 1826), Theologe – sämtliche an der Universität Jena.

¹⁵ MURKO, Matthias: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Graz 1897 – hier auch die autobiographischen Notizen Kollárs über seine Studienzeit in Jena.

¹⁶ MARINELLI-KÖNIG, Gertraud: Ján Kollár aus Wiener Sicht: heute und damals. In: IVANTYŠYNOVÁ, Ján *Kollár a slovenská vzájomnosť*, S. 150-160; IVANTYŠYNOVÁ, PODOLAN, VIRŠINSKÁ, *Viedenské roky Jána Kollára*, S. 64 ff., 70 ff.

Wenige Tage später, am 29. April 1849, erfolgte die allerhöchste EntschlieÙung: Eine Lehrkanzel für slavische Archäologie soll errichtet werden und Johann Kollar wird zum außerordentlichen Professor ernannt¹⁷ mit der Auflage, „in wöchentlich fünf Stunden unendgeldlich (!) Vorträge über slavische Archäologie an der Wiener Universität abzuhalten“.

Knapp vier Wochen später, am Montag, den 21. Mai 1849, nahm Kollár seine Lehrtätigkeit auf. An der feierlichen Antrittsvorlesung nahm sein Freund František Palacký (1798 – 1876) teil, der zur Jahressitzung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften aus Prag angereist war und als Repräsentant des Austroslawismus den akademischen Karriereschritt Kollárs mit Genugtuung registrierte.¹⁸

Im Amtsblatt der Wiener Zeitung erschien eine Einschaltung des Inhalts, dass Kollár täglich (außer Donnerstag) von 5 bis 6 Uhr nachmittags im Hörsaal 153 der thesesianischen Ritter-Akademie über „*slavisch-etruskische Alterthümer*“ lesen werde.¹⁹ Nicht ohne Grund wurde das Bonmot überliefert, Kollár habe eine Berufung erhalten, „die ihn aus den unerquicklichen Verhältnissen in Budapest geradezu erlöste“.²⁰

II.

Kehren wir noch einmal zu Kollars Brief an seine Frau Friederike vom 13. April 1849 zurück: Er gab ihr noch weitere Anweisungen bezüglich des Verkaufs seiner Bibliothek, auch wie er sich seine Nachfolge im Pester Pfarramt vorstelle. Er nannte Michal Miloslav Hodža als wünschenswerten Nachfolger, der als Pfarrer in Liptovský Sv. Mikuláš/Liptószentmiklós wirkte, einer der Protagonisten der Slowaki-

¹⁷ Universitätsarchiv Wien, Personalakt Johann Kollár, fol. 15 – Erlass der k.k. Landesregierung an das Vizedirektorat der Philosophischen Fakultät vom 1. 5. 1849.

¹⁸ Brief Palackýs an seine Frau Therese, Wien 22. 5. 1849. In: KOŘALKA, Jiří (Hg.): *Briefe an Therese. Korrespondenz von František Palacký mit seiner Braut und späteren Frau aus den Jahren 1826 – 1860*. Dresden 2003, S. 459; KOŘALKA, Jiří: *František Palacký (1798 – 1876). Der Historiker der Tschechen im österreichischen Vielvölkerstaat*. Wien 2007.

¹⁹ Universitätsarchiv Wien, Personalakt Kollár, fol. 019 – Phil. Dekanatsakten 1848/49/Nr. 1408.

²⁰ WINTER, Eduard: *Revolution, Neoabsolutismus und Liberalismus in der Donaumonarchie*. Wien 1969, S. 69 f.; vgl. auch FABINY, Tibor: *Ján Kollár – magyar szemmel* [J.K. – mit ungarischen Augen]. In: *Lelkipásztor*. 1993, 7-8, S. 256-260.

schen Nationalen Erweckung und deren politischen Umsetzung war,²¹ nach dem Österreichisch-ungarischen Ausgleich aber in den Dienst der Evangelischen Kirche in Cisleithanien wechseln musste und 1870 gewissermaßen im Exil in Teschen/Tešín starb. Kollárs tatsächlicher Nachfolger in Pest wurde bis zu seiner Amtsenthebung 1862 der langjährige slowakische Lehrer Josef Podhradský (1823 – 1915), der sodann in den Dienst als Militärpfarrer nach Österreich ging, schließlich aber als Professor am serbischen Gymnasium in Neusatz/Novi Sad eine Anstellung fand und dort als Konsequenz seiner panslawistischen Gesinnung zur orthodoxen Kirche konvertierte.²²

Wichtig in unserem Zusammenhang sind die Nachrichten über Kollárs Tätigkeit als Ministerialbeamter. „Heute“, also am 13. April, „bekam ich zur Beantwortung die Frage über die protestantische Kirche, Geistlichkeit und Schulen, wie solche jetzt nach der neuen Constitution zu organisiren wären“. Es oblag Kollár also, in umfangreichen Denkschriften darzulegen, wie der „Grundsatz der Gleichberechtigung aller Nationalitäten“ im kirchlichen Leben Ungarns zu verwirklichen wäre.²³ Seine Memoranden legten Wert auf Praktikabilität, sie verwiesen auf des Verfassers praktische Erfahrungen, sie zielten auf die praktischen Konsequenzen der postulierten Gleichberechtigung aller Nationalitäten, sie begnügten sich nicht mit einer theoretischen Gleichberechtigung, mit der Gleichberechtigung als theoretisches Konstrukt, sie überschritten diese Ebene der theoretischen Reflexion, indem sie politische Schlussfolgerungen anstellten.

Der Slawist Josef Karásek (1868 – 1916) hat daher gemeint, in die-

²¹ HODŽA, Michal M.: *Der Slowak. Beiträge zur Beleuchtung der slawischen Frage in Ungarn*. Prag 1848; ders.: *Protestant proti protestantským unistům v Církvi Evanjelické a.v. v Uhřích* [Protestant gegen die protestantische Union in der Evangelischen Kirche A.B. in Ungarn]. Ve Vídni 1863.

²² IVANTYŠYNOVÁ, Tatiana: *Od luteránstva k pravoslávii: prípad Jozef Podhradský* [Vom Luthertum zur Orthodoxie. Der Fall Jozef Podhradský]. In: diess. (Hg.): *Národ – cirkev – štát* [Volk – Kirche – Staat]. Bratislava 2007, S. 41-48.

²³ VIRŠINSKÁ, Miriam: *Evanjelická cirkev a.v. v Uhorsku a Slováci v druhej polovici 19. storočia* [Die Evangelische Kirche A.B. in Ungarn und die Slowaken in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts]. Martin 2011, S. 35 ff.; IVANTYŠYNOVÁ, PODOLAN, VIRŠINSKÁ, *Viedenské roky Jána Kollára*, S. 42 ff.

sen Memoranden den Politiker Kollár entdecken zu können,²⁴ den er gegen das bekannte Verdikt von Ljudevit Gaj (1809 – 1872) in Schutz nahm, Kollár sei als Poet groß, als Historiker klein, als Politiker am kleinsten!²⁵ Ob ihm dies durch die Edition der Denkschriften gelungen ist, mag her offen bleiben, auch die Kontroverse mit Gaj kann hier auf sich beruhen.

Den Gedankengang der protestantischen Kirchendenkschrift habe ich schon an anderer Stelle erörtert.²⁶ Von ihr dürfte feststehen, dass sie späterhin die Politik des Kultusministers Leo Thun-Hohenstein (1811 – 1888) bestimmt habe, denn jenes von ihm ventilerte Projekt einer protestantischen Reichskirche in Osterreich wurde zunächst den Reorganisationsbemühungen des neoabsolutistischen Staates zugrunde gelegt.²⁷ Da-

²⁴ KARÁSEK, Josef (Hg.): *Kollárova dobrozdání a nástin životopisný z roku 1849* [Kollárs Gutachten und seine Autobiographie aus dem Jahre 1849]. v Praze 1903 = *Sbirka pramenů ku poznání literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku III/2/7* – vgl. ORMIS, Ján V.: *Bibliografia Jána Kollára*. Bratislava 1954, Nr. 373 (71).

²⁵ Die in der Vorrede S. XXVI ohne Fundstelle angegebene Aussage „Kollár – koj je kao poeta velik, kao historik mal, a kao politik najmanji“ findet sich in einem Brief Lj. Gajs an die Redaktion der Illyrischen Nationalzeitung, Wien 30. 7. 1837. Veröffentlicht von Milivoj Šrepol, *Iz ostavine Dragutina Rakovca*. In: *Gradja za povjest kniževnosti Hrvatske, kniga 3*. u Zagrebu 1901, S. 254 – Den Nachweis des Zitates verdanke ich meinem Freund Prof. Dr. Arnold Suppan.

²⁶ SCHWARZ, Karl W.: Eine „protestantische Gesamtkirche Osterreichs [...] ist rathsam!“ Ján Kollár als kirchenpolitischer Vordenker (1849). In: DANIEL, David P. (Hg.): *Evangeljici a evanjelická teológia na Slovensku* [Evangelische und evangelische Theologie in der Slowakei]. Bratislava 1999, S. 133-151; der Beitrag erschien auch In: IVANTYŠYNOVÁ, Ján Kollár a slovenska vzájomnosť, S. 131-149; ders.: Der Protestantismus in der Ära des Neoabsolutismus. Zum Projekt einer protestantischen Reichskirche in der Habsburgermonarchie. In: KOVÁČ, Dušan – SUPPAN, Arnold – HRABOVEC, Emilia (Hg.): *Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849 – 1867*. Bratislava 2001, S. 117-132 – dazu zuletzt VIRŠINSKÁ, *Evangelická cirkev a.v. v Uhorsku*, S. 35 ff.; IVANTYŠYNOVÁ, PODOLAN, VIRŠINSKÁ, *Viedenské roky Jána Kollára*, S. 47 f., 56-63.

²⁷ ZIMMERMANN, Franz (Hg.): *Die Leiturkunden für Neuordnung der evangelischen Kirche im Gesamtstaat Osterreich. Im Jahre 1852 verfasst von Joseph Andreas Zimmermann*. Hermannstadt 1925; ZIMMERMANN, Franz: *Das Ministerium Thun für die Evangelischen im Gesamtstaate Osterreich 1849 bis 1860*. Wien 1926; KERTÉSZ, Botond: *Sondy do vzťahu evanjelickej cirkvi, Slovákov a Uhorského štátu v rokoch 1848 – 1849* [Eine Untersuchung der Beziehungen zwischen der evangelischen Kirche, den Slowaken und dem Ungarischen Staat in den Jahren 1848-1849]. In: *Historický časopis*. 51, 2003, S. 417-434; ders.: Két nemzet bölcsőjénél –

mit nahm Kollár in gewisser Weise das vorweg, was kurzzeitig 1859 mit dem Protestantenpatent dekretiert wurde²⁸ und was als Vorwegnahme der slowakischen Evangelischen Kirche A.B. erschien.²⁹ Ján Michal Seberiny (1825 – 1915) und dessen Cousin Josef Podhradský verfolgten mit ihrer Zeitschrift „Ewangelické cirkewní nowiny“ [Evangelische Kirchenzeitung] das Ziel, das umstrittene Protestantenpatent von 1859 zu propagieren, während ein anderer Cousin der beiden Lajos Szeberényi (1820 – 1875), der mit Sándor Petőfi (1823 – 1849) befreundet und im Mitarbeiterstab von Lajos Kossuth (1802 – 1894) tätig war, gegen die nationalslowakische Bewegung operierte, die Zeitung „Evanjelik“ [Der Evangelische] redigierte und das Protestantenpatent heftig bekämpfte.

Die Verbindung mit den österreichischen Gemeinden zu einer gesamtösterreichischen Reichskirche, von den Slowaken initiiert aus pro-

szlovák evangélikusok a 19. században [Zwei Nationen an der Wiege – slowakische Lutheraner im 19. Jahrhundert]. In: *Keresztyén Igazság*. 69, 2006, S. 5 ff.

²⁸ GOTTAS, Friedrich: *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus*. München 1965; ders.: Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie. In: WANDRUSZKA, Adam – URBANITSCH, Peter (Hg.): *Die Habsburgermonarchie 1848-1918 IV: Die Konfessionen*. Wien 1985, S. 489-595, 502 ff.; CSOHÁNY, János: *A magyarországi protestánsok abszolútizmuskori bécsi kormányiratok tükrében [Die ungarischen Protestanten im Spiegel der Wiener Regierungsdokumente in der Zeit des Absolutismus]*. Budapest 1979; ders.: Révész Imre a polgárosodásért az önkényuralom idején [Imre Révész über die Verbürgerlichung in der Zeit des Despotismus]. In: *Forrádalom után – kiegyezés előtt [Nach der Revolution – vor dem Ausgleich]*. Budapest 1988, S. 391-403; GOTTAS, Friedrich – SCHWARZ, Karl: „Patentisten“ contra „Autonomisten“. Das Protestantenpatent von 1859 im Widerstreit der Meinungen. In: SCHWARZ, Karl – ŠVORC, Peter (Hg.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Wien – Prešov 1996, S. 159-182; PODRIMAVSKÝ, Milan: Súvislosti konfesionálnej otázky a slovenskej politiky v období rokov 1850 – 1867 [Der Zusammenhang konfessioneller Fragen und der slowakischen Politik im Zeitraum der Jahre 1850 und 1867]. In: KOHÚTOVÁ, Mária (Hg.): *Kresťanstvo v dejinách Slovenska [Das Christentum in der slowakischen Geschichte]*. Prešov 2003, S. 123-134; BARÁTH, Béla Levente – FÜRJ, Zoltán (Hg.): *A protestáns pátenés és kora. Tanulmányok és források a pátenesharc 150. évfordulójára alkalmából [Das Zeitalter des Protestantenpatents. Studien und Quellen zum Patentkampf anlässlich des 150-Jahr-Jubiläums]*. Debrecen 2010 – mit Beiträgen von István Orosz, János Csohány, Judit Szathmári, Botond Kertész, Jenő Gergely, Zoltán Fürj, Béla Levente Baráth; zuletzt: VIRŠINSKÁ, *Evanjelická cirkev a.v. v Uhorsku*, S. 74-154.

²⁹ PODHRADSKÝ, Josef: *Wysvětlování císařského patentu ode dne 1. septembra a ministeriálního nařízení ode dne 2. septembra 1859 [Erläuterungen des kaiserliches Patents vom 1. September und der Ministerialverordnung vom 2. September 1859]*. Pešť 1860 – dazu VIRŠINSKÁ, *Evanjelická cirkev a.v. v Uhorsku*, S. 132-134.

tektionistischen Gründen, um dem Nationalitätenkonflikt in der Kirche in Oberungarn ein Ende zu bereiten und den magyarischen Einfluss auf dieselbe durch zentralisierende Tendenzen einzudämmen und aufzufangen, dieses Reichskirchenprojekt hat sich aber niemals verwirklichen lassen, es musste wegen des massiven Drucks der Magyaren noch in der Ära des Neoabsolutismus 1854 fallen gelassen werden.³⁰

III.

Die drei Vertrauensmänner Kollár, Franz von Hánrich (1800 – 1889) und Ján Hlaváč (1798 – 1868) hatten von konkreten Fragen auszugehen, die in einzelne Denkschriften einfließen³¹:

1. Was in der Slowakei für die Gegenwart ohne Verzug zu thun sei, um die Slowaken zu überzeugen, daß ihre Nationalität mit der magyarischen nicht nur theoretisch sondern auch praktisch gleichberechtigt ist.

2. Über Organisierung der protestantischen Kirche in Ungarn und Dotierung ihrer Geistlichkeit.

3. Die Einführung der Gemeinde-Ordnung in der Slowakei und die zu diesem Behufe notwendige Einteilung derselben in Kreise und Bezirke.

4. Was für Maßregeln sind notwendig, damit die slowakische Nationalität für die Zukunft gegen magyarische Übergriffe gesichert wird? folglich, was zu verordnen ist in Bezug auf die Schulen?

³⁰ Ah. Entschließung vom 9. 12. 1854 – ZIMMERMANN, *Leiturkunden*, S. 120 ff.

³¹ KARÁSEK, *Kollárova dobrozdání*, S. 5. Karásek gibt im Gedankengang der Vorrede (S. 76-80, hier 77) bekannt, dass er lediglich die Gutachten Kollárs über das Schulwesen und die protestantische Kirche edieren konnte und die beiden anderen Abhandlungen verloren gegangen seien. Dieser Verlust lasse sich verschmerzen, weil in dem Aufsatz über das Schulwesen auch der Vorschlag zur Einteilung der Slowakei in Bezirke und Kreise enthalten sei. Hánrichs „*Denkschrift über den Schutz der slowakischen Nationalität in Ungarn*“ ist abgedruckt In: RAPANT, *Slovenské povstanie III/3*, Nr. 960, S. 223-238; BOKES, *Dokumenty I*, Nr. 18, S. 70-81. Das Memorandum von Hlaváč ist abgedruckt In: RAPANT, *Slovenské povstanie III/3*, Nr. 951, S. 201-207, sowie BOKES, *Dokumenty I*, Nr. 17, S. 65-70. Bei dem nachfolgend abgedruckten Text handelt es sich um die Beantwortung der ersten Frage. Insgesamt dazu ŠKVARNA, Dušan: Verný sebe v novej skutočnosti. Ján Kollár v rokoch 1848/1849 [Gegenseitig treu in der neuen Realität. J.K. in den Jahren 1848/49]. In: *Philologia XIII Universitas Comeniana. Studia Facultatis Paedagogicae*. Bratislava 1996, S. 19-27 sowie zuletzt: VIRŠINSKÁ, *Evanjelická cirkev a.v. v Uhorsku*, S. 31-35.

Das nachfolgend mitgeteilte Operat nahm auf die erste Frage Bezug. Es wurde vom Grafen Johann Mailáth (1786 – 1855) angefordert und für dessen Gutachten über die Anträge wegen Gleichberechtigung der slowakischen Nationalität³² verfertigt. Das handschriftliche Manuskript ist mit dem Namen Kollárs [Antrag des Kollár] versehen.³³ Im Frühjahr 1849 war die Stimmung unter den slowakischen Migranten in Wien äußerst gedrückt³⁴ und politische Maßnahmen zugunsten der Slowaken sozusagen ein Gebot der Stunde.

Unmaßgebliche Vorschläge wie dem gegenwärtigen dringendsten Bedürfnissen der Slowaken abgeholfen und dadurch die Herstellung der Ruhe und Ordnung bewerkstelligt und eine bessere Zukunft angebahnt werden könnte.

In den Karpathen und unter denselben südlich weit und breit, wohnt seit Jahrtausenden, wohl als Autochthone, ein kräftiger, über zwei Millionen starker, zum slawischen Volksstamm gehörender Menschenschlag, der sich durch schöne Naturanlagen, originelle Sitten und Gebräuche, durch vorzügliche Religiosität, durch unermüdeten Fleiß, durch lebensfrohe Poesie und einen unvergleichlichen Schatz von herrlichen Volksliedern, durch unverbrüchliche Treue gegen den Monarchen, und Ehrfurcht gegen die Obrigkeit aber auch durch sein tausendjähriges Unglück als Folge seiner Unterjochung und Knechtschaft besonders auszeichnet. Dieser Menschenschlag heißen die oberungarischen Slawen oder Slowaken, und ihre Landschaft die Slowakei.

Dieses bis jetzt verlassene Volk und seine Volkstümlichkeit ist gewiß einer besonderen Aufmerksamkeit und Pflege nicht nur bedürftig, sondern auch wert

³² MAILATH, Ján G.: Gutachten über die Anträge wegen Gleichberechtigung der slowakischen Nationalität. In: RAPANT, *Slovenské povstanie*, Nr. 968, S. 256-264.

³³ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Nachlass Bach, Karton 35, Mappe Slowaken – eine Kopie auch ebd. im Nachlass Helfert, Konvolut 5, fol. 8-18. – Abdruck In: RAPANT, *Slovenské povstanie*, Nr. 945, S. 186-189 sowie in slowakischer Übersetzung In: BOKES, *Dokumenty*, Nr. 16, S. 63-65.

³⁴ Brief Palackýs an seine Frau Therese. In: *Briefe an Therese*, S. 458 f.; PICHLER, Tibor: Kaiser, König und Nation: Enttäuschte Hoffnungen. In: *Austria Slovaca. Slovacia Austriaca*, S. 67-76; ŠKVARNA, Dušan: Nachwirkungen der Revolution. Wien und die Slowaken. In: *Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849 – 1867*. Bratislava 2001, S. 45-52.

und würdig. Schon die glorreiche Ahnfrau unseres glorreichen regierenden Kaiserhauses, Maria Theresia, gab diesem Volke als es einmal vor ihrem Thron seine Gegner anfeinden und verleumden wollten, das Zeugnis: „Die Slowaken habe ich lieb, sie sind fromme Christen, arbeitsame Menschen, brave Soldaten und gute Untertanen“. Auf dieses Urteil einer großen Monarchin ist noch heutzutage jeder Slowake stolz; er trägt es im Herzen, er überliefert es im Leben seinen Kindern und Nachkommen, als eine teure Erbschaft, er tröstete sich mit demselben oft in seinem vielen Leiden und begründete auf dasselbe seine Hoffnung einer besseren, diesem Urteile entsprechenden Zukunft. Diese Erwartung täuschte ihn auch nicht. Es erschien auch für ihn das herrliche Geschenk des Zeitgeistes und wird ihm durch die Liebe und Gerechtigkeit seines väterlichen Monarchen dargeboten, das Geschenk der Gleichberechtigung aller unter dem Szepter Österreichs lebenden Nationalitäten. Es ist begreiflich, wenn bei dem Erwachen einer Nationalität mitunter auch nach Innen und Außen manche Mißgriffe geschehen und von Einzelnen Abwege eingeschlagen werden, welche auf der einen Seite im Leben verschiedene Verirrungen und Wirren erzeugen, auf der anderen der Regierung Verlegenheiten verursachen.

In einem solchen Zustande befindet sich jetzt das slowakische Volk. Von Außen nicht genau begrenzt und gesichert, mit fremden Elementen schon immer vermischt, jetzt immerwährenden friedensstörenden Einflüsterungen und aufrührerischen Intrigen und Einflüssen ausgesetzt: Im Inneren durch Glaubensbekenntnisse und Mundarten geteilt, durch Verbreitung solcher ihm früher kaum bekannten Ideen und Gefühle in Gärung gesetzt, befindet sich dieses Volk in diesem Augenblicke in einer Lage, wo ideelle Hilfe nötig ist, in der schon zugleich auch die Begründung einer besseren Zukunft angebahnt werden könnte.

Indem aber dies ein sehr wichtiges, das ganze innere und äußere politische und kirchliche Volksleben umfassendes, also Zeit, Ruhe und vielseitige Über[legungen] erforderndes Werk sei, so wird sich der Unterfertigte für Jetzt kurz nur darauf beschränken, was peremptorisch ist, was für die Gegenwart ihm nützlich und notwendig zu seyn scheint, um die Wirren nicht weiter um sich greifen zu lassen und anderen vielleicht noch größeren Übeln und Verwicklungen früher vorzubeugen. Zu dem Endzweck beantragt er folgende Maßregeln:

1. Die Ernennung und Aussendung eines k.k. Kommissärs in die Slowakei. Dieser müßte ein Mann sein, zu dem sowohl die Regierung als auch die

Slowaken Zutrauen hätten, charaktervoll über den Partheien stehend, klug und der Sprache des Volkes soweit mächtig, daß Jedermann ihm sich nähern und verständlich machen könnte. Seine Obliegenheiten wären:

- a) die bereits bestehenden Beamten zu überwachen;*
- b) neue, wo es nötig wäre anzustellen;*
- c) die Widersprüche zwischen ihren verschiedenen Verordnungen in den verschiedenen Komitaten und Ortschaften zu heben und auszugleichen;*
- d) die Entfesselung der Slowaken und ihrer Nationalität weise zu leiten und die dadurch entstandenen neuen Verhältnisse zu gestalten;*
- e) den Gebrauch der magyarischen Sprache im Geschäftsleben sogleich zu beseitigen und die Muttersprache an deren Stelle und Rechte einzusetzen;*
- f) die allgemeinen neu auftauchenden dringenden Bedürfnisse ohne Verzug zu befriedigen, die Funken des Aufstandes und Blutvergießens im Keim zu ersticken,*
- g) alle Einverständnisse, Korrespondenzen und Kommunikationen mit den Rebellen zu verbieten und zu verhindern, und überhaupt an der Wiederherstellung der Ruhe und Ordnung nach Möglichkeit zu arbeiten.*

2. Seine kaiserliche Majestät möge gnädigst sobald als möglichst (!) in einem an die Slowaken eigens gerichteten Patente das deutlich und positiv aussprechen, daß sich der Grundsatz der Gleichberechtigung namentlich auch auf die Slowaken und ihre Nationalität erstrecke; daß auch dieses Volk in die Reihe der Schwester-Nationen des österreichischen Staates gehöre und förmlich aufgenommen werde; daß auch seine Nationalität nicht nur anerkannt und geachtet, sondern auch durch alle erlaubte Mittel gefördert werde. Dieses ist umso nöthiger, da in der neuen Reichsverfassung für das Kaiserthum Österreich von diesem Volke gar keine Erwähnung geschieht, indem andere weit kleinere ausdrücklich genannt werden.

3. Es möge eine politisch-nationale Zeitung ohne Verzug ins Leben treten, redigiert durch einen ruhigen, umsichtigen und unpartheiischen Mann, in einer Sprache die nicht ganz hochböhmisch, aber auch nicht ganz plebejischslowakisch wäre, sondern die goldene Mittelstraße beobachten würde, zur Versöhnung der mundartlichen Streitigkeiten. In dieser mögen Verordnungen der Regierung dem Volke bekannt gemacht werden und Aufsätze gedruckt, welche das Volk in seinem politischen Jugendalter über seine wahren Interessen belehren, vor Abwegen warnen, reelle Volkserziehung und Bildung verbreiten, Industrie und

Handel erleichtern, usw.

4. Die bisherige lästige Führung der Kirchenbücher, Matriken und Protokolle in der magyarischen Sprache möge in den slawischen Gegenden und Gemeinden sogleich aufhören und von nun an in der Muttersprache geführt werden. Auch magyarische Predigten und Gebethe in slowakischen Kirchen sollen sogleich beseitigt werden. Den slawischen Matrikularextrakten, z.B. Tauf-, Kopulations- und Todtenscheine, wenn solche ins Ausland verlangt werden, soll eine treue deutsche, magyarische oder lateinische Übersetzung beigefügt werden. In den Elementar- und Bürgerschulen möge der Zwang und Druck mit der magyarischen Sprache ebenfalls beseitigt werden und statt der zahllosen Sprachlehren und Wörterbücher, Zungenübung und Gedächtnisplackereien sollen mehr Herz und Verstand bildende Realwissenschaften betrieben werden, damit der Slowak nicht mehr zum Sprach-Automaten, sondern zum wahren Menschen und nützlichen Staatsbürger in der ihm von Gott selber gegebenen Sprache erzogen werde.

Wien, 22. März 1849

IV.

Ján Kollár hat die Befriedung der politischen Wirren durch den neoabsolutistischen Staat erlebt – allerdings mit einem die Slowaken zu tiefst enttäuschenden Ende. Das Reichskirchenprojekt konnte auch nicht verwirklicht werden. Im Unterschied dazu hat das 1855 abgeschlossene Konkordat eine über den Gesamtstaat (Ungarn also einschließende) erstreckende Gültigkeit beansprucht, ja dieses Konkordat wurde geradezu als eine der wichtigsten Klammern des neoabsolutistischen Einheitsstaates gewertet,³⁵ das eine ganz besondere Ausprägung des Bündnisses von Thron und katholischem Altar mit sich brachte. Kollár erlebte dies nicht mehr. Am 24. Jänner 1852, in seinem fünften akademischen Semester an der Wiener Universität, ist er im 59. Lebensjahr in seiner Wohnung verstorben - nun nicht mehr in der Wallnerstraße, sondern auf der Land-

³⁵ LEISCHING, Peter: Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. In: *Die Habsburgermonarchie IV: Die Konfessionen*, S. 1-247, 29; CSÁKY, Moritz: Die römisch-katholische Kirche in Ungarn, ebd. S. 248-331.

straße, in einem bis heute gut erhaltenen Biedermeierhaus in der Ungargasse [alte Hausnummer 364; Ecke Bock- (heute: Beatrix)gasse/Ungergasse], in dem 28 Jahre vorher Ludwig van Beethoven seine IX. Sinfonie vollendet hatte. Eine Gedenktafel an den ehemaligen berühmten Bewohner wurde hier angebracht,³⁶ wie auch im Arkadenhof der Alma Mater Rudolfina ein Medaillon an den ehemaligen Professor für Slavische Archäologie erinnert.³⁷ Beerdigt wurde er am St. Marxer Friedhof, erst 1904 wurden seine Gebeine nach Prag überführt. Das Wiener Grabdenkmal ist heute verwittert und nicht mehr zu rekonstruieren. Es trug einstens ein Medaillon mit der Inschrift (in tschechischer Sprache)³⁸: *“Als er lebte, trug er die ganze Nation im Herzen, nun er gestorben, lebt er im Herzen der ganzen Nation“* – ein schmeichelnder Satz, nicht ohne Rätsel und Doppelsinn, dem die List der Geschichte ein Fragezeichen anfügte.³⁹

Zhrnutie

Ján Kollár vo Viedni: komentovaná edícia jeho pojednania o Slovensku z marca 1849

Príspevok rakúskeho historika cirkevných dejín 19. storočia Karla W. Schwarza, ktorý publikuje aj na Slovensku, približuje pôsobenie a život Jána Kollára vo Viedni od marca do mája 1849. Išlo o krátke, ale z hľadiska slovenských dejín 19. storočia mimoriadne dôležité obdobie. Vtedy sa slovenské národné hnutie nádejalo, že sa Slovensko pozdvihne na autonómny politický útvar a intenzívne propagovalo tento program a zaň lobovalo. Nádeje na jeho uskutočnenie zvyšovali aj menovanie troch osobností, medzi nimi aj J. Kollára, za slovenských dôverníkov ríšskej vlády vo Viedni. Ich úlohou bolo analyzovať situáciu v Uhorsku a poskytovať vláde a jej ministrom informácie o slovenskej spoločnosti. Karl Schwarz uverejnil v druhej časti svojej štúdie jeden z viacerých Kollárových elaborátov (z 22. 3. 1849), v ktorom vykreslil obraz a postavenie slovenskej spoločnosti a navrhol opatrenia, ktoré má okamžite prijať ríšska moc, aby sa aj v prípade Slovákov začali naplňovať zása-

³⁶ KONRAD, Ingrid: Ján Kollár vo Viedni. In: IVANTYŠYNOVÁ, PODOLAN, VIRŠINSKÁ, *Viedenské roky Jána Kollára*, S. 5.

³⁷ MAISEL, Thomas: *Gelehrte in Stein und Bronze. Die Denkmäler im Arkadenhof der Universität Wien*. Wien – Köln – Weimar 2007, Nr. 122.

³⁸ MARINELLI-KÖNIG, *Kollár aus Wiener Sicht*, S. 160.

³⁹ SCHWARZ, Karl-Peter: *Tschechen und Slowaken. Der lange Weg zur friedlichen Trennung*. Wien – Zürich 1993.

dy národnostnej rovnoprávnosti.

V prvej časti príspevku autor dal nahliadnúť aj do pozadia politického diania a súkromia Jána Kollára. Využívajúc najmä Kollárove listy manželke, v nej priblížil nielen jeho pohľad na slovenské národné hnutie, na osobnosti toho hnutia i ríšskej moci, s ktorými sa stretol, ale aj Kollárove obavy o osud manželky a dcéry, ktoré zostali v Pešti, jeho plány, túžby i pochybnosti o budúcnosti svojej i svojej rodiny po príchode do Viedne. Taktiež načrtnol viacero zákulisných momentov i motívov, ktoré viedli k menovaniu Jána Kollára za profesora slovanskej archeológie na Viedenskej univerzite.

FRIMMOVÁ, E.: *Rok 1515 v premenách času (na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon)*. Bratislava : Post scriptum, 2015, 280 s. ISBN 978-80-89567-54-6

Literárne a naračné pramene patria medzi etablované zdroje historického poznania. Obzvlášť to platí pre obdobie humanizmu a renesancie, kedy sa pozornosť učených autorov sústreďuje na človeka a jeho miesto v spoločnosti. Ich diela preto poskytujú nevšedne bohatú materiu pre poznanie nuansí života jednotlivca – reprezentanta elít, aj celých spoločností na prahu novoveku. Ocenenie si teda zasluhuje každý počin, ktorý sprístupňuje takéto pramene pre moderného čitateľa, pre ktorého latinský originál týchto textov môže byť nepreniknuteľnou bariérou. Uvedené napĺňa aj edícia *Scrinium Latino-Slovacum* Katedry klasických jazykov na Filozofickej fakulte Trnavskej univerzity, ktorá si za svoj cieľ určila systematicky sprístupňovať významné diela novolatinského písomníctva z obdobia renesancie a baroka s väzbami na územie dnešného Slovenska.

V rámci tejto edície bol v roku 2014 publikovaný aj pozoruhodný cestopis talianskeho humanistu Richarda Bartoliniho (asi 1470 – 1529) *Hodoeporicon, id est Itinerarium cardinalis Gurcensis quaeque in conventu caesaris et trium regum memoratu digna gesta sunt*, 1515 (*Odeporicon*, t. j. Cestovný denník gurského biskupa Matúša, čiže čo pamätihodné sa udialo na sneme cisára a troch kráľov).¹ Bartolini tu opisuje cestu gurského biskupa Matúša Langa z Augsburgu do Bratislavy a Viedne, kde sa v roku 1515 uskutočnilo rokovanie a parafovanie dynastických sobášnych zmlúv medzi Habsburgovcami a Jagelovcami. Editorkou a prekladateľkou latinského originálu pre toto bilingválne vydanie bola vedecká pracovníčka Historického ústavu SAV v Bratislave Eva Frimmová. V prvom rade tu išlo o edíciu prameňa, mimochodom veľmi pozornú a precíznu, neostal však priestor na obsiahlejší komentár a analýzu obsahu. A tak editorka dvojjazyčný text rozšírila okrem krátkeho predhovoru iba o nevyhnutné vysvetlivky.

Monografiu *Rok 1515 v premenách času* Evy Frimmovej tak môžeme považovať za jej kompletizáciu edície Bartoliniho cestopisu – takpove-

¹ BARTOLINI, Richard: *Odeporicon*. Preložila Eva FRIMMOVÁ. Trnava – Bratislava : Filozofická fakulta TU – Historický ústav SAV, 2014.

diac za druhý diel tejto edície. Veď kniha úzko nadväzuje na Bartoliniho cestopis nielen podnadpisom (*na pozadí Bartoliniho diela Odeporicon*). Bartoliniho dielo je tu totiž základným pramenným materiálom, ktorý autorka podrobuje naozaj dôslednej analýze tak po formálnej ako aj obsahovej stránke, konfrontuje parciálne informácie aj hlavné indicie a hodnotenia autora s aktuálnym stavom historického poznania.

Knihá podáva analyzovaný materiál v troch celkoch. Prvý je všeobecným historickým a kultúrno-historickým úvodom do reálií doby. Zaiste v centre pozornosti je samotný tzv. prvý viedenský kongres a predchádzajúce rokovania vyslancov jednotlivých strán v Bratislave v roku 1515, ktorý autorka dopĺňa o zasvätený pohľad na diplomatické pozadie. Tento však ďalej rozširuje o súvisiace vzťahy a javy. Okrem politických súvislostí na jednotlivých panovníckych dvoroch dotknutých strán (Svätá rímska ríša, Rakúsko, Španielsko, Čechy, Poľsko a Uhorsko) si bližšie všíma aj situáciu v cirkvi na prelome 15. a 16. storočia, osmanskú agresiu do Európy, hospodársku základňu Habsburgovcov a Jagelovcov, ba aj vedecké, umelecké a literárne aspekty humanizmu a renesancie. V úsilí zachytiť charakteristiku a podstatu skúmaných javov pri niektorých témach vybočuje zo základného časového rámca vymedzeného samotným prameňom. Text je tak v niektorých prípadoch až prehustený informáciami a nadobúda charakter encyklopedický, pretkaný množstvom vsuviek a odbočiek. Priam sa natíska konštatovanie, že Eva Frimmová tu aplikuje metódu humanistov, ktorých výskumu zasvätila svoj život. Členitosť a obsažnosť textu má svoj dôvod, keďže v slovenskej historiografii, napriek kontinuálne pribúdajúcej odbornej spisbe, je ešte stále citeľný hiát vo vzťahu k tejto problematike a tomuto obdobiu. Autorka tak v kontexte svojej hlavnej témy musí neraz vlastným textom saturovať potrebu aj parciálnych a doplnkových informácií.

Druhá časť knihy sa venuje samotnému cestopisu Richarda Bartoliniho. Skúma ho z hľadiska formálno-literárneho aj obsahového. Za objekt podrobnejších analýz si z nepreberného množstva tém, ktoré Bartoliniho text ponúka, vyberá niekoľko primárnych – najmä referencie o samotných účastníkoch kongresu, zachytenie ich etnicity a spôsobov, trávenie voľného času, okázalosť osláv, obraz konkrétnych lokalít a ich osobitostí. Z významných udalostí, ktoré Bartolini reflektoval vo svojom cestopise, si Eva Frimmová zvolila za objekt svojej kritickej analýzy mi-

moriadne farbistý opis Dóžovho povstania. Jej pozornosti neunikol ani opis požiaru v Bratislave, ktorý prepukol už v poslednej fáze rokovaní. Zvažuje jeho možné príčiny a prikláňa sa k úmyselnému založeniu, na ktorom však mohli mať záujem viaceré zúčastnené strany, nevynímajúc ani neprítomného Jána Zápoľského, pre ktorého závery bratislavských rokovaní znamenali de facto pochovanie nádejí na uhorské dedičstvo po Jagelovcoch. V závere tejto časti E. Frimmová objektívne sumarizuje historickú hodnotu Bartoliniho pozorovaní a hodnotení.

V tretej, poslednej časti autorka ponúka bilingválnu edíciu troch dobových textov – svadobnej zmluvy z 20. mája 1515 podpísanej na Bratislavskom hrade, úryvku z príležitostnej básne Jána Dantiška obsahujúcej pasáže o humanistoch spätých s územím Slovenska² a napokon privilegiám uhorského kráľa Vladislava II. Jagelovského pre Bratislavu po požiaru v roku 1515.³

Text knihy vhodne dopĺňajú plnofarebné obrazové prílohy, ktoré názorne ilustrujú v texte pojednávané javy, osoby či lokality. Publikáciu dopĺňa obsiahle zhrnutie v nemčine, francúzštine a angličtine. Orientáciu v texte má uľahčiť menný a miestny register. V jeho prípade by azda bolo vhodnejším riešením odčlenenie geografických lokalít od osobných mien do dvoch osobitných registrov a najmä dôsledné doplnenie historicky zaužívaných variantov mien. Autorka síce uvádza niektoré nemecké či latinské varianty mien, takmer úplne však ignoruje maďarské, čo je vzhľadom k spoločnej historickej tradícii nie práve najšťastnejšie riešenie. V edičnej poznámke v závere knihy síce odôvodňuje svoju voľbu pridržiať sa v slovenčine adaptovanej podoby historických mien, v texte však nájdeme prípady, ktoré z toho vybočujú (napr. František Pico z Mirandoly aj Francesco Pico de Mirandula). Pred historiograficky korektnjším termínom *Osmani* E. Frimmová uprednostňuje historicky zaužívaný termín *Turci*. Termín *Turci* je naozaj adekvátny pri preklade prameňa. Pri ďalšej odbornej analýze a argumentácii by však bolo naozaj

² Táto je súčasťou pôvodného vydania Bartoliniho cestopisu. BARTOLINI, R.: *Odeporicon*, s. 131-135.

³ Slovenský text prvého a posledného dokumentu v tejto časti publikovala E. Frimmová už v rámci edície *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI : Pod osmanskou hrozbou*. Ed. Ján Lukačka. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2001, s. 148-154. Autorka pri tejto reedícii týchto dokumentov revidovala niektoré drobné nepresnosti z pôvodného prekladu – napr. meno gurského kardinála Matúša Langa.

vhodnejšie narábať s korektnejším termínom *Osmani*, ostatne sama autorka tak v niekoľkých prípadoch aj koná.

Už sme uviedli, že pohľad na monografiu Evy Frimmovej *Rok 1515 v premenách času* by nebol celistvý, keby sme ignorovali jeho pramenný základ – Bartoliniho cestopis. Čitateľ jednej z týchto dvoch kníh by určite nemal opomenúť ani tú druhú. Ich autorka sa v nich prezentovala ako erudovaná klasická filologička, literátka, výskumníčka dejín knižnej kultúry, predovšetkým však ako historička. Obe práce môžeme označiť za jej *opus magnum* – ukážkovú edičnú, prekladateľskú a interpretačnú prácu s mimoriadnym dosahom na naše historické nazeranie na dobu rodiaceho sa novovekého sveta, ktorej určujúcim činiteľom v našom priestore a našich dejinách sa stala Habsburská monarchia.

Imrich Nagy

KMEŤ, Miroslav – OTTMÁROVÁ, Bernadeta: *Na žírnej rovine... Z príbehu Čabäna Michala Žilinského.* Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2014, 248 s. ISBN 978-973-107-099-5

Obdobie dualizmu znamenalo novú epochu pre všetky národy a národnosti Uhorska, vyznačovalo sa modernizáciou krajiny v mnohých aspektoch, rozvojom hospodárskeho života, ale aj občianskej spoločnosti, avšak nevyhnutne limitovanej pre Nemaďarov, ktorí neprijali asimiláciu v rámci maďarského politického národa. Medzi zaujímavé a významné osobnosti daného obdobia patrí svojimi osudmi a postojmi Michal Žilinský – historik, poslanec, štátny úradník, funkcionár evanjelickej cirkvi atď. Slovenská odborná verejnosť nevenovala jeho osobe veľkú pozornosť a napriek tomu, že mal slovenský etnický pôvod nebol vnímaný ako postava slovenských dejín, ale prevažne len ako maďarský historik.

Systematickejšie sa jeho životu a činnosti historika venoval Miroslav Kmeť vo svojej dizertačnej práci – *Historiografia dolnozemskej Slovákov v 19. storočí* (obhájenej v r. 2009), ktorá bola publikovaná v dvoch vydaniach. Komplexnejšie sa zamerala na jeho osobu vo svojej dizertačnej práci – *Michal Žilinský – politik a historik obdobia dualizmu* (obhájenej v r. 2013) Bernadeta Ottmárová.

Uvedené texty boli následne upravené, rozšírené a vydané v monografii *Na žírnej rovine... Z príbehu Čabäna Michala Žilinského*, ktorá si nenárokujú na „vyčerpanosť“ problematiky, ale jej autori sa v nej snažili po prvýkrát predstaviť odbornej i neodbornej verejnosti život tejto pozoruhodnej osobnosti slovenských i maďarských dejín v ucelenejšej forme. Ich hlavným cieľom bolo podať v rámci možností „podrobný pohľad na životné osudy, politickú a vedeckú kariéru tejto z hľadiska národných postojov kontroverznej osobnosti.“ (s. 10)

Objektivitu ich dosiahnutých záverov zabezpečuje široká heuristická základňa, ktorú tvoria materiály z mnohých slovenských a maďarských archívov či knižníc a primárnou bázou výskumu sú historické pramene z Evanjelického štátneho archívu (*Evangélikus Országos Levéltár*) v Budapešti, kde sa nachádza rozsiahly Žilinského fond. Keďže bol život a dielo uvedenej osobnosti spracovaný len minimálne, tak konfrontácia názorov je limitovaná a možnosti porovnania predstavujú pre-

dovšetkým náhľady súčasníkov, analýza jeho diel, prejavov, korešpondencie, pertraktovaných názorov v tlači a ich následné porovnanie s postojmi a prácami iných súdobých činiteľov.

Michal Žilinský patril k viacerým vplyvným príslušníkom slovenskej dolnozemskej inteligencie, ktorí začali presadzovať tzv. dvojitú identitu – etnickú slovenskú a vlasteneckú uhorskú (maďarskú) sprevádzanú dvojjazyčnosťou. Taktiež bol celý život lokálpatriotom, jeho mentálne dozrievanie ovplyvňovala dolnozemska „žirna rovina“ a často prejavil vysokú mieru empatie voči problémom niektorých dolnozemských Slovákov.

Publikácia *Na žirnej rovine... Z príbehu Čabäna Michala Žilinského* svojím obsahom zahŕňa širokú paletu historických udalostí a javov obdobia dualizmu. Má viacero rovín, z ktorých sa niektoré prelínajú (či niekedy aj opakujú), keďže autori nepostupujú iba chronologicky. Problematiku skúmajú aj na základe okruhu tém, ktoré sa týkajú charakterizovanej osoby – identita, historiografia, dualizmus, evanjelické cirkevné dejiny, maďarizácia a pod. Na základe uvedených skutočností a spôsobu uchoopenia danej tematiky sa im podarilo vytvoriť obraz jeho súkromného, ale predovšetkým profesijného života a analyzovať mnohé jeho diela v kontexte vtedajších spoločenských a politických pomerov v Rakúsko-Uhorsku.

Monografia je členená na tri kapitoly a prvá pod názvom *Kultúrne a spoločensko-politické prostredie života Michala Žilinského* prehľadne a výstižne objasňuje obdobie dualizmu v Uhorsku. Všeobecné informácie z uhorských dejín sa striedajú s konkrétnymi udalosťami súvisiacimi s osobou Žilinského. Keďže charakterizované obdobie sa nieslo v znamení významných zmien, na danú skutočnosť vhodne odkazuje aj šesť podkapitol zameraných na modernizáciu¹ a maďarizačnú ideologizáciu Uhorska, rozmach maďarskej kultúry a národnej ideológie, volebný systém, Liberálnu stranu, maďarskú historiografiu a evanjelickú cirkev. Okrem iného je v nich upriamená pozornosť napr. na národnostný zákon (1868), milenárne oslavy (1896), formovanie „národného príbehu“

¹ Centrom i symbolom obnovy a modernizácie dualistického Uhorska sa stalo hlavné mesto Budapešť, ktoré administratívne vzniklo v r. 1873, a v ktorom podľa vtedajšej tlače žilo začiatkom 20. storočia približne 80 tisíc Slovákov, mali svoje spolky, vydávala sa tam aj slovenská tlač a pod. (s. 28)

v maďarskej historiografii, fenomén uhorskej politiky, ktorým bola korupcia pri parlamentných voľbách a pod. Autori atmosféru doby približujú aj prostredníctvom volieb z roku 1905 v Békešskej Čabe, v ktorých sa M. Žilinskému ako členovi Liberálnej strany nepodarilo obhájiť mandát a ich víťazom sa stal predstaviteľ nového politického prúdu – agrárneho socializmu – Ondrej Áchim (Liker).

Druhá kapitola *Biografický a bibliografický profil Michala Žilinského* je, ako to už z názvu vyplýva rozdelená na dve časti. V prvej sú bližšie podané už v predchádzajúcom texte spomínané informácie týkajúce sa súkromného života Michala Žilinského, ktorý sa narodil v r. 1838 v Békešskej Čabe v rodine zámožného roľníka a vyrastal v slovenskom dolnozemskej svete obklopenom inoetnickým obyvateľstvom. Ovládal popri materskej slovenčine – vo forme čabianskeho nárečia, „liturgickej“ češtine ev. komunity, maďarčine, aj nemčinu, latinčinu, angličtinu a francúzštinu. Napriek štúdiu teológie v Pešťbudíne a ďalších štúdiách v Halle a Berlíne nemal ambíciu stať sa kňazom, ale zvolil si radšej možnosť vyučovať na gymnáziu v Sarvaši. Zaujímavosťou je, že po zatvorení slovenských gymnázií (1875) sa zaoberal myšlienkou založiť slovenské gymnázium „s celokrajinským zaškolením“ v Budapešti. Dožil sa vysokého veku – 87 rokov (zomrel v r. 1925 v Budapešti) a zanechal po sebe mimoriadne pestré a bohaté dielo.

Najdlhšiu a najpodrobnejšiu časť monografie tvorí druhá podkapitola, v ktorej je vykreslená jeho činnosť na poli múzejníctva, historiografie a publicistiky, keďže bol členom Uhorskej akadémie vied, podpredsedom Maďarskej historickej spoločnosti, dostal mnoho ocenení, mal zásluhy na rozvoji múzejného hnutia v Békešskej župe, založení múzea v Békešskej Čabe, napísal a vydal množstvo knižných prác, štúdií a článkov. Väčšina jeho prác bola napísaná v maďarčine a M. Kmeť s B. Ottmárovou uviedli, že ich z tematicko-žánrového hľadiska možno klasifikovať na okruhy: (a) regionálna historiografia, (b) cirkevné dejiny protestantizmu, (c) biografie osobností, (d) literatúra faktu, (e) politologicko-historické úvahy, (f) vydávanie zbierok dokumentov, (g) preklady prác zahraničných historikov, (h) správy o aktuálnej problematike historického bádania.

Napísal taktiež aj viaceré učebnice dejepisného i nehistorického charakteru, napr. maďarskej literatúry, náboženskej a estetickej výchovy.

V historiografii a publicistike vystupoval cieľavedome ako uhorský vlastenec a čo sa týka národnostnej otázky v Uhorsku, autori spomenuli, že viackrát v texte vyslovil nesúhlas so stotožňovaním vlastenectva s maďarským charakterom spoločnosti. „*Ako politik evidentne bol odporcom násilnej maďarizácie, hoci uznával potrebu maďarského jazyka v administratívnom i vedeckom ohľade.*“ (s. 130)

V slovenčine napísal a publikoval niekoľko článkov, slávnostných prejavov a jednu monografiu – *Dějepis městečka Sarvaš a opis nynejších jeho poměrů* (1872). Táto práca bola najskôr, v detailnejšom a odbornejšom vydaní, publikovaná v maďarčine a preklad do „slovenskej reči“ – bibličtiny tvorí skrátenejší a zjednodušený text. Miroslav Kmeť a Bernadeta Ottmárová skonštatovali: „*práca mala slovenský „ráz“ jednak jazykom, jednak objektom – slovenským obyvateľstvom mesta, avšak s absenciou akejkoľvek relevancie v kontexte etnofiletizmu. Prispela tiež k utváraniu stereotypov o „ochotnej“ asimilácii či „maďarskom národnom charaktere“ sarvašských Slovákov, ktoré neskôr využívali presadzovatelia či apologeti maďarizácie.*“ (s. 118-119)

M. Žilinský väčšinu svojho aktívneho profesijného života strávil v rôznych politických funkciách, od poslanca po hlavného župana a štátneho tajomníka. Túto jeho činnosť predstavuje tretia kapitola *Politické a spoločenské aktivity Michala Žilinského*, ktorá ho približuje ako predstaviteľa štátnej administratívy, organizátora a aktivistu Uhorskokrajinského slovenského vzdelávacieho spolku (MTKE), funkcionára evanjelickej cirkvi v Uhorsku a pod.

Do uhorského politického diania vstúpil v 70-tych rokoch 19. storočia ako člen Liberálnej strany a poslanec, zastupoval v parlamente Békešskú Čabu, potom bol hlavným županom Čongrádskej (sídlo v Senteši) a neskôr Zvolenskej župy (so sídlom v Banskej Bystrici), v ktorej ho zaujalo mnoho pamätihodností, predovšetkým ho však očaril svojou veľkoleposťou, mohutnosťou a starobylosťou Pustý hrad vo Zvolene. V danej časti je napríklad, na základe dobovej tlače – *Besztercebánya és Vidéke*, opisovaná udalosť, ktorou bolo jeho vymenovanie za hlavného župana (28. októbra 1892) a slávnostné prejavy či rituály s ňou spojené. Kariéra M. Žilinského následne vyvrcholila postom štátneho tajomníka ministerstva kultu a výučby v rokoch 1895 – 1905.

Z hľadiska slovenského národného hnutia bol však Michal Žilinský

nepochybné kontroverznou postavou. Napríklad na jednej strane – v úrade štátneho tajomníka získal dobrú povesť u slovenských národovcov, predovšetkým v súvislosti so schválením stanov a činnosti Muzeálnej slovenskej spoločnosti, ktorej zbierky obohatil aj o veľké množstvo historického materiálu. Na strane druhej neprotestoval proti zrušeniu Matice slovenskej (hoci bol jej riadnym členom) a dokonca bol aj v komisií, ktorá mala na starosti zhabanie majetku Matice. Taktiež bol organizátorom a aktivistom v promaďarskom Uhorskokrajinskom slovenskom vzdelávacom spolku (MTKE), ktorého členstvo prijali napr. aj známi maďarizátori.

Posledná podkapitola s názvom *Michal Žilinský medzi uhorským patriotizmom a etnickou/národnou príslušnosťou* je venovaná otázke identity, keďže je zaujímavé už spomínané ponímanie tzv. dvojitej identity, zjavnej aj u Žilinského, ktorý sa však výrazne prikláňal k ideám uhorského vlastenectva. Taktiež však podporoval aj harmonické spolunažívanie rôznych etníc nielen v Békešskej župe. Jeho identita bola formovaná prostredím, rodinnou atmosférou, príslušnosťou k inteligencii a župnej honorácii, uhorskej provládnej politickej (ale aj odbornej historickej) societe a zrejme i kariérnymi ambíciami. Autori sa domnievajú, že otázky národnostných rozporov a „hrozba“ panslavizmu predstavovali pre neho dôležitú súčasť uvažovania o identite. Jeho postoje v národnostnej otázke boli nepochybné ambivalentné, keďže aj keď zriedka v zásadnej miere oponoval neprímeraným maďarizačným tendenciám. Korešpondoval s viacerými slovenskými dejateľmi, ale taktiež ho možno zaradiť do kategórie tzv. lojálnych Slovákov, „úradných Tótov“, akých žilo najmä v Budapešti viacero.

Miroslav Kmeť a Bernadeta Ottmárová na základe ich výskumu jasne uviedli hierarchiu identít M. Žilinského a predpokladajú, že práve takto je možné pochopiť jeho činnosť v rôznych oblastiach vrátane odbornej historickej tvorby: *„uhorský patriot – evanjelik – Čabän – rodák/byvateľ Békešskej župy – dolnozemskej „Tót“ – po maďarsky hovoriaci občan – príslušník slovenského ľudu/národa. Podobne z profesijného hľadiska: funkcionár evanjelickej cirkvi – historik – štátny úradník – politik.“* (s. 208)

V závere poznamenali, že monografia nepredstavuje komplexnú biografiu M. Žilinského, keďže ešte množstvo materiálu ostalo nepre-

študovaného či nepoužitého a ostáva tu možnosť pre ďalšie bádanie. Napriek danej skutočnosti sa im však podarilo naplniť cieľ, ktorým bolo podať súhrnný pohľad na významnú, ale zo slovenského uhla pohľadu kontroverznú osobnosť pôsobiacu v období dualizmu (1867 – 1918). Upozornili na skutočnosť, že „za svojho“ ho považujú nielen Maďari v békešskom regióne, ale je zároveň aj jedným z pilierov identity miestnych Slovákov. Vzhľadom na uvedené fakty možno konštatovať, že monografia *Na žirnej rovine... Z príbehu Čabána Michala Žilinského* predstavuje dielo, ktoré ucelene a zaujímavo opisuje život, kariéru a tvorbu osobnosti ako aj maďarských, tak i slovenských dejín.

Soňa Polónyová

Správa o 15. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v Skalici, 11. – 13. máj 2016

Päť rokov po 14. zjazde SHS v Prešove (konal sa v dňoch 26. – 28. apríla 2011) sa komunita historikov pôsobiacich na Historickom ústave SAV, na katedrách histórie niektorých univerzít, ale aj v slovenských múzeách a archívoch, opäť stretla na valnom zhromaždení ich profesijnej organizácie, ktorou je Slovenská historická spoločnosť, fungujúca pod patronátom Slovenskej akadémie vied. Zjazdy SHS boli v minulosti vždy spojené aj s odborným programom na vopred zvolenú tému, a ani v Skalici tomu nebolo inak. Pre 15. zjazd bola zvolená aktuálna téma „História, historiografia a etika“.

Organizátori valného zhromaždenia tentoraz vybrali za miesto jeho konania Skalicu nielen kvôli jej relatívnej blízkosti k Bratislave, ale tiež z toho dôvodu, že vedenie mesta pre potreby zjazdu ochotne poskytlo reprezentatívne priestory Jurkovičovho kultúrneho domu v centre mesta. V hlavnej sále tohto kultúrneho stánku mesta sa počas troch dní realizovali všetky aktivity, ktoré mali charakter odborných prednášok na hlavnú tému zjazdu, ako aj diskusií k predneseným referátom, či k aktuálnym problémom slovenskej historickej vedy. V záverečný deň zjazdu boli na programe aj voľby do nového výboru SHS a iných inštitúcií, ktoré organizujú aktivity komunity slovenských historikov.

V prvý deň konania zjazdu po registrácii viac ako stovky účastníkov otvoril valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti slávnostným príhovorom jej predseda dr. Dušan Kováč z Historického ústavu SAV. Vo svojom príhovore zdôvodnil výber nosnej témy zjazdu a vyzdvihol nezastupiteľnú úlohu histórie a humanitných vied všeobecne vo formovaní ako historického vedomia, tak aj v posilňovaní kritického myslenia a étosu súčasnej slovenskej spoločnosti, ktorá v súčasnej dobe evidentne prechádza hodnotovou krízou. Následne boli účastníci zhromaždenia pozdravení príhovorom hostí zo spriatelených historických inštitúcií v Českej republike (profesor Jiří Kocian za *Sdružení historiků České republiky*), Maďarsku (Enikő Csukovits za *Magyar történelmi társulat*) a Poľsku (profesor Krzysztof Mikulski za *Polskie towarzystwo historyczne*). Po príhovoroch bolo ďalším bodom programu slávnostné odovzdávanie cien

Slovenskej historickej spoločnosti za najlepšiu odbornú monografiu, populárno-náučnú prácu a edíciu prameňa. Diplomy si prevzali autori, prípadne zástupcovia autorských kolektívov ocenených monografií.

V poobedňajších hodinách účastníci zjazdu debatovali o vyhlásení SHS, ktoré pripravoval už dlhšie obdobie výbor SHS z podnetu svojich členov, najmä z radov univerzitných pedagógov a didaktikov dejepisu. Vyhlásenie (za správou o zjazde SHS uverejňujeme jeho definitívnu podobu) sa kriticky stavia k súčasnému vnímaniu a postaveniu spoločenských a humanitných vied v slovenskej spoločnosti, kritizuje diskrimináciu vyučovania dejepisu na základných a stredných školách a z týchto dôvodov požaduje také zmeny, ktoré humanitným a spoločenským vedám zabezpečia ich dôstojné miesto vo vzdelávacom procese. Jednou z konkrétnych požiadaviek je zvýšenie hodinovej dotácie na dve hodiny týždenne pre vyučovanie dejepisu na druhom stupni základných škôl, na gymnáziách a stredných odborných školách. Účastníci zjazdu diskutovali o konečnej podobe textu vyhlásenia, prijali jeho výslednú podobu a rozhodli, že bude zaslané Ministerstvu školstva, vedy, výskumu a športu SR.

V neskorších popoludňajších hodinách prvého dňa zjazdu bola prezentovaná všeobecná správa o činnosti SHS, ktorú predniesla dr. Dudeková z HÚ SAV, správa o hospodárení SHS a napokon správa o činnosti *Slovenského národného komitétu historikov* (referovala dr. Ferenčuhová z HÚ SAV). Následne odzneli aj stručné správy o činnosti a problémoch jednotlivých odborných a regionálnych sekcií SHS. Referujúci predsedovia sekcií väčšinou stručne predstavili charakter aktivít realizovaných za posledných päť rokov a zmienili niektoré problémy, s ktorými sekcie zápasia. Potešiteľným javom je, že počet sekcií SHS v priebehu roku 2016 narástol a rastie i počet radových členov SHS.

V druhý deň trvania zjazdu bola hlavným bodom programu vedecká konferencia, ktorej nosnej témou bolo prepojenie histórie, historiografie a etiky historikovej práce. S príspevkami postupne vystúpili dr. Dušan Kováč (príspevok s názvom: Etika vo vede a v historiografii), docent Juraj Šuch z Katedry filozofie FF UMB v Banskej Bystrici (Konštruktivistické chápanie histórie a jeho etické aspekty), profesor Roman Holec, pracovník HÚ SAV a zároveň člen Katedry slovenských dejín na FF UK v Bratislave (Historický prameň a etika : na stole, pod stolom a kdesi

inde...), dr. Tünde Lengyelová z HÚ SAV (Publicistika, medializácia histórie a etika), dr. László Szarka z Ústavu pre výskum etnických menšín pri Maďarskej akadémii vied (Naratívy multietnického Uhorska a problémy metodologického nacionalizmu), dr. László Vörös z HÚ SAV (Sociálna funkcia historického poznania a vedecké písanie dejín v 21. storočí : Problém morálnej rozpoltenosti moderného historika), profesor Peter Švorc z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity (Etika bádateľa vo vzťahu k minulosti a súčasnosti), dr. Martina Orosová z Pamiatkové ho úradu SR (Ochrana osobných údajov podľa zákona o archívoch a registratúrach – problém prístupu k informáciám pri výskume), Elena Gogoláková v spoluautorstve s dr. Jurajom Benkom (Problém plagiatstva v kontexte súčasného zákona o autorskom práve). Po obednej pauze vystúpili s príspevkami poľský historik profesor Andrzej Chwalba, pôsobiaci na Jagielloňskej univerzite (Historyk w przestrzeni publicznej. Kiedyś i dzisiaj), profesor Dušan Škvarna z Katedry histórie FF UMB (Otázniky nad vysokoškolským štúdiom dejín), Marína Zavacká z HÚ SAV (Diplom z histórie je zárukou... čoho a pre koho?), docent Martin Pekár z Katedry histórie FF UPJŠ v Košiciach (Scientometria naša slovenská – výhry a prehry v oblasti historických vied), profesor Petr Vorel z Ústavu historických vied Filozofickej fakulty Karlovej univerzity (Hodnocení vědy a výzkumu v oboru Historie v České republice v letech 2013 – 2016), dr. Viliam Čičaj z HÚ SAV (Historiografia v *preprojektivizovanom* svete) a napokon dr. Blanka Szeghyová z HÚ SAV (Začnime u seba: kvalita verzus kvantita, alebo kde sa stratili korektúry?). Niektoré z prednesených príspevkov boli v mesiaci september 2016 sprístupnené na stránke SHS, veľká časť z nich by mala byť do konca roku publikovaná aj tlačou.

Po odznení odborných príspevkov sa našiel priestor na krátku diskusiu a následne sa účastníci zjazdu presunuli na dve plánované odborné exkurzie – jedna smerovala do priestorov archívu v Skalici – pobočky štátneho archívu v Trnave, a druhá do expozície Záhorského múzea v Skalici. Bohatý program druhého dňa zjazdu bol ukončený spoločnou večerou v priestoroch hotela Tatran, ktorá bola doplnená o zaujímavý kultúrny program (vystúpenie tanečnej skupiny so zameraním na historické tance). Počas prvého a druhého dňa zjazdu bola vo vestibule veľkej sály kultúrneho domu sprístupnená aj výstava knižnej produkcie jednotlivých kate-

dier histórie a niektorých vydavateľstiev náučnej literatúry (*Veda*, vydavateľstvo SAV, *Kalligram*, vydavateľstvo UNIVERSUM-EU z Prešova).

Tretí deň konania zjazdu SHS začal diskusiou o perspektívach, budúcih aktivítach a cieľoch SHS. Viacerí účastníci otvorenej diskusie konštatovali, že SHS by mala byť stavovskou organizáciou nielen profesionálnych historikov, ale aj učiteľov dejepisu a múzejných pracovníkov a mala by brániť ich záujmy. Opäť bola otvorená otázka tvorby kvalitných učebníc dejepisu, ktorých absencia pre niektoré ročníky na základných a stredných školách je konštantným problémom, a to napriek ochote univerzitných pracovísk podieľať sa na ich príprave. Diskutovanou otázkou bolo i publikovanie odborných prác písaných po slovensky v blízkom zahraničí a vykazovanie takto vydaných prác ako zahraničných monografií. Dr. Kowalská z HÚ SAV sa dotkla aj nosnej témy zjazdu – etiky v historikovej práci. Predniesla kritickú pripomienku v súvislosti s plagiovaním výsledkov výskumu, ktoré sa v slovenskej historiografii vyskytlo. Hoci o viacerých nastolených problémoch a témach sa spustila živá diskusia, vystúpenia mali skôr charakter upozornenia na existujúce problémy v slovenskej historickej vede ako navrhnutie spôsobu ich riešenia.

Po ukončení diskusie sa prešlo k poslednému bodu programu, ktorým bolo schválenie nových sekcií *Slovenskej historickej spoločnosti*, potvrdenie predsedov jednotlivých sekcií a regionálnych pobočiek, a napokon udelenie absolutória odstupujúcemu výboru SHS. Po krátkej prestávke pristúpili členovia zjazdu k voľbe nových funkcionárov *Slovenského národného komitétu historikov* a samotnej *Slovenskej historickej spoločnosti*. Vyše stovka oprávnených členov SHS potvrdila vo funkciách predsedov sekcií a pobočiek, ktorých si zvolili vlastní členovia týchto buniek SHS a zároveň z kandidátnej listiny zvolila nových funkcionárov ako *Slovenského národného komitétu historikov*, tak aj Výboru SHS. Nový výbor SHS na svojom prvom krátkom zasadnutí tesne pred ukončením zjazdu prijal rezignáciu dovtedajšieho predsedu dr. Dušana Kováča a zároveň po krátkej diskusii zvolil nového predsedu, ktorým sa stal historik PhDr. Rastislav Kožiak, PhD., vedúci katedry histórie na Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Za jeho nomináciu na post predsedu hlasovali všetci prítomní členovia výboru SHS.

Voľbou predsedu a stanovením termínu prvého pracovného stret-

nutia nového výboru SHS sa 15. zjazd *Slovenskej historickej spoločnosti* oficiálne ukončil. Je potrebné poznamenať, že priebeh zjazdu bol sledovaný aj médiami, nielen novinármi, ale aj televíziou (v druhý deň konania zjazdu v televíznej relácii TA3 vystúpil ako dr. Kováč, tak aj dr. Kožíak). Pred samotným zjazdom i po jeho ukončení sa na stránkach mienkotvorných denníkov (Denník N, SME, Pravda), prípadne na internetových blogoch týchto periodík, objavilo niekoľko článkov a komentárov, ktoré približovali priebeh a ciele 15. zjazdu SHS, prípadne analyzovali problémy, ktoré boli opísané v o vyhlásení o stave spoločenských a humanitných vied. Vysoká miera publicity, ktorá sa dostala samotnému zjazdu slovenských historikov i nimi vytvorenej výzve, dáva nádej, že niektoré z diskutovaných problémov budú v blízkej budúcnosti vyriešené nielen k spokojnosti profesijnej komunity historikov, ale najmä v prospech slovenskej spoločnosti ako celku.

Patrik Kunec

Výzva účastníkov 15. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV

Humanitné a spoločenské vedy v súčasnom svete

Súčasný svet je vystavený viacerým hrozbám, ktoré ohrozujú ľudskú civilizáciu a život na našej planéte. Terorizmus, lokálne vojny, ktoré hrozia prerásť do väčších konfliktov, národnostná a náboženská neznášanlivosť, veľké migračné vlny, narušené a doslova ohrozené životné prostredie. Tieto globálne hrozby nemôže ľudstvo zvládnuť technologicky. Ich pôvod je totiž v ľudských hlavách a v spoločenských vzťahoch. Perspektívne riešenie týchto hrozieb nie je mysliteľné bez poznania, ktoré prinášajú humanitné a spoločenské vedy.

Zdá sa však, že si spoločnosť, a predovšetkým jej predstavitelia na rôznych stupňoch decíznej sféry, neuvedomujú dôležitosť humanitných a spoločenských vied vo svete na začiatku 21. storočia. V spoločnosti stále pretrvávajú už dávno prežitú predstavy o vede ako o výrobnej sile, ktorá prináša bezprostredný finančný zisk, ale aj predstavy, že veda je iba činnosť spojená s experimentom, dôkazom a overovaním, čo už v plnej miere neplatí ani vo vedách prírodných. V dôsledku takého chápania vedy sú humanitné a spoločenské vedy permanentne diskriminované. Prejavuje sa to v procese akreditácií a evalvácií, kde sa ako dominantné stále presadzujú kritériá zaužívané v oblasti prírodných vied. Prejavuje sa to aj v objeme financií, ktoré sa na oblasť humanitných a spoločenských vied dávajú zo štátneho rozpočtu i z rozpočtov univerzít, ale aj v objeme financií poskytovaných grantovými agentúrami.

Mimoriadne závažný je problém diskriminácie humanitných a spoločenských vied vo vyučovanom procese na základných a stredných školách, kde sa vyučovanie o človeku a spoločnosti redukovalo na neúnosnú mieru. Počet hodín dejepisu na slovenských školách je najmenší v rámci Európskej únie a stále je tendencia tento počet znižovať. Sme potom svedkami toho, že naša mladá generácia ovláda na vysokej úrovni informačné technológie, ale na druhej strane podlieha vplyvu rôznych extrémistických a xenofóbnych ideológií a nedokáže sa v dnešnom svete a jeho zložitých spoločenských vzťahoch orientovať. Je to už alarmujúci jav.

Vyzývame všetkých, ktorí rozhodujú o smerovaní spoločnosti, ale aj

všetkých občanov, všetkých, ktorým záleží na budúcnosti našej civilizácie, aby sa nad situáciou v súčasnom svete zamysleli, pokiaľ nie je neskoro. Humanitné a spoločenské vedy sú pripravené. Potrebujú však na svoje aktivity spoločenskú podporu.

Žiadame:

1. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, rektorov a dekanov vysokých škôl, predsedníctvo SAV, predstavitelov APVV: a) aby odstránili z procesu akreditácií diskriminačné opatrenia voči humanitným a spoločenským vedám a aby ich akreditácie prebiehali podľa kritérií, ktoré zodpovedajú charakteru týchto vied; b) aby odstránili diskrimináciu pri financovaní týchto vied zo štátneho rozpočtu i z financií určených na projekty.

2. Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, aby upravilo dotácie vyučovacích hodín a vyučovacie plány tak, aby tam humanitné a spoločenské vedy mali miesto, ktoré zodpovedá ich spoločenskému významu. Pri vyučovaní dejepisu, kde sú v SR najnižšie dotácie vyučovacích hodín v celej EÚ žiadame, aby sa na druhom stupni základných škôl, v gymnáziách a odborných školách venovali dejepisu dve hodiny týždenne. Považujeme za nevyhnutné, aby humanitné a spoločenské vedy dostali dostatočný priestor na všetkých školách univerzitného typu v SR. Súčasne žiadame prehodnotiť systém schvaľovania a vydávania učebníc tak, aby sa zabezpečila ich odborná a didaktická kvalita.

Účastníci 15. zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV

Skalica, 11. mája 2016

Správa z medzinárodnej vedeckej konferencie *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*

Slovenská pošta, a. s., Poštové múzeum privítalo dňa 27. septembra 2016 účastníkov druhej vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, ktorú zorganizovalo pod názvom *História a súčasnosť zbierok a zberateľstva*.

Cieľom konferencie bolo priniesť nové pohľady na fenomén súkromného zberateľstva a na zbierkotvornú činnosť inštitúcií, predovšetkým múzeí. Účastníci konferencie sa zamýšľali najmä nad rozdielmi ale aj spoločnými väzbami medzi individuálnou a múzejnou zbierkotvornou činnosťou. Na konferencii odznelo sedemnášť prednášok rozdelených do štyroch tematických blokov.

R. R. Senček z hostiteľského Poštového múzea sa v úvode celej konferencie venoval vymedzeniu základnej platformy zbierkotvornej činnosti a definovaniu niektorých teoreticko-vedeckých problémov z oblasti muzeológie a kulturológie. Poukázal na to, že medzi obidvomi formami zbierkotvornej činnosti existuje istá koherencia a bohaté korelácie, ktoré môžu mať pozitívne aj negatívne vplyvy.

Ďalší prednášajúci prvých dvoch blokov, ktorými boli J. Aláč z Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote, N. Mihálová zastupujúca Tekovské múzeum v Leviciach, R. Květoň (STU, Stavebná fakulta v Bratislave), I. Holkovičová (Múzeum vo Svätom Antone), N. Maliňáková z Encyklopedického ústavu SAV v Bratislave, T. Klokner (Malokarpatské múzeum v Pezinku) a E. Benková (Univerzita Komenského v Bratislave), M. Plavec (Národní technické muzeum v Prahe), T. Drobný (Moravské zemské muzeum v Brně) a K. Malečková, ktorá prišla zo SNM-Múzeum Bojnice príťažlivým spôsobom predstavili známe zberateľské osobnosti histórie aj súčasnosti a osudy mnohých zbierok. Z prednášok a prezentácií vyplynuli zaujímavé skutočnosti, napríklad, že niekedy sa zbierky súkromných zberateľov stali základom pre zbierky vznikajúcich múzeí, alebo že múzeá aj dnes častokrát získavajú pozoruhodné súkromné zbierky do svojich zbierkových fondov. K problematike zbierkotvorných činností v súkromnom aj inštitucionálnom prostredí sa po odznení poslednej prednášky druhého bloku rozvinula plodná diskusia, do ktorej svojím názorom okrem prednášajúcich a mnohých poslucháčov

prispejú tiež viacerí súkromní zberatelia prítomní na konferencii.

Teória zbierok a zbierkotvornej činnosti bol názov tretieho bloku konferencie. Svojou prednáškou ho otvoril J. Dolák (Filozofická fakulta UK v Bratislave), ktorý priblížil počiatky zberateľstva a prezentoval názor, že samotné hromadenie vecí napríklad z náboženských dôvodov alebo nevyhnutných k prežitiu ľudí bez „zberateľského inštinktu“ nemožno považovať za zberateľstvo. V druhej časti prednášky sa venoval teoretickým aspektom zbierkotvornej činnosti múzeí. T. Díte (Filozofická fakulta UK v Bratislave, Katedra etnológie a muzeológie) sa vo svojom príspevku nazvanom Fenomén zberateľstva snažil predstaviť netradičný pohľad na zberateľské aktivity človeka, ktoré v jeho živote i existencii komunity zaujímajú osobitné, nezastupiteľné miesto. Venoval sa tiež nedostatkom muzealizácie súčasnosti, analyzoval ich a snažil sa nájsť riešenia.

Prednášky a prezentácie štvrtého bloku boli zamerané na význam a budúcnosť zbierok a zbierkotvornej činnosti. P. Rankov (Filozofická fakulta UK v Bratislave, Katedra knižničnej a informačnej vedy) rozobral problematiku digitalizácie kultúrneho dedičstva vyspelých spoločností ale aj rodinných zbierok. I. Korenková a E. Paprčková zo Slovenského múzea ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši, Z. Koblišková z Divadelného ústavu v Bratislave, V. Jurková z Vojenského historického múzea v Piešťanoch predstavili nové formy zakomponovania spoločenskovedných zbierok do prírodovednej expozície a špecifickosť zbierkotvornej činnosti v prostredí Divadelného ústavu alebo problémy vyplývajúce z rôznorodosti zbierkových predmetov sprevádzajúce budovanie zbierkového fondu vo Vojenskom historickom múzeu.

Ako odborní garanti sa konferencie zúčastnili PhDr. Jan Dolák, PhD., predseda Muzeologickej komisie AMG z Českej republiky, PhDr. Marianna Bárdiová, PhD., PhDr. Rastislav Kožiak, PhD. z Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici.

Medzinárodná vedecká konferencie História a súčasnosť zberateľstva, ktorej sa zúčastnilo 63 registrovaných účastníkov a zástupcovia troch médií (TASR, RTVS, Rádio Lumen) mala vysokú odbornú úroveň, ku ktorej prispela aj veľmi dobrá organizácia podujatia.

Leo Lichvár

Za profesorom dr. Milanom Myškom

V čase nabiehajúceho pedagogického stíšenia na vysokých školách – 8. júla 2016 – vo veku 83 rokov navždy odišiel z radov českých vysokoškolských pedagógov a českej historickej obce Dr. h. c. prof. PhDr. Milan Myška, DrSc., jeden zo zakladateľov a garantov vysokoškolského vzdelávania v Sliezsku a na severnej Morave, následne Ostravskej univerzity (OU) v Ostrave, vynikajúci teoretik, organizátor a realizátor historického regionalizmu, medzinárodne uznávaná osobnosť a zároveň kľúčová v spolupráci katedrií histórie a Pedagogických fakúlt v Banskej Bystrici a v Ostrave a po roku 1990 katedrií histórie a Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a Filozofickej fakulty OU. Považujem za veľké životné šťastie, že som sa s takouto osobnosťou stretol už na začiatku našej profesionálnej kariéry, mohol sa s ňou desaťročia stretávať a spolupracovať.

V r. 1953 bola uzákonená v republike reforma školopovinnosti na báze 8-ročnej strednej školy (OSŠ) a súbežne aj 2-ročné vysokoškolské vzdelávanie pre získanie kvalifikácie vyučovať v 6.-8. ročníku OSŠ (resp. 11-ročnej strednej školy) na vyšších pedagogických školách (VPŠ). Takáto škola bola v akademickom roku 1954/55 zriadená aj v Banskej Bystrici. Neskôr, v septembri 1955, sa vedenie školy rozhodlo plánovanú vlastivednú exkurziu pre poslucháčov 1. a 2. roč. v kombinácii dejepis – zeme-
pis zorganizovať tak, aby v mestách, v ktorých pôsobili VPŠ, bol čas a príležitosť stretnúť sa s vedením týchto škôl, jednak pre všeobecnú orientáciu, ale najmä pre získanie skúseností a partnerov pre spoluprácu. Stretli sme sa s vedením VPŠ v Brne, Českých Budějoviach, Plzni ... a aj v Opave. Práve opavskú VPŠ sme vyhodnotili ako pre nás komunikačne najprístupnejšiu a aj inak najvhodnejšiu, pretože pôsobila mimo akademického prostredia a v podmienkach, ktoré boli podobné našim.

Keďže ochotu prejavilo aj vedenie VPŠ v Opave, aktuálnymi sa stali oblasti spoločného záujmu a spôsoby spolupráce zodpovedajúce potenciálu a potrebám obidvoch ustanovizní. Rozhodnutie padlo na oblasť slovensko-českej jazykovedy, slovensko-českej literatúry, slovensko-českých dejín (vrátane dejín školstva) a predbežne na vzájomné jednorazové výmeny prednášateľov. A to boli pre mňa prvé príležitosti na osobné kontakty so začínajúcim pedagógom – historikom M. Myškom.

Bol aj s poslucháčmi na mojich vystúpeniach a následných debatách. O nadchádzajúcom projekte spolupráce sa vyjadroval s uznaním, ako motivujúcom viac sa na VPŠ venovať slovenským dejinám, a ako o obohacujúcom pripravovať poslucháčov na vybrané životné povolanie. Do rozvíjajúcej sa spolupráce zasiahol r. 1959, zmena legislatívy o učiteľskom vzdelávaní. Organizačne a čiastočne aj didakticky sa integrovala príprava učiteľov pre základnú školu na pedagogických inštitútoch (PI), zriadených pre každý kraj v kompetencii regionálnej rezortnej a politickej správy. PI z bázy VPŠ v Opave bol ale zriadený v krajskom meste Ostrave a PI v Banskej Bystrici bola politickými orgánmi „naordinovaná družba“ s PI v Hradci Králové, ktorá popri oficiálnom – ukázalo sa, že jedinom a formálnom stretnutí vedení – nedospela do produktívnych konkrétností.

V akad. roku 1964/65 sa niektoré PI transformovali na pedagogické fakulty (PdF) ako samostatné vysoké školy alebo v štruktúre univerzít, a ostatné zanikli. V Banskej Bystrici a v Ostrave vznikli samostatné PdF, čo otvorilo možnosti nadviazať na spoluprácu a rozvíjať ju. Garantom bolo moje menovanie (a neskôr zvolenie) za dekana fakulty a kvalifikačné a funkčné etablovanie sa M. Myšku nielen na katedre, ale aj vo vedení PdF. Projekt dlhodobej výmeny prednášateľov sa nezrealizoval; praktizovali sa len príležitostné jednorazové pozvania, ale takmer pravidelnými sa stali výmenné vzájomné vlastivedné exkurzie poslucháčov dejepisu a zemepisu spojené s príslušným odborným a technickým servisom. Za vyvrcholenie spolupráce v tejto oblasti považujem účasť poslucháčov diaľkového štúdia dejepisu na PdF v Ostrave počas letného sústredenia na historickom zjazde Slovenskej historickej spoločnosti v Martine v r. 1968 (historickom preto, lebo zaujal kritické stanovisko k uplatňovaniu dogmatického historického materializmu v slovenských dejinách a ich výučbe).

V tejto etape nabiehala spolupráca aj v oblasti vedecko-výskumnej. Neriešili sa síce spoločné výskumné projekty, ale: Katedra histórie PdF v Ostrave bola zameraná na výskum baníctva a hutníctva. Ja som sa stal vedúcim autorského kolektívu našej katedry, ktorý bol poverený vypracovať dejiny Švermových železiarní v Podbrezovej, v rámci celoštátnej súťaže vyhlásenej ÚRO k 25. výročiu znárodnenia. Nemal som takmer žiadne znalosti z dejín hutníctva železa. Na Slovensku – ani v Technickom

múzeu v Košiciach a ani na Vysokej škole technickej v Košiciach – som vo veciach môjho záujmu nepochodil. Milan Myška mi sprostredkoval stretnutie s odborníkmi z Vysokej školy banskej v Ostrave, ktorí ma zorientovali v interpretácii technologických pojmov z 19. stor., ktoré sa vyskytovali v archívnych prameňoch. Pozýval ma na odborné podujatia katedry, dával mi diplomové a dizertačné práce k oponentúre a poskytoval mi odborné poradenstvo. „Ostravská škola“ okolo M. Myšku nechápala dejiny závodov iba ako dejiny robotníckeho hnutia, ale aj technológie, podnikania, technicko-ekonomického faktora v regionálnych či širších dimenziách. Vďaka tejto koncepcii a najmä zaujatiu M. Myšku sme náš projekt úspešne dokončili a v celoštátnej súťaži získali najlepšie umiestnenie.

Výnimočná situácia vznikla v r. 1967, keď som sa ako člen čl. delegácie vedenej M. Myškom aktívne zúčastnil 2-týždňového pobytu na pozvanie Ústredného pedagogického ústavu v Budapešti a Kosuthovej univerzity v Debrecíne – na jej „letnej univerzite“. Okrem M. Myšku a jeho manželky boli na pobyte v Maďarsku účastní aj ďalší členovia katedry histórie PdF v Ostrave. Tým, že som bol „tlmočníkom“ čl. delegácie, boli sme všetci permanentne v styku, takže bola mimoriadna príležitosť osobne sa bližšie spoznávať.

Ako sa ukázalo, túto 5-ročnú spoluprácu uzavrela prítomnosť oficiálnej delegácie PdF v Ostrave, vedenej prodekanom doc. dr. M. Myškom, CSc. pri príležitosti 15. výročia učiteľského VŠ vzdelávania v r. 1969 v Banskej Bystrici. Do ďalšieho vývoja oboch fakúlt zasiahol proces „normalizácie“ – t. j. nezákonné prepustenie zo školských služieb, pre mňa niekoľkomesačnú a pre M. Myšku niekoľkoročnú nezamestnanosť, vytesnenie zo spoločenského života a následne – zhodou okolností – pre oboch nútené práce v miestnych galériách. Na PdF v Banskej Bystrici bola dokonca zrušená aj katedra histórie a ukončená príprava učiteľov dejepisu. Aj za týchto krajne nepriaznivých podmienok sa M. Myška pričínil o prezentáciu slovenskej grafiky z fondov Oblastnej galérie v Banskej Bystrici v galérii v Opave.

Po rehabilitácii som sa už ako dôchodca vrátil v r. 1990 na PdF v Banskej Bystrici. Obnovená katedra histórie akceptovala nadviazanie spolupráce so sesterskou katedrou na PdF v Ostrave, na ktorú sa vrátil, síce s podlomeným zdravím, ale s veľkým elánom a pracovným zaujatím doc. dr. M. Myška, CSc. Prvé stretnutie prebehlo u nás v letnom semestri

v r. 1991, na ktorom nás M. Myška informoval o ich úsilí vytvoriť na báze PdF univerzitu, čo sa im ešte v tom istom roku aj podarilo. Táto informácia bola aj pre nás impulzom. S pribúdajúcim vekom, ubúdajúcimi fyzickými dispozíciami a uvoľňovaním môjho pracovno-právneho vzťahu k PdF, preberali štafetu spolupráce mladší kolegovia, čomu som bol úprimne rád. Nebol som však mimo diania.

Rád som vyhovel osobnej intervencii M. Myšku a následne aj žiadosti Filozofickej fakulty (FiF) OU o habilitáciu členky katedry histórie z didaktiky dejepisu a o prijatie do doktorandského štúdia jednej absolventky histórie. Tento kontakt otvoril novú oblasť spolupráce – problémy výučby dejepisu. Jej výsledkom bola aktívna účasť katedry histórie FiF OU na podujatiach našej katedry venovaných transformácii výučby dejepisu a výučby slovenských dejín na českých školách a naša účasť na medzinárodnej konferencii FiF OU o prekonávaní mýtov a stereotypov vo výučbe dejepisu (1997) a môj podiel na aktivitách česko-nemeckej komisie na medzinárodnej konferencii v Nemecku v Bad Wiessee (2003) venovanej vyrovnávaniu sa s historickými konfliktmi a napätiami medzi národmi strednej Európy. Na návrh katedry histórie FiF OU a z iniciatívy M. Myšku bol som členom vedeckej rady fakulty, dostal som uznanie univerzity – čestný doktorát – bol som pozývaný na prednášky (naposledy v r. 2004 k SNP). Som rád, že ako čestný hosť som sa za všetko mohol prof. dr. M. Myškovi, DrSc. verejne poďakovať na slávnostnom zasadnutí vedeckej rady pri príležitosti jeho sedemdesiatin.

S M. Myškom a jeho rodinou som bol aj osobne spriaznený. Vymieňali sme si nielen korešpondenciu, ale sme sa aj vzájomne navštevovali, boli sme v telefonickom styku. On poznal moje rodinné pomery a ja jeho. Mal rád Slovensko, zaujímala ho príroda a materiálno-technická história. Chodil bádať do Ústredného banského archívu v Banskej Štiavnici a s rodinou robil poznávacie výlety po Slovensku. V marci 2015 sme sa osobne stretli naposledy, u nás v Banskej Bystrici. Pospomínali na spoločne prežité a vzájomne obohacujúce chvíle a (ne)využitú príležitosť. Priateľstvo, ktoré je založené na vzájomnej úcte, dôvere a úprimnosti, pretrvá – aj napriek úskaliam – po celý život.

M. Myška bol pracovitý, doslova neúnavný, zodpovedný, s organizačnými schopnosťami a vynaliezavým talentom. Tichý, nenápadný,

skromný, ale vo vystúpeniach vždy výnimočný: vo vecnosti, logike, prínosu a takte. Hoci hlboko ranený predčasnou stratou manželky, zostal aktívny do posledných dní. Život prináša údery, ale poskytuje aj čas na vysporiadanie sa s nimi. Ľudia síce umierajú, ale žijú ďalej v srdciach tých, ktorí ich mali radi a poznali, a tiež v diele, ktoré zanechali! Prof. M. Myška nepochybne k takým patrí ...

Čeť jeho pamiatke!

Július Alberty

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Ilustrácia na obálke: Gróf Ondrej Koháry (+ 1757). Portrét z galérie dôstojníkov kyrysničkeho jazdeckého pluku, Múzeum vo Svätom Antone.

Názov:	Acta historica Neosoliensia 19-1/2016
Náklad:	120 ks.
Rozsah:	132 s.
Vydanie:	prvé
Formát:	A5
Návrh obálky:	Mgr. Róbert Malček, PhD.
Vydavateľ:	BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Rok vydania:	2016

ISSN 1336-9148 (tlačaná verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)